ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЧАСОПИС

IV

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine
Published monthly by

Ukrainian Publishers Ltd.

№ 4 (162), April, 1961, Vol. XIV.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N 1, Tel.: NORht 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1961 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 ш.
Австрія ..	100 ш.	55 ш.	30 ш.	10 ш.
Аргентіна	200 пезів	105 пезів	55 пезів	20 пезів
Бельгія ..	275 б. фр.	138 б. фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В.Британія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада ..	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	20 н. м.	10 н. м.	5 н. м.	1.75 н. м.
Парагвай .	240 ґуар.	120 ґуар.	60 ґуар.	20 ґуар.
США	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Франція ..	2.500 ф. фр.	1.250 ф. ф.	630 ф. фр.	210 ф. фр.
Швеція ...	28 кор.	14 кор.	7.50 кор.	2.50 кор.

В інших країнах — у перечисленні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. **Р. Лісовського**

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237, Liverpool Rd., London, N.1 Tel.: NOR 1828

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 4/88 (162) **КВІТЕНЬ, 1961** **Річник VIII (XIV)**

Зміст IV-ої книжки

Наталена Королева: »ЯК МИНУЛА Ж СУБОТА...« 277

Леонід Полтава: У ВЕЛИКОДНЮ НІЧ (новеля) 280

Лариса Мурович: НАПИВШИСЬ ІЗ НЕБА 284

О. П.: ВЕЛИКОДНІЙ СПОГАД 285

Богдан Бора: ГАРМОНІЯ 286

Ольга Лубська: ПІД ЗНАКОМ ТЕРНОВОГО ВІНКА І ЧЕРВОНОЇ КИТАЙКИ 287

Олександер Конпський: ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ОСТАННІ ЧАСИ СВОГО ЖИТТЯ (Закінчення, 2) 297

Мґр Дмитро Штогрин: ДО ЕВОЛЮЦІЇ СВІТОГЛЯДУ ІВАНА ФРАНКА (»Смерть Каїна«) 309

Юрій Буряківець: МІСТЕЧКО ЧОРНОБИЛЬ 319

Марія Лукіяненко: СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ (Книга III, продовження, 6) 323

Лариса Мурович: ПОЄДНАННЯ; НАЗУСТРІЧ СВІТЛУ 335

М. Верес: ПЕРМАНЕНТНІСТЬ 336

Кн. І. Токаржевський-Карашевич: ВПЛИВИ УКРАЇНЦІВ У ЛИТОВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ (закінчення, 2) 337

Анатоль Бедрій: ДУМКИ МАРШАЛА МАННЕРГАЙМА 344

Інж. Д. Шалдій: ДОГОСПОДАРИЛИСЬ... 353

С. М. Мечник: ТЕРОРИСТИЧНІ ОРГАНИ МОСКОВСЬКОГО ІМПЕРІЯЛІЗМУ (продовження, 2) 362

Д-р Д. Куликовський: ВІД НЕВМІЛОГО ЖАРТУ ДО СОЦІЯЛЬНОЇ ХВОРОБИ (Соціологічний аналіз) 371

Софія Наумович: АРАҐОН І ЯНОВСЬКИЙ 379

Леонід Бачинський: ВИДАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У США (закінчення, 3) 385

— Пресовий Фонд »Визвольного Шляху« 393

Передрук дозволений за подачним джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

...*"Library & Book Supply"*
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АВСТРІЯ

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen

АРҐЕНТІНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬҐІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.,

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАҐВАЙ:

I. Lytwynowych,
Casilla de Correo, 70.
Encarnation.

США:

H. Cebrij,
303 E. 8th. St.
New York 9, N. Y.

Чікаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
2451 W. Rice Str.,
Chicago 22, Illinois.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn,
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Клівленд і околиця:

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

C.F.T.G.—Sect. Ukrainienne,
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Застушників — 4 пів.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

Наталена КОРОЛЕВА

»ЯК МИНУЛА Ж СУБОТА...«

Тому, що передвечір цього святочного дня був дуже урочистий, — спішно поховано тіло розп'ятих. Прибрано й хрести, засипано кров, щоб жодна згадка про смерть не порушувала святкового настрою єрусалимських правовірних і не було чого чіплятись »імущих власть«.

Голий, порожній тягся до неба гострий верх Ґолґоти — Лисої гори, посеред засипаного опокою, мов битим череп'яним притрушеного »Черепового місця«. Ніби на цьому місці ніколи не було жаху, ніби нічим не оплюгавило тут себе на віки вічні вбоге людство...

Непроглядна пітьма огорнула верхи Сіонські, накрила місто жалобним завоєм, постелилась по горі Оливній. Ні зорі в небі, ні вогника на землі.

Душі ж учнів Ісусових сповнив сум ще чорніший. Пригасив думку й надгробним камінням завалив серце.

»... Поражу пастиря, й розпорошиться отара...«

Без слів, без зідхань, приголомшені безголов'ям, тулились залякані учні в оселі того, хто не раз і не два давав їм захист: господар гостинний, що на Останню Вечерю приготував Учителеві світлицю ясну й велику, ще раз укрив їх у себе перед можливим переслідуванням.

Зібрались тут майже всі: Петро і Андрій, Яків і Вартоломей, і Пилип, і Яків Альвеїв, Марко і Тадей, і Симон Ханаанець. Були й жінки: Марія Магдалина та Марія друга, Саломея, мати синів Заведеєвих. Бракувало Томи, що відбився від гурту, і улюбленого учня Ісусового — Івана: Матір бо Ісусову взяв він до оселі своєї. З ними ж відійшов і лікар Лука, щоб умінням своїм послужити Матері Болісній. Людськими силами хотіли допомогти Тій, що Їй служать ангели Божі...

Не було тієї ночі з учнями і зрадника, чиє найменння з огидою викинули з серця свого.

Тихо й ритмічно плакала водяна клепсидра, відмірюючи слізьми час. Людські постаті були нерухомі, як надбережне каміння над Мертвим морем. Ніхто не обчищав каганчика, що тьмяно шкварчав під надщербленим горщиком. Ґніт ледве жеврів у душній пітьмі.

Зненацька випросталась жіноча постать. На мить заслонивши сліпе світелко, струснула повітря пишною головою й, мов хвора, хитаючись ступила крок, другий, взяла за клямку дверей.

— Куди ти, Маріє? — піднесла голову Саломея. — Надворі ж глуха ніч...

— І смерть, — глуго, безгучно додав Андрій. — Чигають бо на нас Аннові й Каяфині. Не досить їм смерти Вчителя.

Марія мовчки щільніше потягла темну столу на золоте волосся. Носила завжди римську одіж. За це ще більш обурювались на неї правовірні. Гетера? Та що ж! Хіба Рагаба Єрихонська не була блудницею, а послужила ж народові ізраїльському! Але відкидати освячені традицією звичаї, носити чужу одежу — цього дарувати не міг добрий гебрай. За це не раз і каменувати хотіли Марію.

— Маріє! Не виходь! — озвався знову Андрій.

Тим часом він заступав старшого в малому гуртку. Петро бо, обхопивши голову руками, не подавав ознак життя. Був живий, але не жив. Його життя вмерло в ньому, коли обірвався третій спів півня в преторії.

На мить вирізьбився білою камеєю профіль Магдалини в жовтавому світлі каганчика: обернулась рвучко й терпко промовила:

— Та вже мовчи, Андрію! Сказали вже ви своє, й зробили — чоловіки. Зрадили, виреклися, покинули... Втекли... Мовчи вже! — її сліпучий голос заломився жалем у здушеному риданні. Але опанувала собою: — Маріє! Соломеє! Ходімо...

Бунтівничий дух гетери ще раз повстав проти чоловічого ярма, що накидає слухняність. І, як раз-у-раз, за покликом до бунту — пішли плохі й покірливі, звиклі до слухняности. Вийшли всі троє з Магдалиною попереду.

Парка ніч накрила їх м'якою долонею. Було чорно, ніби височенна стіна стала перед самими очима. Саломея міцніше притулилась до Магдалини. Духом угадала, куди веде їх Марія: жінкам бо годилось плакати на гробниці аж до дев'ятого дня.

— Яка ж пітьма!.. Чи потрапимо на стежку до саду Аримафейського?

— Потрапимо. Горою...

— Понад ущелиною та проваллями? — тривожно запитала друга Марія.

Щось живе вимоталось із пітьми й ухопило жінок за одежу:

— Я — з вами... Візьміть!.. Вкажу вам шлях... Я ж бачу й тепер, як у день...

— Хто ти? — намацала Магдалина кучеряву дитячу голівку.

— Тамар... сліпа... Сліпонароджена, що жебрала коло скарбниці храму.

— Звикла ходити в пітьмі! — обняла дитину мати синів Заведеєвих.

— Ні, ні! Він дав мені зір!.. Христос сцілив мене. Я сьогодні бачу і вночі, як у найясніший день. Я знаю стежку...

Марія Яковлева відчула в пітьмі, що й друга істота ще тулиться до Тамари.

— З тобою ще хтось є?

Сераг, глухоніма... Ми завжди ходимо разом.

— Сліпа поведе нас уночі, видючих, — зідхнула Саломея. Німа ж ридатиме над гробом Учителя.

— Ні, ні! Не плакати йдемо, — срібною струною задзвенів дитячий голос глухонімої. — Ні, ні! Хіба ж ви не чуєте янгольських співів Осанни небесної! Ось слухайте ж, слухайте! Чуєте райські арфи? Там, на небі, вже знають усе! Там співають славу Воскреслому... Уже ж встав із гробу Вчитель. Воскрес, як казав.

— Живий він, живий! — притакнула в екстазі Тамара...

Як пливак у широке море, певний, що вода понесе його, кинулись жінки в чорну пітьму. Бігли гірськими стежками без вказівок ясновидки Тамари й небачуючої Сераг. Не помічали кущів, що чіплялись за одежу, гілок, що дряпали руки й обличчя, каміння, що зривалось з дороги й летіло в ущелини. Бігли до Чуда, готового й дійсного для кожного, хто віру має й у пітьмі найчорнішої мертвої ночі...

На сході зблідла вже темрява. Затремтіла, як повіка, шо ось-ось піднесеться. Світло тверезої дійсности, не опоєної екстазою, на мить похитнуло певність у серці Марії Яковлевої:

— Хто ж відвалить нам камінь від гробу? — завагалась між вірою в Чудо й знаною природною перешкодою. — Гріб...

Але ніхто їй не відповів. Сонце разом змело хмари, вранішню вогку імлу, тіні ночі й вагання. Бризнуло сяйвом з-поза гірських верхів, заграли над світлом осанною перемоги. Добігли.

Поміж скель стояв Ясний. Прозорий, як веселка — сяючий, як сонце — сліпучий, в заграві мерехтіння роси. І прозвучали слова:

— Пощо ж шукаєте Живого серед мертвих?..

З ПРАЗНИКОМ ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВОГО СКЛАДАЄМО НАЙКРАЩІ ПОБАЖАННЯ ВСІМ НАШИМ СПІВРОБІТНИКАМ, ЗАСТУПНИКАМ, КОЛЬПОРТЕРАМ І ЧИТАЧАМ.

ШЛЕМО ГАРЯЧИЙ ПРИВІТ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ НА РІДНИХ ЗЕМЛЯХ, ІЄРАРХАМ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ, ПРОВОДАМ І ЧЛЕНАМ УКРАЇНСЬКИХ УСТАНОВ ТА ВСІМ УКРАЇНСЬКИМ ПАТРІОТАМ НА РІДНІЙ І НЕРІДНІЙ ЗЕМЛІ, ЩО ТРУДЯТЬСЯ ДЛЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ. ХАЙ ВОСКРЕСЛИЙ ХРИСТОС ЗІШЛЕ НА НАС СВОЄ БЛАГОСЛОВЕННЯ І ДОПОМОЖЕ НАМ ВИЗВОЛИТИ З НЕВОЛІ НАШУ БАТЬКІВЩИНУ!

ХРИСТОС ВОСКРЕС! — ВОСКРЕСНЕ УКРАЇНА!

Редакція, Адміністрація і Друкарня

»Визвольного Шляху«

Леонід ПОЛТАВА

У ВЕЛИКОДНЮ НІЧ

(Новеля)

На церкві вже не було дзвона. Замість нього на перекладені висів щовечора сич, накликаючи на людей лихо. Нова московсько-большевицька влада обернула голос янгола на голос люципера.

»Матінко Божа, Царице Небесна, заступи і помилуй нас!« — шепотіла старенька бабуся, вештаючись по кімнаті. Від зловіщого голосу сича всім ставало моторошно: і їй, і її донці — сільській учительці, і їх спільній радості — чотиролітньому синкові. А воно саме, поклавши рученята на високе бильце ліжка, про щось думало.

— Мамо, а коли вже ти тата приведеш до нас?

Ганна завжди здригалась від того запитання, а син щораз настирливіше домагався мати батька в хаті.

— Твій тато поїхав дуже далеко, — непомітно зітхнувши, відповіла мати. Чи ж розповісти малому, що той негідник просто покинув їх, зрадив їх? Ось минає вже четвертий рік, як він лишив Ганну з кількамісячним сином і пропав без вістки. Влада старанно розшукувала навіть таких, у кого прадід був родом з-за кордону, чи в офіцерах, а за родину не дбала. Стрункa, гарна Ганна могла б швидко позбутися своєї журби, навіть з району приїздили до неї женихи, приховуючи свої заміри за офіційні путівки. З особливою симпатією ставився до неї і місцевий учитель Христовий, але Ганна просто боялася його. »Все нам дала радянська влада і ще більше дасть!« — так закінчував він кожну свою промову, зиркаючи на слухачів блискучими чорними очима. Як зв'язати свою долю з таким, як він? Що скаже мати — тиха і скромна, з уст якої не впала ні одна лайка, ні одне прокляття? Старенька любила оповідати, як вона бувала на прощі аж у Київській Лаврі, як молилася, разом із людьми, біля могили Шевченка; навіть про те, як ударив її біля тієї могили жандарм, вона оповідала спокійно й сумирно — сотні років важкої долі української жінки лежали на її згорблених плечах. Ні, таки страшно Христового.

І, як то часто буває в житті, зовсім несподівано, в час роздумування Ганни, хтось постукав у двері... В хату Ганни вперше ввійшов Христовий. Привітавшись, він поклав на стіл рожевого пакуночка і якось ніяково посміхнувся:

— Я саме з міста. Там згадав про вашого синка... Тут йому альбомик і олівці кольорові. — І швидко, неначе виправдуючись, продовжував: — Та я не для цього зайшов. Зараз збори, і вам, Ганно Семенівно, треба робити доповідь.

— Я вже збираюся, — відповіла Ганна, знову відчуваючи в душі наростаючий страх і нехіть до цього »вічного пропаґандиста«: невже і тут почне він про радянську владу?

— Це важка тема — ніяково посміхаючись, казав далі Христовий, — доказати, що Великодня нема. Це значить, треба доказати, що Бога немає. Чи ви міцно почуваєте себе, Ганно? Може б я за вас сказав?... Не обідьтесь, але мужчині легше.

— Ой, ви знаєте, вона в мене хворіє, — несподівано втрутилася в розмову бабуся. — У неї гарячка, тільки що назверх не дуже видно. От як би ви справді могли там виступити, дай вам, Бог, здоров'я!...

Ганна була вражена словами і Христового і матері. Мама не розуміла, на які збори повинна була йти донька, але відчувала, що їй краще залишитися вдома. А Христовий?... Чи він говорить »за директивою з центру«, чи таки щиро?

Щоб зам'яти розмову, Ганна накинула хустку на голову й почала одягати пальто. Христовий ввічливо допоміг їй. Потім підійшов до ліжка хлопчика і поклав біля подушки пакуночок. Доки він дивився на сонного хлопчика, старенька вирішила, що час запитати доньку, що їй робити з тістом: чи пекти паски, чи ждати її повернення? — »Зачекайте мене, мамо. Я ж мушу йти, бо з роботи можуть скинути... Тихенько«.

— Як дозволите, Ганно Семенівно, то підемо до клюбу разом, — запропонував Христовий.

— А чому б ні. Дякую, підемо.

— Оце така Великодня Ніч, прости, Господи, — уголос подумала старенька, проводжаючи їх на порозі.

Якщо не хотіли чи не могли люди — то вже сама природа намагалася прикрасити ту Великодню Ніч в Україні, року Божого 1937. Свіжі зела тяглися вгору, зорі були над дахами села, а хор птахів, замість людей, виспівував пісні; квіти, беручи десь із потаємних надр солодкі пахощі, обернулись в невидимі струмки, у запашні фонтани, що наповняли повітря чимось солодким і тривожним... Тільки сич на забитій церкві озивався гробовим голосом, що фальшивою струною звучав у великій гармонійній оркестрі весняної землі.

— Представник влади... — кинув, жартуючи, Христовий, коли вони проходили повз церкву. — Не подумайте, що я про сича, я про себе... — Чорне око Христового навскіс зловило допитливий і напівздивований погляд учительки.

— Я вам дуже вдячна за подарунок для сина. І як це вам спало на думку?

— Просто: свята ж.

— Великдень?

— Або подвійне життя, — відповів Христовий загадково.

Коли проходили повз церкву із сичем, Ганна, мимоволі, намагалася йти ближче, поруч із Христовим. Він легко взяв її під руку і так вони підійшли майже до клюбу.

— Не треба так, — з проханням у голосі сказала Ганна Христовому, — щоб не було »багато галасу даремно«, — закінчила вона заголовком однієї п'єси.

— Я давно мрію поставити п'єсу, бодай так, як ми зуміємо.

Голос Христового — грудний, так пасував до чарівної ночі, що Ганні назаріз не хотілося входити до закуреного сільського клюбу, з дверей якого валив такий махорковий дим, неначе там давно вирувала пожежа, а тепер догоряло щось вогке.

Виявилось насправді ж, що в клюбі було небагато людей, переважно активісти щодо махорки і чарки, а на перших лавах сиділи учителі, місцевий фельдшер, акушерка і вся колгоспна знать. На сцені — портрет Леніна з піднятою рукою, і здавалося, що й Ленін задихався від тютюнового диму, а тому вимахував правицею, намагаючись відпекатися від створеної ним дійсности.

— Ганно Семенівно, востаннє запитую вас: хочете, щоб я замість вас виступив?

Ганна боролась із страхом — щира пропозиція чи провокація? Врешті, здушуючи страх, ледве вимовила:

— Ви ж мужчина...

Присланий недавно з Калуги голова сільради, »товариш капітан« Копейкін (так він звелів себе величати, винісши з армії звання капітана), вислухав пропозицію учителя Христового. До Ганни Копейкін гукнув через лави »Здрастє«, і тому, що був обраний також головою на ці антирелігійні збори, наспівуючи, оголосив присутнім таке:

— Про то, что нет Бога і нікакого Великодня, розкаже вам товариш Хрістовий, потому что докладчица больная і єй нужно доктора.

— Хтось у кутку хитро кашлянув, мовляв, знаємо якого »доктора« треба вдовичці.

Моторний капітан Копейкін зразу ж це відмітив:

— От такого кашля женятцца! — гукнув він, засміявшись, — но ти, дєд, не кашляй!

Ганна сиділа в кутку залі, в неї справді почала боліти голова... Та ж тут сьогодні зібралися самі вовкодави, думала вона.

— Да-да, дєд, не кашляй, а то пошлю к тебе доктора! — продовжував теревенити на всю залю підпитий Копейкін.

— От до вас, діду, гість — паску їсти! — засміявся якийсь молодик.

— Пусть попробует в нашем селе кто-нібудь паску іспекать! — грізним голосом закричав Копейкін, розтягаючи слова, неначе подавав команду в армії. — Я за ето душу виб'ю, а тело в музей антірелігіозний отправлю!

Копейкіна не слухали, але коли почав говорити Христовий — всі подалися вперед.

Христовий говорив коротко; здавалося, що він не говорив, а читав. І це була свята правда: маючи незвичайну здібність запам'ятувати, молодий учитель і цього разу використав свій природний хист. Його промова була майже дослівним переказом передовиці з газети, нудної, сірої, непереконливої; без жодного доказу, написаної за двадцятирічним московсько-совєтським трафаретом.

Ганна сиділа й думала про своє. Вона була зворушена увагою Христового, вдячна йому, що виручив її, але й неспокійна: а коли це якийсь шантаж?

Розходячись, усі говорили про що інше; дехто зараз же поспішав додому, до родини, але Копєйкін був незвичайно задоволений з того, що, як він прокричав при кінці заключної промови, — »і Великодня нет, і всьо харашо«.

Виходячи з залі Христовий подивився на втомлену Ганну своїми блискучими чорними очима. Вона відповіла йому вдячним поглядом. Так вони й розійшлися до наступного дня.

Але зустріч їх ще не закінчилася.

Прийшовши додому, Ганна нашвидку вмилася й кинулася допомагати матері садити в піч майстерно вироблені паски. »Подвійне життя...« — пригадались їй слова Христового. Син солодко спав, вікна щільно заслонені, опівночі ніхто не міг зайти.

— Хоч і не посвячені — та будуть! — з радістю в голосі промовила старенька. — Я тебе ждала-ждала... Не журися, дочко, якщо й узяла гріх на душу всякими там доповідями — Бог милостивий і все простить, не йти ж тобі у Сибір!

— Я не виступала, мамо.

— Ще краще! — Старенька була в піднесеному настрої, навдивовижу швидко розбовтувала жовтки, заглядала в піч — діялося щось безмежно дороге для неї, з чим вона зжилася за своє довге життя, чого вона хотіла навчити і доньку, щоб людина вічно славила Бога бодай так, як уміла.

— А хто ж виступав?

— Він... Христовий.

— Гріховник він, — відповіла мати. — Гріховник, а бач — добра людина, і тебе виручив і синкові нашому гостинця приніс.

— Він же ж за мене виступав сьогодні, мамо.

— Загадку розгадати важко, а людину — ще важче... — Старенька поправила очіпок, поклала худенькі руки на край стола і замислилася...

— Тепер по всій Україні паски не будуть посвячені, Ганно. Та нічого, Господь Бог добрий — Він їх Сам посвятить у кожній хаті.

Дві жінки стояли край стола, замисливши, у глибокій задумі... Тому й не відразу збагнули, що стукіт — це стукіт у їхні двері.

Заслонивши піч і пригасивши гасничку, Ганна показала рукою на матір. Старенька, щось шепочучи про себе, пішла в сіни. Глянула у вузенький проріз у дверях і пізнала учителя Христового.

— То він чогось прийшов, іди ти, — прошепотіла, ховаючи начиння, щоб нежданий гість, боронь Боже, не помітив, бо ж ті антихристи доньку і з роботи виженуть.

Ганна по-тихеньку наблизилась до дверей, але серце її від страху билося так дзвінко, що, здавалося, його удари чути на півсела.

— Ганно Семенівно, це ви? — Крізь вузенький проріз у дверях було видно лише циганські очі та обрамоване смолистою чуприною чоло Христового. — Обізвіться!

— Так, це я.

— Не сердьтеся на мене, ради Бога. Слухайте: капітан Копєйкін ходить попід вікна, хоче когось зловити, хто паски пече... Заслоніть щільніше вікно в кухні, бо дуже видно... може зайти до вас...

— Спасибі, спасибі.... — мовила схвильовано Ганна. — Зайдіть завтра до нас.

Христовий пішов, за хвилину Ганна почула, як до когось на вулиці він голосно промовив: »А, товаріш капітан! Ви всьо паску іщете?...« »Да, да, нужно унічтожать контрреволюцію!« — відповів голос Копейкіна. Впевнено, твердо відповів йому Христовий: »Здєсь нєчєво іскать, да і ваабще в нашем селє все вже спят«.

І було чути, як їхні кроки віддалювалися в тишині мовчазної вулиці. Скрізь панувала таємнича, надприродна урочистість Великодної ночі, якої не порушував навіть сич.

Наступного дня — на перший день Великодня — учитель Христовий був гостем у хаті Ганни Семенівни. Тепер Ганна розуміла його натяк про »подвійне життя« і про »представника влади« — сича на дзвініці...

Лариса МУРОВИЧ

Напившись із Неба

Під вечір небо схилилось низько,
Ми його подих відчули зблизька,
Такий солодкий, такий шовковий,
Як слово Бога — повне любови.

Ось матіола вуста відкрила
І бризки неба росою пила,
Та всім серцем, всією душею
Їх проковтнула тільки лілея.

У кожній краплі роси тремкої
Пахощі є любови святої,
Квіти, напившись її досхочу,
Як крила янголів — затріпочуть.

Та матіола струми кохання
Роздарувала вітрам до рання,
При сході сонця вона в покорі
Серце закрила, наче у зморі.

Лілея, вірна небесній силі,
Перемінилась у буйні хвилі
І розливала їх у простори
Щодня й щоночі — нестримним морем.

21. I. 1961.

ВЕЛИКОДНІЙ СПОГАД

...Вечером у Великодню суботу я плакав гірко, бо »старші« не хотіли мене взяти на Воскресну утреню. Мовляв, »як будеш більший, як будеш мати сім літ, тоді підеш!«

Аякже, сім літ — чекай ще цілих два роки! А хотілося побувати в церкві вночі... А при тім ще я знав, що Ґриґлеві хлопці мають новий, великий »моздір«, перероблений із »моцковської ґранати«, який робить страшенний гук. Так хотілося почути, як стрілятимуть із цього велетня-моздіра! Але, врешті, я згадав жовті черевики, якими »заблищу« завтра перший раз — і заснув, усміхаючись крізь сльози...

Рано — вже ні сліду від сліз, все — лиш весна, сонце і радість. Перше враження від невгамовного гомону дзвонів, такого святкового і незвичного після трьох днів жалобного »калатання«. Ціле приходство пахне бабкою і шинкою. А надворі легіт весняний, м'який, мов шовк, пахучий фіялками. Сади присипані яблуневою порошею, поля кучеряві від озимини. Як радісно!

Ідемо в церкву — ідуть звідусіль статечні ґазди в білому, прадавньому одязі, в сорочках поверху пущених, у полотнянках, з довгими кучерями, обвислими вусами, мов тіні забутих слов'янських предків. Ідуть молодиці в »кебалках«, дівчата в нових, червоних хустках.

А в церкві виступають »старші браття« — гордо, урочисто, мов княжі бояри. А біля престола »дзядзьо« (дідусь) у світлих ризах, із грізними бровами та предобрим серцем, з надірваним старечим голосом. Вся церква співає — не гармонійно, але щиро, радісно. Ревуть чоловічі баси, лящать дівочі сопрани. І лунає на цілий Кут, на цілу Сторону, веселе »Христос Воскрес«, безліч разів повторюване й вічно свіже, дивно радісне.

Потім для нас, малих, особлива втіха — свячення пасок. Кругом церкви, на »цвинтарі«, великим півколом розклали молодиці »сир, масло, яйця і прочії сніди«. Але це так лиш прозаїчно співається! »Сніди« ці вишукано декоративні, паски дивно повипікані, ковбаси поприбирані листочками (барвінком) та хроном, писанки блищать усіма красками райдуги. Голодно поглядає на них випощений за сім тижнів народ, ось зараз розпічнеться оргія наїдків, світла інтерлюдія між говінням Великого посту і недалеким, не раз голодним переднівком.

По полудні біжу на церковний »цвинтар« (площа коло церкви, де колись було кладовище) — подивитися на гагілки. Я бачив їх колись, давно-давно, цілий рік тому, і мене непереможно тягне ще раз подивитися на них.

А гагілки в нас, у Волчищовичах, не стилізовані по-львівськи, а старі, сільські, споконвічні. На цвинтарі ходять урочистим кроком, в обрядовому танку, два ряди дівчат, все сходяться і розходяться. Поскрипують новими чобітьми, поблискують яскравими хустками, поглядають з-під ока на парубків.

Починають із сантиментальної:

»Ой зацвили фіялочки, зацвили,
Аж сі гори з долинами злучили...«

І далі пісня ллється епічно й жалісно, про ту Марисеньку, що в неї »нема ні батенька, ні матінки« в »чужім краю«. Ще мине тридцять літ і дочка не одної з цих рум'янолицих співачок опиниться далеко від рідних, у »чужім краю«. Та нині це для них не реальність, а лиш жалісна поезія...

Коли знудилась сумна, то починають живішої, войовничої:

»Пустіть же й нас, пустіть же й нас
В гори воювати...«

— або й зовсім веселої, серед дівочого реготу:

»А ми жебу із'їмо, із'їмо,
Тобі жони не дамо!...«

Збоку, за цвинтарною огорожею, стоять старші парубки, дебелі, молодецькі, ветерани весільних боїв, з цигарками в зубах, недбайливо чвиркаючи слиною. Молодші ж парубки — не те, вони також на цвинтарі, але забавляються, будують »вежі«, пописуються перед дівчатами. Між ними сільська дрібнота гонить — не нагониться, в нових чобітках, а то й босаком, поблискуючи білими штанцями. Всі аж б'ються, щоб тягнути за мотузки дзвонів: великого — поважного, середнього — веселого, й малого — крикливого »дишконта«.

А гагілки дзвенять — лящать сирі, міцні, селянські голоси.

А дзвони дзвонять — переливаються.

Нарід мандрує по селі, весело вітаючись: »Христос Воскрес!«

О. П.

Богдан БОРА

Гармонія

Пливуть розливно трави над полями,
Колоссям дзвонять золоті жита,
У серці жайвором бринять чуття,
Нитками сонця й синяви піснями.

Говорю з бедриком на стебелині,
Вітаю ніжно добрим днем бджілок,
Цілую сині очі волошок,
В яких світанком пахнуть рос краплини.

Жадібно п'ю дурманний запах зілля,
Невидимо зливаюся з довкіллям
І ось — бриню, мов колос серед піль...

Блакитна вись і далечінь розлога,
Кругом краси незайманої хміль
І молитовна всюдисущість Бога.

1960

Ольга ЛУБСЬКА

ПІД ЗНАКОМ ТЕРНОВОГО ВІНКА І ЧЕРВОНОЇ КИТАЙКИ

Завжди терновий вінець
буде кращим, ніж царська корона,
завжди величніша путь
на Голготу, ніж хід тріюмфальний;
так спередвіку було
і так воно буде довіку,
поки житимуть люди
і поки ростимуть терни.

Леся Українка

Не на баскому білому коні, осяяному золотою збруєю, не в блискучому княжому панцері, супроводжуваний хороброю дружиною, не в дорогих оксамитах, без гетьманських клейнодів — символу влади, без бунчуків, хоругов і переможних прапорів, повертався в Україну Той, хто »рятував нашу волю«, як висловлювалось тоді про Тараса Шевченка українське простолюддя. Повертався з похмурої північної столиці — центру неймовірних злочинів, центру імперіялістичної московської захланности, найвищим законом якого було і є: безоглядна жорстокість, грабунок, руїна і сіяння смерти, як на чужих, підбитих варварськими методами територіях, так і в самій Московії, куди заманювано підступом або гнано силою багнетів у ясир, з якого не було вороття, і вільні козацькі полки, і закріпачений люд, і тих відважних, що не боялися катові в очі сказати слово правди. До когорти безстрашних належав і найбільший в історії України Борець за свободу — Тарас Шевченко — людина геніяльного таланту, невичерпної духової сили, подиву гідої відваги: »Караюсь, мучуся... але не каюсь!« — людина напрочуд хляхетного ніжного серця і щирої душі, — риси притаманні тільки великим лицарям, яких і в світовій історії нараховується небагато.

Незбагненні сили Провидіння надхнули тодішню українську громаду в Петербурзі винести постанову про здобуття дозволу на перевезення Шевченкової труни в Україну. А може не в одного в серці відізвалися слова поета, нанесені на папір ще 1847 р.:

Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховають,
Що не в Україні буду жить,
Людей і Господа любить.

Того ж року вже в Орській кріпості Шевченко знову повертається до цієї теми. Чужа земля холодна його серцю не тільки тому, що »Не гріє

сонце на чужині«, спочити в Україні хотілося б ше й з іншої причини, і це, мабуть, найголовніше:

Щоб не робили москалі
Труни із дерева чужого, —
Аби хоч крихітку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли...

Та і як йому було залишатися у зненавидженому Петербурзі, коли йому постійно вчувалися страшні голоси замучених там земляків: козаків і гетьманів. Чи ж могла заніміти душа колишнього чернігівського полковника, пізнішого наказного гетьмана Павла Полуботка, замученого у царських катівнях з наказу Петра I ?! Гетьманова душа молиться і проклинає:

О, Боже наш милосердний!
О, царю поганий!
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями,
Поставив столицю
На їх трупах катованих!
. . . . . .
Тяжко мені
Витать над Невою!

А над Петровим пам'ятником Шевченко бачить цілі хмари козацьких душ і чує страшний вирок їхнього суду:

І ми скована з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очей Твоїх неситих.

Проникливий зір поета і захисника справедливости не зупиняється лише на тих жертвах, що своїми кістками загатили непрохідні північні болота, вимощуючи площу під нову столицю, і прокладаючи від неї дорогу до Москви, він намагається проникнути в кожну закутину велетенської »тюрми народів« і викрити всі звірства пануючого ката. Дуже характеристичне явище: тільки що вирвавшись із заслання, Шевченко вже ширяє думками по нетрях Сибіру і, зупинившись тимчасово в Нижньому Новгороді, пише:

Та цур їм, тим царям поганим!
Нехай верзуться їм кайдани,
А я полину на Сибір,
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темні і в нори,
Без дна глибокі, і вас,

Споборники святої волі,
Із тьми, із смрада, із неволі,
Царям і людям на показ,
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах...

І справді, жахнувся б сьогодні світ, коли б йому відкрились очі на всі ті страхіття, що їх довершують нові московські самодержці-самозванці! Шевченкова вогненна правда, заквітчана лаврами поезії, неначе слово самого Бога, не тратить ні актуальности, ні сили. Під впливом цих понурих картин постав безпомилковий висновок, що підставою для існування московської імперії були і є дві основні речі: багнет і кайдани. Тому червоні й білі москалі з однаковою ненавистю поборюють самостійницькі рухи поневолених Московією народів і, зручно доповнюючи одні одних, готуються до загарбання світу.

Заглибившися в історичні розповіді, не надто тяжко проглянути відчуттям душі у минуле на віддаль одного, чи навіть і кількох століть. Не треба дуже загострювати уяви, щоб побачити, що майже тим самим шляхом (з меншими чи більшими відхиленнями), шляхом з України в Московію, перейшло під конвоєм на певний загин не відати й скільки щирих оборонців правди: хоробрих воїнів, політиків, учених. На тих шляхах засохла кров полковника Данила Виговського, рідного гетьманового брата, відважного оборонця Києва напередодні славної Конотопської битви. На ті шляхи молився великий Мазепинець Андрій Войнаровський, підступно схоплений у Гамбурзі і вивезений у Сибір на довічну каторгу. А в новітніх часах з тієї чаші напився гіркого напою і Юрко Тютюнник — лицар української революції, напилися і діячі культури, ті, чию творчість дослідники літератури, об'єднуючи в одне, символічно називають »Розстріляною Музою«, »Обірваними Струнами«, »Розстріляним Відродженням«. Суть не в назві, а в тому, що північний варвар знищив цвіт української культри саме в добу її яскравого відродження, дарма, що та несамовита доба була освячена вогнем і кров'ю.

Наперекір здавна неначебто установленому варварством законові, наперекір усьому лихому на землі, Шевченко — наш Великий Тарас таки повертався з Московії на вічне поселення в Україні, і то повертався не будь-як, а поблагословлений і нагороджений від імени українського народу червоною китайкою — найвищою і найпочеснішою в українському світі лицарською заслугою. Найвищою тому, що її здобувається тільки після смерти. Червона китайка — це ніби перевтілення слави з невидимого у видиме.

О, коли б міг був Шевченко передбачити, яка могутня сила вічного тріюмфу окрилить кожне його слово і понесе не тільки по Україні, а й по всьому широкому світі, не страждало б так гостро його серце, почуваючи себе самотнім із своїми полум'яними ідеями серед чужого розгульного оточення, не зупинявся б на межі одчаю, благаючи:

Серце моє трудне,
Чого ти бажаєш? Що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?

Засни, моє серце, навіки засни,
Невкрите, розбите... А люд навісний
Нехай скаженіє... Закрий серце очі!..

У рідній столиці, в улюбленому »золотоголовому Києві«, як і годиться тямущим дітям добрих батьків, коронували Шевченкову славу... терновим вінком. В оточенні наймиліших, найдорожчих людей, найщиріше вітаний і відпроваджуваний численними масами поклонників його генія, вибрався Тарас Дніпром до Канева на вимріяне новосілля. От і прибув у рідні гаї та діброви якраз »на солов'я«...

Стрепенулися віддалені хутори, завирувала весняною повінню Україна. Архангели засурмили в золоті сурми, і люди відчули, зрозуміли, побачили: розходяться над рідною землею темні хмари, зникає важка задуха, над степами зринає, росте, шириться і заливає простори аж по обрії незбагненно-хвилююче, променисте сяйво Шевченкових пісень та дум.

Як хочеться богомільним прочанином обійти всю Україну, відшукати биті шляхи, дороги і вузенькі стежечки: у полях — між пшеницями й житами, у гаях та дібровах — між дубами та ліщиною, і запитати кожну стеблину, кожне дерево, чи не зберегли вони у своєму мовчанні буяння Тарасових мрій з тих благословенних часів, коли він ходив по рідній землі з наболілим серцем і бентежною душею, записуючи історичні перекази, малюючи краєвиди, святині, зруйновані укріплення — залишки козацької, а подекуди і княжої, слави, щоб таким чином захистити їх від остаточного знищення і забуття. Кожна могила в степу, кожна стара тополя, кожна придорожна верба, ой, багато розказали б вони, якби можна було зрозуміти їхню мову!

Перед лицем прекрасного у природі Шевченко почуває себе так, як перед вівтарем у церкві. Елементи поезії і малярства в його душі виростають з одного кореня, лише у зовнішньому виявленні вони набирають різних форм: раз виросте поезія — малюнок словами, іншим разом — чарівна картина на полотні чи на папері. Вихопивши якийсь образ із його творів, іноді можна забути, що перед очима не малюнок, багатий кольоритом, а лише талановито вишукані слова: »... ніч, тиха, тепла й темна. Чудова ніч! Поперед такими чарівними ночами звичайно йде довгий весняний дощ, і це не рідкість на Україні. Шкода, що місяця не було. А я люблю його повного, рум'яного, перерізаного довгими золотими хмарками, як він в якомусь чарівному тумані підіймається над ледве потьмареним обрієм. ...Високе мистецтво, як я гадаю, дужче впливає на душу людини, ніж сама природа. Яка ж незбагнена таємниця захована в цьому утворі людських рук, в цьому божественному мистецтві? Творчістю зветься ця велика божественна таємниця, і... завидна доля великого поета, великого художника. Вони брати наші тілом, але надхнені з високостів, вони уподоблюються Богові«...

Кожна пора доби має свої чари і свою принаду: »День був чудовий, небо ясне, блакитне та глибоке, — мов думка великого поета. Білі прозорі хмарки-красуні, мов непорочні дитячі спогади, легко бігли одна по одній, й пролітаючи небесним простором, кидали темні плями на мій

чарівний краєвид. З цими чудовими плямами краєвид здавався ширшим і глибшим, і безкрайнішим. Я очей не міг одвести від цього імпровізованого освітлення. Мені здавалось, що я бачу на безкрайому обрії й Звенигородку, й Тальне, й навіть саму Умань.

Я взявся до праці. Розклав темні й ясні плями на моєму нескінченому малюнкові, й малюнок ожив, заговорив і сам собою скінчився. От де твої чари, заворожування твоє, чарівний Каналетті!

Освітлення змінилось. Малюнок я поклав у теку й хотів іти до села. Дивлюсь, золоте сонце повисло над фіялковим обрієм й розсипало своє ізмарагдове проміння по всьому безмежному просторі. Нова краса! Нове зачарування! Вражений чудовою гармонією, я мовчазно спустив руки й не дихаючи дивився на цю незвичайно прекрасну ораторію без звуків.

Сонце вже сховалося, а я ще стояв біля хреста, і чи не диво, мені вчувалася з березового гаю флейта, що грала прелюдію вальса Аврори. А нічого цього не було, про флейту ніхто й не чував ніде навкруги... В ці недовгі хвилини я був справжнім поетом і ширяв думкою невідь де в яких надзірних країнах. Але, як мешканець землі, згадав я, правда, доволі пізно, про земне, себто про весілля...«

Полотнища Шевченкової прози іноді переткані жовтогарячими нитками гумору, та такого тонкого і дотепного, що рівного йому наша література не знає. Навдивовижу влучно уміє він посміятися із своїх земляків, а отже, і з себе самого, доглянувши якусь спільну для багатьох рису: »...мов нарочито, сухий пеньок вийде з лісу, мов той розбійник Гаркуша, та й стане посеред оксамитової дороги. Що хоч, те й роби. Кілька поколінь чубатих моїх земляків ламають осі об такого розбійника, а він стоїть собі, як і стояв, тільки білі боки його трохи вбрані в смолу, та й годі. Хоч би зарубка, хоч би натяк на бажання знищити цього трощителя осей. Нічого, аж ніякого знаку. »Хай стоїть собі, де його Бог поставив« — кажуть простодушні земляки мої, й спокійненько трощать свої міцні грабові осі. Та це ще дарма. У лісі не штука зламати одну-другу вісь: сказано — ліс. А спробуйте ви втяти таку штуку вдень, та ще серед широкого шумливого степу... А земляк мій умудрився. Він, бачте, їхав шляхом, віз сіно продавати москалям — уланам. Діло було рано. Воли йшли повагом уперед, а земляк мій, лежучи в сіні, теж повагом співав пісню, мабуть панегірик своїм кругорогим товаришам. Співав, співав, та, не скінчивши пісні, й заснув. А круторогі товариші йшли, йшли собі помалу, та й зупинились, зачепившись віссю за розмальовану верству, що, мов нарочито, було поставлено край дороги. Під впливом запашного сіна та доброго сніданку земляк мій таки гарненько заснув. Прокинувсь він вже опівдня завдяки пекучому соняшному промінню. Прокинувсь та й бачить, що його круторогі брати лукавлять, зупинились. Він махнув на них довгим своїм батогом. Брати рушили, й передньої осі мов і не було, а здивований земляк мій з м'якої, запашної постелі скотився на тверду суху землю. Ліниво підвівся,

озирнувся навколо себе, побачив розмальовану причину пригоди та повагом і промовив:

— Проклята німота, що наробила: доброму чоловікові і в степу тісно стало!

О, мої любі, непорочні земляки мої! Коли б ви й матеріяльним добром були такі багаті, як моральною сердечною привабою, ви були б найщасливішим народом у світі!«

Мабуть зайво було б заперечувати припущення, що ми на своєму історичному віку проспали не одну слушну нагоду, вчасне використання якої могло б змінити на краще долю України. Хто знає, чи й сама справа виведення Шевченкового ім'я на широкі шляхи світового мистецтва і боротьби за високі духові вартості людства не потерпіла саме через цю незавидну рису (що вона якоюсь мірою нам притаманна, помітив також Остап Вишня і присвятив їй не одну гумореску) нашої вдачі, бо ж інші народи своїх визначних людей, часто значно меншого маштабу, ніж Шевченко, зуміли успішно спопуляризувати у широкому світі.

Один з героїв Шевченкового оповідання навчив свого слугу писати і читати, а в дорозі наказав йому вести щоденник. Трохим виявився таким пильним у виконуванні нових незвичайних доручень, що у висліді не дорахувалися у валізі половини речей, а панові довелося замовити нове вбрання. Загляньмо ж у його записник. »Удосвіта рано виїхали ми з Києва і на десятій версті перед повітовим трахтирем зупинились, спитали в горбатого шинкаря чарку цитринівки, шматок бублика, й рушили далі.

...Поки запрягли коней, я сидів на чемодані, а вони... (мова про пана, — О. Л.) сиділи на рундуку, пили слив'янку і з кучерявою жидівкою жартували«.

Он як! і нехай лишень заманеться кому зробити Шевченковим героям закид, посуджуючи їх у проявах антисемітизму (це явище сьогодні у світі таке модне, що багатьом з добрих людей завдано великої кривди, а скандали з приводу цього в літературних колах стали »на денному порядку«), то Трохимів »заяложений зшиточок« розпростре свої крильця і заговорить словами дівчинки з неповторно прекрасної казки В. Свідзінського:

...ви марно сюди не ходіте
І голосом не ячіте,
Все одно чаклунки горбаті
Не мають сили при моїй хаті.

А от »звіт« одного кмітливого слуги, винесений із панського картярського закутка:

— Що, програв?

— І коні, і коляску, й Корнія нашому Йванові Івановичеві. А до вечора, — додав він, — може Бог поможе, й себе програє!

Ніякі розвідки і довідки, ніякі студії над спогадами сучасників мистця не виясквавлять його духової постаті так чітко і безпомилково, як це зроблять його твори: мистець бо ділить свою душу пополам: одна части-

на живе між людьми у створених ним вартостях, а друга — належить Богові.

Стежачи за поведінкою Шевченка, не можна намилуватися його незрівняною шляхетністю. До його душі старезні дерева промовляють не інакше, як люди, яких треба шанувати:

»... Дивлюся, величезний старий сухий клен розпростер свої голі віти, неначе сивий патріярх зняв свої старі руки над головами чад своїх і просить благословення Всюдисущого.

Хоч як мені було цікаво, куди мене виведе таємнича стежка, але перед старезним прабатьком ліщини я зупинивсь і мало-мало не зняв шапки. Отак іноді трапиться зустріти на вулиці благообразного дідуся, й рука мимоволі сама тягнеться до шапки. Це прекрасне почуття, здається мені, вроджене людині, а не засвоєне через виховання«.

Найшляхетніші пориви людської душі не вирощуються по сальонах, як тендітні квіти по теплярнях, із цим прекрасним даром людина проходить на світ, і вже тут часто губить його, обвішуючи себе фальшивими ярликами »доброго тону«, немов бездушна красуня — зайвими прикрасами. Ой, багато свічок треба б спалити сьогодні, щоб знайти молоду людину, яка без принуки могла б стати дійовою особою у такій розмові:

— Добридень, батьку! — промовив я до сивобородого діда, що пристроював луб'яні двері до свого куреня. — Нехай Бог поможе, — додав я, підіймаючи шапку.

— Добридень, сину! Нехай і вам Бог поможе, — промовив він, здіймаючи шапку.

— А куди Бог несе? — спитав він шанобливо.

— Гуляю, батьку! — одказав я, проходячи повз нього.

— Гуляй собі з Богом, сину!..

Сила любови до батьківщини дорівнює у Шевченка силі ненависти до її ворогів. А сама любов має бути палка й неподільна, як сонце, а тому не можна любити всього і не можна любити будь-чого:

Хто каже, що любить усе,
Холодний камінь він.
...Любов —
Як сонце ясне високо,
Одно на небі голубому.
. . . . . .
В кого немає любови до рідної країни,
Ті серцем убогі каліки.

(Із драми »Микита Гайдай«)

Якби ж то, читаючи Шевченкові твори, усі його розуміли і діяли згідно з тим розумінням, не було б сьогодні між українцями »похилих рабів«. Занепад людського духу зрозумів, наприклад, П. Тичина і прокричав у »Скорбній Матері«:

Як страшно! — людське серце
До краю обідніло...

Він же почув і прадавнє гудіння золотих дзвонів над Києвом. Та що з того: »пересів« на чужу »плятформу« та й поїхав прямо у придворні лакеї-одописці до новочасних московських Неронів.

Категорії людей без совісти, без честі Шевченко дає дуже влучне окреслення:

Мені здається, я не знаю,
А люди справді не вмирають,
А перелізе ще живе
В свиню, абощо, та й живе,
Купається собі в калюжі...

Натомість:

... Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить!

Перспектива матеріяльних вигод, не манила Шевченка ніколи. Можливости здобуття грошей і слави шляхом пристосовування до вимог ворога він розцінює, як потоптання людської гідности, як добровільне зречення своїх найвищих ідеалів, як святотатство. А щоб здобути прихильність імперської критики, ну, і матеріяльні користи, треба було насамперед стати лакеєм:

Дарма праця, пане-брате:
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива,
Співай про »Матрьошу«,
Про »Парашу, радость нашу«...
. . . . . .
... — Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.

Оце таке, як бачимо, відношення Шевченка до »великої російської літератури« з її »клясичними« атрибутами »Матрьошами« та »Парашами«; така, до речі, дуже влучна і витончена характеристика і належна їй шана від нашого Великого Майстра Слова. Ситуація в московській імперії не змінилася. Тож і на сьогоднішній час не треба кращої і яскравішої відповіді московським фальшівникам Шевченкової творчости, брехунам і підбрехачам. Тарас Шевченко говорить сам за себе, і немає сили, щоб здолала потьмарити або показати в неправдивому насвітленні його могутнє одержиме героїчною романтикою України, його неповторне полум'яне слово. Без сумніву, Шевченко добре знав нахабність москалів, коли виявився таким далекосяжно передбачливим і заздалегідь подбав про оборону своїх дум-дітей, своєї гідности, перед зловмисним перекручуванням, викривлюванням, каліченням, якщо вже не можна знищити зовсім. А знищити Шевченкову творчість — це означало б: знищити дощенту життєдайний вогонь, погасити світло в кожнім укра-

їнській душі, витравити з корінням духовність, а цього ж не здатні доконати ніякі чорні сили, так як не спроможні убити Бога.

Поки Україна в неволі, »чорні ворони« будуть літати над її землею і зловіщо каркати, будуть чекати, доки розкопають Великий Льох. »Три ворони« з »Великого Льоху« — це уособлення найчорнішого зла: імперіялістичні зазіхання Польщі та Московії, а третє — яничарство. Три чорні демони знають, що:

.....будуть в Україні
Родитись близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати;
Другий буде (оце вже наш)
Катам помагати...

Аще знають, що »як виросте той Ґонта«, то »розпустить правду й волю по всій Україні!«

Он бачите: над Києвом
Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О!.. Сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились...

Отож чорні духи і чигають на того, що буде, »як Ґонта«, хочуть його знищити ще в сповитку, як лютий Ірод хотів знищити Ісуса.

Творилося в Україні багато див. От за нашої пам'яти хіба не складали »три ворони« договору, щоб спільними зусиллями знищити УПА! Шукаючи і жахаючись названого »Йвана« — двійника Ґонти, убили Петлюру, Коновальця, Чупринку, Бандеру! Та в Україні народяться нові »Йвани», і поки антихристи доконають своє криваве діло:

Розпадеться кара
І повіє огонь новий
З Холодного Яру!

Шевченко бачить і нам показує, що:

...Над Яром
Залізняк витає,
І на Умань позирає,
Ґонту виглядає.

Кожне духове віддалення від проблем визволення України, найменше збайдужіння, себто присвоєння собі »овечої натури«, а вже, борони Боже, потурання ворогам, таврується у Шевченка, зовсім слушно, тавром непрощеного злочину супроти батьківщини. Визволення не приходить заклечане квітами, як весела наречена, визволення бреде через калюжі крови, ворожої і своєї, пробивається крізь полум'я і дим, бо тільки тоді ті, що визволяться, здатні будуть оцінити справжню свободу і дорожити

нею. Тих, у кого погас або й не горів ніколи священний огонь жертвенности і посвяти для рідного краю, Шевченко виклинає:

Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались!
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули;
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою...

Стережімося самі і своїх дітей виховуймо так, щоб ні нам, ні їм не впала на голови ця страшна анатема, бо »великий час не за горами«.

Вивчаючи і шануючи Шевченкові твори нарівні з Євангелією, можна мати запевнення, що не будемо »рабами з кокардою на лобі«. Шевченко викопав таку глибоку криницю, добув такої свіжої чудотворної води, що »незрячим« привертає зір, »без'язиким« — голосну мову, »глухим« — чуйність і слух, вирівнює, похилений вагою рабської вдачі і почуття меншевартости, хребет! А води в тій криниці стільки, що вистачить її пити й оздоровлюватись усім, доки житиме на землі хоч одна українська людина.

Хто з нас не бачив могил у степу! Хто не слухав прерізних переказів про те, що в них поховано! Ануж, колись присниться сон, як Тарасові »приснився«: десь візьметься дитинство, побіжить полями поміж травами, аж зустріне »сивоусого козака«, а він візьме за руку, приведе до »розверненої могили« і промовить, розкриваючи велику таємницю і велику мудрість:

»На всій Україні
Високі могили. Дивися, дитино,
Усі ті могили — усі отакі.
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені тут. Оце воля спить!
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами, козаками! Бачиш, як лежить —
Неначе сповита!.. Тут пана немає,
Усі ми однаково на волі жили!
Усі ми однаково за волю лягли,
Усі ми і встанем, — та Бог його знає,
Коли то те буде. Дивися ж, дитино,
Та добре дивися! А я розкажу,
За що Україна наша стала гинуть,
За що й я між ними в могилі лежу.
Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину.
Слухай же, дитино!..«

Олександер КОНИСЬКИЙ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ОСТАННІ ЧАСИ СВОГО ВІКУ

(Закінчення, 2)

XII

Нещасливе сватання до Полусмаківни було останньою краплею тієї отрути, що доля і люди щедрою рукою лили в Шевченків духово-моральний і матеріяльний організм. Коли звернемо увагу на те, що Тарас зараз же, розцуравшись із Ликерою, вдався, як бачили ми, до Федота Ткаченка, прохаючи знайти йому »кирпатеньку чорнобривку«, так не можна нам не перейнятися, разом з Костомаровим[1], думкою, що заходи поета одружитися були просто вже пориванням розпуки. І не диво було впасти в розпуку. Прожити сорок сім літ у неволі, в кайданах, у ярмі туги, скорбот та страждання за свій рідний край, за свій народ, і не бачити для себе й наостанку спокійно-ясних днів!... Перекаланати такий тяжкий вік і, нарешті, упевнитися, що нещастя просто глумиться з нього, наділюючи йому часто на один глум нові та нові невдачі, немов на те, щоб він ще більше почував і знав усю печаль гірку свого життя тужливого; щоб він зрозумів, що щастя людське, коли і є на землі, так не для нього. Хто інший з таким великим талантом, як Шевченків, але чоловік менш за нього скромний, утішав би себе надією, що за всі його страждання великі буде йому і нагорода велика, та велике щастя, що зветься безсмертною славою в нащадках. Та така утіха не властива була вдачі Шевченка..., він добре бачив, що святий огонь бадьорости, енергії і дару поетичного погасає; вже тільки жевріє і от-от згасне на віки. І почув і знав великий страдальник, що пора:

»... Заходиться рештувать
Вози в далекую дорогу
На той світ...«

Свідомий свого нещастя, своєї недолі, поет не хоче, та й не може, підлягти покірливо під неминучий для всіх людей присуд! Він, наче той Прометей, часом прокидається з розпуки, пробує порвати кайдани нещастя; його хоч і огорнула розпука, а проте часом він переймається надією на ліпше і висловлює свідомість, що в ту »далеку дорогу« йому лаштуватися рано ще. За кілька днів до смерти він збирається:

»До Ескулапа на ралець,
Чи не одурить він Харона
І Парку-прядку?«.

---

1) »Русская Стар.«, 1885, кн. VI, стор. 626.

І сподівається, що »тоді

Поки б химерив мудрий дід,
Парили б ми понад землею
Та все б гексаметри плели«[2]

Таку двоїсту свідомість, таку розпуку і надію я спостерігаю трохи що не в усіх Тарасових листах і віршах, написаних після розцурання з Полусмаківною за останні п'ять місяців його життя.

»Що мені на світі робити! Я одурію на чужині та на самоті...« — писав він до Варфоломія[3] і сподівається, що на весні приїде на Україну.

У віршах написаних того ж дня, поет, спершу ніби покірливо підлягає долі лихій, каже:

»Не нарікаю я на Бога,
Не нарікаю ні на кого:
Я сам себе, дурний, дурю,
Та ще й співаючи...«

Але зараз же велика душа висловлює надію на »добрі жнива«... Ще мені — надію покриває якась примарака, і поетові здається, що він »дурить себе знову своїм химерним добрим словом...«[4]

Минає десять днів і поет признається, що

»Холодним вітром від надії
Уже повіяло. Зима!...
Сиди один в холодній хаті,
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись нема,
Анікогісінько нема!
Сиди ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє,
Морозом очі окує,
А думи гордії розвіє...
. . . . . .
Сиди —
І нічогісінько не жди!...«[5]

За два тижні в душі поета знову блищить надія, надія на світ не тільки для себе, а й для свого народу. »Ледача воля«, стережучи »маленьку« душу, казала їй:

»Не зійде сонце. Тьма і тьма,
І правди на землі нема!«
Ледача воля одурила
Маленьку душу: сонце йде
І за собою день веде.

Недовго, одначе, дуже недовго світ сподіваний бадьорить дух поета.

2) »Кобзар«, 1876, т. І, стор. 370.
3) »Основа«, 1862, кн. VI, стор. 2.
4) »Кобзар«, т. І, стор. 164.
5) Там же, стор. 365.

За чотири дні свідомість самітности і журба-туга чорною хмарою розпуки застеляють душу наболілу:

»Якби з ким сісти, хліба з'їсти,
Промовить слово, то воно б,
Хоч і якнебудь, на сім світі,
А все б таки якось жилось.
Та ба! Нема з ким! Світ широкий,
Людей чимало на землі,
А доведеться одиноким
В холодній хаті кривобокій,
Або під тином простягтись!...
Або... Ні, треба одружитись,
Хоча б на чортовій сестрі!
Бо доведеться одуріти
В самотині...«[6]

В отих віршах, наче в тій воді прозорій, бачимо поетову душу; бачимо її страждання, бачимо, як вона в самотині не дасть собі ради... Прирівнявши зміст отих віршів до тих, що вилилися на другий день, нам легко зрозуміти, яка жахлива ніч розділяла ті жахливі гуки, гуки болючі, що їх змучений дух вилив у ті вірші:

»І день іде, і ніч іде...
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся: чому не йде
Апостол правди і науки?!«

XIII

В такому тяжкому матеріяльному і духово-моральному становищі Шевченко і почав »заливати« свої болі; почав пити і уживати ром, як каже Костомарів, »въ богатырскихъ размѣрахъ«[7]. Незабаром стало видно лихі ознаки тої недуги, що загнала Шевченка у могилу. Звісно, не сама лише Лимера, не ром, а все попереднє життя, почавши з квітня 1847 р., сплодило цю недугу. Лимера, як я й казав, та й випивання не в міру, були тільки тією краплею, що переповнила чашу, тим вітром, що звалив дуба, у якого черви хоч і поточили корінь, але, річ певна, при ліпших умовах він простояв би ще багато років.

Небіжчик Федір Черненко розповідав мені, що вже під кінець вересня і з самого початку жовтня, провідуючи Шевченка, не можна було йому не помітити, що поет вельми хворий. Сам Шевченко не любив розповідати про свою недугу, взагалі не любив він свого суму і лиха розносити по чужих хатах. Навпаки, як людина згуртована, він ховав від людей своє горе, не давав помітити його недуги.

---

6) Там же, стор. 367.
7) »Русская Стар.«, 1885, кн. VI, стор. 661.

Тому-то він, часом насилу і зовсім необережно, виходив і в театр і до знайомих. Костомарів бачив його в жовтні в театрі на опері »Вільгельм Тель«. Шевченко, каже Костомарів[8], дуже любив цю оперу. Гра і співи Тамберліка і Де-Бассіні переймали його просто дитячим захопленням. Захоплення своє він висловлював по-українськи, говорячи: »Матері його сто копанок чортів, як же славно!«

Костомарів ціле літо був у поїздках і вернувшись до Петербурґу почув, що Шевченко заходжується женитися. Не відаючи, що поет уже розцурався із своєю молодою, він спитав його: »Чи правда, Тарасе, що ти женишся?«

»Мабуть, оженюсь тоді, як і ти«, — відповів йому Тарас. — »Коли ж твоє весілля?«

»Тоді, мабуть, коли і твоє! Не женитися нам з тобою: до смерти зістанемся бурлаками«[9].

З того вечора Шевченко почав провідувати історика, але ніколи нічого не говорив про свої заміри одружитися і про свої невдачі. Провідував він і Білозерських, де завжди був бажаним гостем. Афанасьєв-Чужбинський кілька разів зустрічав його у Білозерських. Але ж, кажу, про свою недугу нікому Шевченко ще не говорив.

Незабавом, 23 листопада[10], у Лазаревського зустрівся Тарас з доктором Барі. Тоді вже недуга, мабуть, вельми прикрутила поета, бо він удався до Барі за порадою, кажучи, що в грудях йому дуже болить. Сам він гадав, що в нього солітер[11].

Доктор авскультував його і порадив йому берегтися.

Перебуваючи в такому лихому становищі Шевченко і тепер показав, що в нього, як у сущого патріота рідної України дорогої, на першому місці стоїть праця, робота для свого зневоленого, зрабованого і темнотою повитого народу. Народна освіта і тепер не йде у нього з думки.

6-го листопада він пише до Чалого, прохаючи написати »в ім'я Боже, що робиться в наших воскресних школах?« А тим часом береться компонувати шкільний Буквар. Піклування про народну освіту у Шевченка не було чимсь новим. Хоч у той час скрізь по Росії інтеліґентні люди взялися до освіти народу, але у Шевченка запопадливе дбання про народну освіту ми бачимо ще з початку 1849 року. Ще тоді він перейнявся певною думкою, що народна освіта — перша, велика і найважливіша потреба на Україні. Не задовольнивши тієї потреби, не можна дійти до духово-морального і матеріяльного добробуту. Без освіти і культурна річ неможлива. Ще більш перейнявся Шевченко цією святою думкою, ставши братчиком Кирило-Методіївського Товариства, яке в основу своєї праці ставило народну освіту. І до останньої години свого життя Шев-

8) »Русская Стар.«, 1880, кн. III, стор. 606.
9) »Кобзар«, 1876, стор. X.
10) »Основа«, 1862, кн. III, стор. 3.
11) »Русская Стар.«, 1885, кн. VI, стор. 626.

ченко міцно тримався цього погляду і ще кілька днів перед смертю працював у сфері народної освіти.

Шевченко був глибоким українським націоналістом із широкими поглядами на національне питання. Свою національність і її мову він любив більш за все. Він уболівав, що на Україні нема доброї національної школи, а така, яка є, »навчить всему, опріч знання мови«[12].

Ми знаємо, що він дуже зрадів, коли Куліш видав свою »Граматку«, і глянув на неї, як на перший промінь світла, що блисне в народній масі темній, задавленій кріпацтвом. Ще більше зрадів він, коли на Україні 1858-60 рр. знявся рух і праця коло недільних шкіл. Рух той, дійсно був значний: в такому невеликому місті як Полтава було тоді зорганізовано п'ять недільних шкіл, дві суботніх для жидів і одна щоденна школа для народу. Навіть невеличкі повітові міста позаводили в себе хлоп'ячі і дівочі недільні школи. В Кременчузі коло шкіл запопадливо працював Петро Стронін, у Хоролі — Модест Димський, у Лубнях — Шевич, у Херсоні — Коленко Надія, в Чернігові — Тризна і т. д. Ледве чи було в Україні таке місто, щоб не було недільної школи. Тоді сама собою стала очевидною потреба українських книжок і науки українською мовою.

І з'явились букварі, спершу Кулішова »Граматка«, а потім у Полтаві Буквар О. Строніна. Буквар Строніна Шевченка не вдовольнив.

»Скажіть мені, говорив він одному своєму знайомому, для кого вона (книжка) написана? Я не знаю для кого, але не для тих, кого треба навчати розуму«[13].

Шевченко взявся компонувати елементарні книжки для народу і скомпонував свій »Южно-Русскій Букваръ«. Буквар той має 24 сторін, in 32; заведено туди »Отче наш«, молитву Єфрема Сирина і Символ Віри. Через те і мусів він перейти дві цензури — світську і духовну. Остання почала була змагатися. Мусів хворий Шевченко надягати фрак і їхати до петербурзького митрополита Сидора та благати дозволу[14]. Митрополит не відмовив і 21 листопада цензура дала дозвіл друкувати Буквар.

Після Букваря Шевченко гадав скомпонувати і видати Аритметику такої величини і на таку ж ціну, 3 коп., як і Буквар; потім Етнографію і Географію по 5 коп., Історію України по 10 коп. за примірник. »Якби Бог допоміг оте мале діло зробити, то велике і само зробилось би«, — писав він до Чалого 4 січня 1861 року[15].

Коли Буквар був надрукований, Шевченко, не виходячи вже через недугу з хати, взявся розсилати його по Україні. Тисячу примірників він відослав у Полтаву до Ткаченка, щоб той віддав їх тому, хто керує недільними школами[16]. Другу тисячу переслав у Київ до М. К. Чалого,

---

12) Поэмы и повѣсти Т. Г. Шевченка«, 1888, стор. 466.
13) »Русска Рѣч«, 1861, ч. 19-20.
14) »Кіев. Телегр.«, 1875, VI, стор. 26.
15) »Основа«, 1862, кн. VI, стор. 26.
16) »Древная і Новая Россія«, 1875, ч. 6.

пишучи до нього: »Я чув і читав, що митрополит Арсеній (москвин) дуже возревнував о сільських школах і жалкує, що не печатають дешевих букварів. Покажіть йому мій Буквар, і якщо вподобає, то я пришлю хоч 3000, звичайно за гроші, бо се не моє добро, а добро наших убогих воскресних шкіл«. А ті 1000 примірників Шевченко прохав Чалого розпустити по повітах та по сільських школах[17].

Покладаючи таку надію на Арсенія, Шевченко не знав, що отець москвин був запеклим обрусителем і ворогом світської освіти. Про школи він »ревнував« тільки про парафіяльні, та й то більш як про декорацію свого »піклування«, а тим часом змагався і словом і ділом проти організації по селах Київщини світських шкіл. З його наказу Київська консисторія (правда, вже після смерти Шевченка) видала такий циркуляр (№ 5955), щоб потай оповістити попів, аби вони всіма силами не давали дирекції сільських шкіл заводити свої школи по селах. Попам наказано було прихиляти своїх парохіян, щоб вони цуралися світських шкіл, а коли ж урядники Міністерства освіти заведуть свою школу світську в якомусь селі, так щоб попи і громади не давали для тієї школи ні хати, ні книжок, ні дітей[18].

До того ж треба сказати, що Д. Чалий не вдався із Шевченковим Букварем сам до митрополита, а перепоручив цю справу отцеві Петрові Лебединцеві, чоловікові, хоч трохи і прихильному до української ідеї, але занадто вже обережному. Отець Петро не пішов простою стежкою, а кинувся »політикувати«... »Політика« та довела до такого лишень наслідку, що отець москвин, глянувши на Буквар і не беручи його до рук, тільки й промовив: »А! Южно-Русскій...« На цьому і край![19]

До Чернігівського єпископа Філярета подав того Букваря Тризна. Глянувши на Буквар, єпископ мовив Тризні, що треба його віддати спершу на розгляд Консисторії. »Як не поверни, писав 31 січня Тризна до Шевченка, а від Філярета нічого не діждешся. Директор (шкіл світських) теж мнеться і каже, що букварів в училища мало треба«.

Такі вістки про Буквар уже не радували хворого Шевченка; а тут ще й Куліш, як повідає Д. Чалий[20], заходився іронізувати, що »Шевченко почав »Кобзарем«, а скінчив »Букварем«.

Чи придатний був Шевченків Буквар, чи ні, з погляду педагогічного і національно-освітнього, про це не говоритиму, але не Кулішевим устам личило іронізувати над Шевченковими заходами коло народної освіти. Шевченкові спонукання завжди були **чистими, високоблагородними**, він ніколи не відвертався від народу, від його темноти і злидар-

17) »Основа«, 1862, кн. V, стор. 26.

18) »Зоря«, 1887, стор. 236.

19) Див. у Чалого, стор. 182.

20) Там же, стор. 180.

ства, а навпаки — завжди любив народ, завжди тужив і страждав з народом, з його тугою і його стражданнями. Шевченко, і це його величезна заслуга віковічна, і нас людей інтеліґентних повернув лицем до народу і примусив нас полюбити народ незрадливо. За Шевченком, як це відомо було Кулішеві дуже добре, дійсно не було »зерна неправди за собою«.

XIV

Минув листопад, минула і перша половина грудня. Шевченко, очевидно, послухався був лікарської поради доктора Варі, берігся і не виходив із хати. На превеликий жаль, приятелі його не досить звернули уваги на той вплив самітности, який вона неминуче повинна була зробити на недужого Шевченка. Годилося б було вчинити так, щоб не лишати його на самоті, не давати йому поринати у свої думки, у своє тяжке минуле та у хмарне сучасне життя. Від цього треба було його відводити, а на те годилося б близьким до нього людям постановити, щоб чи по черзі, чи як інакше, а завжди щоб була біля нього близька йому людина. Цього, на жаль, не зробили.

З листа Шевченка до Чалого, написаного 2 грудня[21], знаємо, що до нього »щодня заходив Орловський«, але ж Орловський тоді був дуже молодим, і розмова з ним не могла вдовольнити 47-літнього страдальника!

Увечорі 6 грудня Шевченка одвідав Черненко. Тарас був доволі веселий, казав, що здоров'я його ліпше, що йому остогидло вже сидіти в »арешті«, і він гадає небавом виходити. Черненко остерігав його, радив берегтися і не виходити цілу зиму.

»Щоб і на Різдво то не виходити? — мовив до нього Тарас, — а кутя? а узвар? Ні, не всиджу; колядувати хоч рачки вилізу до куми«, і похвалившись, що 2 грудня провідала його Н. В. Т. (Надія Тарновська, — ред. »В. Ш.«), він прочитав Черненкові свої вірші, написані зараз після того, як кума від нього пішла. То відомі вірші:

»Великомученице кумо,
Дурна єси ти, нерозумна!«

Можна гадати, що Тарас послухався таки дружньої ради і до Різдва беріг себе, не виходив із хати. 22-го грудня прийняв він лист Варфоломіїв: останній прохав його написати до Київського віцегубернатора Селецького, щоб той допоміг Варфоломієві у якійсь справі, мабуть, у справі освіти дітей. »Я лучче тричі чорта в... поцілую, як писатиму отому поганому Селецькому«, — відповідає Тарас 23 грудня. Того ж дня він посилає листа до дідича Якова Тарновського, прохаючи, щоб він прийняв Варфоломія до себе на службу управителем. На весні він сподівається бути в Тарновського в Потоках[22].

---

[21]) »Київ. Стар.«, 1895, кн. II. В тому листі Шевченко віщував, що з Орловського »будуть люди«. Віщування його справдилося: Орловський, як знаємо, став відомим художником, але для України з того не вийшло користи.

[22]) »Київ. Стар.«, 1883, кн. II, стор. 407.

XV

У Різдвяні свята Шевченко знехтував пораду і лікаря і своїх приятелів. Мабуть на те спокусив його Якушкін (відомий етнограф великоруський), бо у вівторок увечорі вони разом прийшли до Костомарова. »Обидва вони були страшенно п'яні, найпаче Якушкін, — каже Костомарів. Шевченко все таки тримався ліпше«[23].

Покликавши Шевченка осторонь, Костомарів, говорячи, що в нього багацько гостей зібралося, висловив йому, що про нього простатимуть недобру славу. »Це було, каже Костомарів, вперше і востаннє, що я бачив Шевченка цілком п'яного. Може причинилася тому та сердечна трагедія, що недовго перед тим сталася« (сватання до Ликери).

Отой вихід із хати і випиття — звалили Шевченка з ніг... Мабуть чи не був це останній його вихід, останнє його випивання!

»Незабаром після того вечора, додає Костомарів, Шевченко занедужав«. А сам Тарас у листі до Варфоломія писав[24]: »Погано я зустрів отсей Новий рік! Другий тиждень не виходжу з хати, чхаю та кашляю; аж обісіло«.

Ще виразніше видно його недугу з того, що 2 січня він не спроможен був піти до Білозерського. Редактор »Основи« писав до нього: »Усі ми дуже жалували, що ви недужі, але сподіваємося, що при доброму бажанні ви переможете трохи себе і не позбавите нас радощів бачити вас серед »Основ'ян«, як первоначальника нашого загального діла«, себто — організації видання »Основи«.

З цієї коротенької записочки можна гадати, що Білозерський ще не надавав великої ваги Тарасовій недузі; а сам Тарас не думав, що хвороба його небезпечна і що смерть не за горами, а за плечима. 4-го і 12-го січня писав він до Ткаченка[25]. Довідавшись, що Виговська вже заручена за другого, поет не кидає властивого йому сердешного гумору і надії на весні поїхати на Україну. »Щоб тебе курка вбрикнула з твоєю кирпатенькою чорнобривкою, тільки роздратував мене. Я весною заїду до тебе, то як не найдеш мені другу кирпу, то я тебе попомну«, — жартує Шевченко 4-го січня, а 12-го знов пригадує Ткаченкові: »Гляди: о кирпі не забудь. Я весною прибуду до тебе«.

Досі ні лікар, ні будь-хто з приятелів не відважувався сказати Шевченкові по правді, на яку недугу він хворіє. Тепер же, коли виразно стало знати, що недуга Тараса розвивається дуже швидко, годі було мовчати. Повідали йому, що в нього водяна хвороба і що він повинен залишити ром і взагалі покинути пити. Він послухався, перестав пити і згодився лікуватися та слухати лікарської поради[26]. На жаль і на лихо — вже запізно було.

Одначе надія на поліпшення і тепер не покидає Шевченка. 22-го січня, пишучи до Варфоломія, щоб швидше доводив до кінця справу з

---

23) »Русская Стар.«, 1880, кн. III, стор. 606.
24) »Правда«, 1875, стор. 971.
25) »Древн. и Новая Россія«, 1875, ч. 6.
26) »Русская Стар.«, 1885, кн. VI, стор. 626.

купівлею землі біля Канева, він просить зараз написати до нього, »щоб я знав, що з собою робити, чи їхати мені весною в Канів чи ні?«. 29-го січня він знову пише до Варфоломія: »Кінчай швидше в Каневі (з землею) та напиши, щоб я знав, що з собою робити весною«. Сумними словами закінчив Тарас коротенький, останній уже, лист до Варфоломія 29-го січня: »Прощай! Утомився! неначе копу жита за одним замахом змолотив«[27].

З того дня цілих два тижні не бачимо ми ні віршів, ні листів Тараса до будь-кого. Лише 14 лютого пише він свої останні вірші: »Чи не покинуть нам, небого...«, та й то не спроможний був довести їх до кінця, а спинився на 36-му рядку.

Знайомі почали провідувати його. Між іншими, провідав його Н. Л-ов. Шевченко неспроможний був зійти по сходах у нижню свою »світличку« і приймав провідувачів в антресолі.

»Пропадаю, мовив він до свого гостя: бачте, яка з мене ледащиця стала«. В усій істоті недужого було щось дійсно жахливо-хворобливе, але не було жодної ознаки близької смерти. Тарас бідкався, що йому тяжко болять груди і дихавиця вельми його мучить:

»Пропаду, казав він, прийнявши мікстуру й кинувши ложку на стіл. — Та годі про мене; кажіть, що доброго на Україні?«

Вістки і бесіда про Україну трохи заспокоїли недужого і підбадьорили йому дух. Збентеженість помало переходила в почуття тієї живої та гарячої любови до рідного краю, якої була така сила-силенна у великому благородному серці великого страдальника за Україну.

На столі перед ним лежало дві купки його »Букваря«. Бесіда перейшла на народну освіту, на книжку. Тарас висловив наведений угорі осуд »Граматки« Строніна і почав розпитувати про шляхи на Україну та про залізницю, яку почали будувати з Петербурґу до Варшави.

»Не доїдеш на тих клятих »перекладныхъ«, а їхати треба, казав він, бо коли зістануся тут, так пропаду«.

XVI

В неділю 19 лютого з початку другої години дня провідав Шевченка Федір Черненко. Вся Росія сподівалася, що в той день буде оголошений царський маніфест про скасування кріпацтва. Вже ж більше за всіх, і більш за всіх нетерпляче ждав того маніфесту Шевченко; та й як йому було не палати сподіваною волею, коли він цілий вік свій співав-ридав над неволею, виливав за ту волю сльози-кров, цілий вік його блимала перед ним жадана зоря-воля і він ціле життя своє босими ногами по колючій стерні йшов до тієї зорі, ішов сам і Україну вів. Тепер, здавалося йому, він дійшов до неї і того ж дня, 19 лютого, в день оцарювання Олександра II-го, він побачить сяйво тієї зорі, і в болячому, пошматованому серці своєму почує тепле, огрійливе проміння і світ її.

---

27) »Правда«, 1875, стор. 971-2.

Черненко застав поета стоячого біля вікна, опертого руками об стіл; він був збентежений, очі, все зболіле його обличчя виявляли хвилювання. Тільки увійшов Черненко у »світличку«, Шевченко, замість звичайно привітання, спитав його:

»Що?... Є!... є воля? Є маніфест? — і глянувши у вічі Шевченкові, зрозумів відповідь... Глибоко зітхнувши, мовив: »Так нема?... Нема?... Коли ж воно буде?!«

Пустивши міцну недруковану фразу, Тарас закрив лице руками і, впавши на ліжко, заплакав.

Черненко став заспокоювати його, говорячи, що є певна вістка, що цар у той день підписав маніфест про скасування кріпацтва, але звелів не оголошувати його до заговин на піст, себто до 5-го березня, на те, »щоб народ зустрів свою волю не по шинках, а по церквах«.

Тарас гірко усміхнувся і знову вимовив кілька недобрих слів на адресу гнобителів, потім почав жалувати і нарікати, що брати його »велику дурницю« зробили, прийнявши торік від Фльорковського безземельну волю.

Провідав Шевченка і Костомарів. Застав поета сидячого за столом, а кругом нього лежали невикінчені роботи. Він казав, що недуга його полегшала, здоров'я поправилось, на тім тижні він неодмінно почне виходити і у вівторок буде в Костомарова. Радіючи, Тарас показав свій золотий годинник, що недавно він собі придбав. То був перший його власний годинник. Досі не було в нього коштів на те. З якоюсь, наче дитячою втіхою недужий дивився на нього[28]. Годинник справді був добрий, коштовний[29]. Прощаючись, Костомарів узяв у Шевченка слово, що він, коли спроможний буде, завідає до нього у вівторок, а коли ні, подасть вістку про своє здоров'я. Це було в п'ятницю 24 лютого.

Справді в той день, як був у нього Костомарів, недужому стало трохи легше. Він згадав, що земляк його Таволга-Мокрицький іменник і, не маючи спроможности провідати його особисто, послав до нього записку з поздоровленням. Записка така характеристична своєю ортографією і стає нам таким дзеркалом душі недужого, що ми повинні подати її цілком без поправок. Ось вона:

»Многоуважаемый Иванъ Николаєвичъ! Поздравляю васъ съ вожделеннимъ днемъ вашого святого ангела. Извините что я не могу лично принести моего искренняго поздравленія я болень другой мѣсяцъ не только на улицу меня и въ коридоръ не поскають ... и не знаю чемъ кончится мое затворничество? Глубоко кланяюся марьи львовни, и лобизаю вашихъ дѣточекъ. Отъ души желаю вамъ повеселится по прошлогоднему Досвиданія. Искренній вашъ Т. Шевченко. 24 февраля 1861 г.«[30]

В отих вісьмох рядках маємо 26 помилок, та ще яких великих!

Це були останні слова, що написав наш, до віку незабутній і дорогий Тарас Григорович Шевченко...

---

28) »Русская Стар.«, 1880, кн. III, стор. 606.
29) »Ист. Вістн.«, 1896, кн. VI.
30) »Кіев. Стар.«, 1885, кн. III, стор. 527.

XVII

На другий день, себто 25 лютого, був день народження та іменин Шевченка. Першим повітав його щирий друзяка його Михайло Лазаревський[31], і застав його в тяжких муках. Усю ніч на 25 лютого мучили його страшенні болі в грудях; він неспроможний був лежати. Поет, як уночі, так і тепер, сидів на ліжку, впершись руками в матрац, і дихав вельми тяжко та з великою напругою.

»Напиши братові Варфоломієві, що мені дуже недобре«, мовив він до Лазаревського.

Незабаром приїхав лікар Барі. Після авскультації він сказав Лазаревському, хоч і сподіваний, але страшенно жахливий присуд!... Водяна пішла на легені... надії не було... Муки страдальника були невимовні, говорити він майже не був спроможний; щоб вимовити слово треба було збирати останні сили і зазнати тяжкої муки. А проте він не стогнав: муки, оповідає Л. М. Жемчужніков[32], не вирвали з його грудей ні єдиного стогону, він стискав зуби, виривав зубами вуси, здушуючи в самому собі болі, що мучили його, але не стогнав.

На груди недужому лікар казав покласти шпанську мушку, вона трохи вгамувала болі. Тоді саме принесено Шевченкові телеграму з Харкова. Петро Трунов поздоровляв його з іменинами. Коли йому прочитали телеграму, він, напревелику силу, ледве спромігся промовити: »Спасибіг!«

Трохи згодом він казав відчинити у вікні квартирку, випив склянку води з цитриною і ліг. Приятелі, що прийшли провідати недужого і поздоровити любого іменинника, пішли до другої його світлички. Чорна, сумна хмара недалеко вже краю трагічного і близького величезного горя національного пройняла всіх, хто тут був... Приходили нові провідачі, і всі мовчали німо, скорботно... Усі чули близький подих смерти.

О год. 3-тій нові провідачі, тихесенько ступаючи сходами, пішли повітати недужого. Він сидів на ліжку, що 5 хвилин все питався, коли приїде лікар, і висловив бажання прийняти опіюм, щоб заснути. Сказали йому, що лікар буде о год. третій. За кілька хвилин недужий знову почав тужити і знову питати: Чи скоро приїде лікар?

Провідачі розійшлися, з Тарасом лишився тільки сам Михайло Лазаревський. Тарасові крихітку полегшало, він став говорити про своє бажання поїхати на Україну; що на весні він невідмінно поїде. Лазаревський бадьорив його дружньою бесідою та обіцянкою поїхати з ним на Україну. Тарас радо слухав, говорив, що повітря рідного краю налагодить йому здоров'я і зміцнить його сили. »От як би додому, там би, може, я і одужав«, мовив поет і кілька разів висловив, як йому не хочеться вмирати.

Приїхав лікар Барі, недужий був заспокоєний, лікар казав уживати і далі тих самих ліків.

---

31) Помер 3 травня 1867 р. в Москві.
32) »Основа«, 1861, кн. III.

О 6-ій годині один із друзів поетових привіз лікаря Круневича. Недужому тоді саме погіршало, стало знов йому трудно говорити. Очевидно було, що його вже перейняла свідомість безнадійности...

За три години знову приїхали обидва лікарі, знову авскультували його і запевнилися, що вода наливає легені... що кінець страждання наближається. Казали покласти знову мушку.

Минуло кілька хвилин. Прийшла телеграма з Полтави. Недужому прочитали: »Батьку! Полтавці поздоровляють свого любого Кобзаря з іменинами і просять: утни, батьку! орле сизий. Полтавська Громада«[33].

Привітання, очевидно, порадувало поета: »Спасибіг, що не забувать«, промовив він.

Лікарі пішли; недужий мовив до друзів, що були біля нього. »Чи не засну я, візьміть огонь«.

Світло взяли; але за п'ять хвилин Шевченко озвався: »Хто там!« Коли прийшли на його голос, він прохав завернути лікаря Барі і мовив до нього: »Знов пароксизм у мене починається, чи не можна його спинити?« Поклали йому горчишники на руки.

Лазаревський спитав поета: чи не перешкоджають вони йому? — »Справді так, мені хочеться говорити, а говорити трудно«, відповів він.

Лишили його самого. На ніч біля недужого зістався слуга Лазаревського. Майже цілу ніч Тарас Григорович не був спроможний лягти, все сидів на ліжку, біль не давав йому лягти. Він то світив свічку, то гасив її, але не обзивався і нікого не кликав до себе. Так минула ота тяжка ніч остання.

Ранком, 26 лютого, о год. 5-ій, Тарас Григорович покликав слугу і прохав дати йому чаю з молоком. Випив і сказав до слуги: »Прибири ж ти тут, а я піду вниз...«

...І пішов сходами у свою майстерню, не сподіваючись, що там жде його невблаганна смерть...

Прийшовши в майстерню, наш Великий Страдальник охнув і упав... В половині год. шостої Великого Світоча України на віки на сім світі не стало... Заплакала Мати-Україна осиротіла...

Лишився тільки труп Того, хто зробив своє велике діло, хто не зазнав щастя живим і кого ждало інше щастя вже по смерти, тяжко зароблене щастя — безсмертна слава во віки і віки...

Прожив Шевченко, день-у-день, 47 років...

(Написано) у Києві, 1898, грудень.

---

33) Увечорі, у переддень Тарасових іменин, Громада зібралася у Пильчикова, прирадила ту телеграму і доручила мені подати її. Квиток телеграфний на ту телеграму я переслав в архів »Просвіти«. На Громаді того вечора, крім мене і Пильчикова, були: Милорадовичка, Майнова, Лобода Віктор, Щелкан, Кизимовський Михайло, Трунов Василь, Кулик Василь, Шохин і Гавриленко Григорій.

Дмитро ШТОГРИН

ДО ЕВОЛЮЦІЇ СВІТОГЛЯДУ ІВАНА ФРАНКА

(»СМЕРТЬ КАЇНА«)

I

»Ах, дві душі живуть у моїх грудях«, — говорив про себе самого Ґете словами Фавста. Одна душа зв'язувала Фавста з землею, а друга — рвалась до небес, до вічного, божеського.

Такі дві душі мав не тільки Ґете, були вони і не в одного поета і мислителя, які своїми творами давали напрям світовій літературі чи філософським течіям. Такі дві душі ставали з собою на прю і в житті та творчості Івана Франка.

Коли взяти до уваги твердження, що духовість кожної людини деякою мірою є продуктом середовища, обставин чи духу часу, то духовість Івана Франка не послужила б вдячним прикладом для такого твердження, бо в усіх його творах видно виразне намагання не підкорюватися середовищу, навпаки, надати тому середовищу, навіть і обставинам, свій напрям, свого »духа печать«. Правда, обставини й оточення, серед яких жив і творив Іван Франко, були великою мірою безпосередньою причиною його душевних страждань та переживань, одначе ядро Франкового духу, хоч неоднократно надщерблене, залишилось незмінне від початків його поетичної творчости до кінця життєвого шляху Франка.

Мабуть ніхто з українських письменників нової доби не мав такої широкої освіти, як Франко. Глибоке знання різних ділянок науки філософії дало йому змогу пізнати філософські напрями та школи, познайомитися з їхньою естетикою, як, напр., з раціональною естетикою позитивізму, ідеалістичною естетикою німецького романтизму, французькою школою натуралізму та марксівською естетикою соціялізму.

Крім того Франко добре знав світову літературу; за нею пильно стежив і про неї часто писав. Був одним із найвизначніших українських літературознавців, літературних критиків, теоретиків літератури та майстром віршованої техніки, що її виніс на високий рівень[1].

Дехто з дослідників світогляду Івана Франка твердить, що »під впливом европейської культури та різних філософських напрямів вироблялися його естетичні погляди, які він виявляв при всяких нагодах у своїх статтях, так що вони порозкидані по всій його літературній, публіцистичній та науковій творчості«[2].

---

[1]) Романенчук, Б. — »До проблеми естетичних поглядів Івана Франка«, »Київ«, ч. 4, липень-серпень 1956, стор. 164.

[2]) Там же.

З таким твердженням можна погодитися лише тоді, коли додати до нього, що естетичні погляди Івана Франка, що він їх творив на основі різних напрямів і виявляв у своїй творчості, були не самоціллю, а лише засобом у скріпленні його власного духового напряму, його власного світогляду.

Деякі дослідники світогляду І. Франка висловлюють погляд, що »найпростіше було б сказати, що він (Франко) не мав якогось одного суцільного й послідовного філософського світогляду, тільки хитався між ідеалістичним і матеріялістичним, вибираючи з одного й другого те, що йому найбільше відповідало, і в дечому зближаючись до християнського реалізму«[3].

Таке твердження могло б деякою мірою бути правдиве, але зауважимо, що образ розвитку світогляду Івана Франка матиме дещо інший зміст, коли приглянемося ближче життєвому і творчому шляхові поета.

Передусім подивімся на тодішнє українське суспільство, точніше — на інтеліґенцію, оту провідну верству української спільноти в Галичині, серед якої проходили перші кроки творчости Івана Франка. Мовні суперечки, клерикалізм, угодовство щодо поляків, москвофільство, льояльна відданість Габсбурґам. У царині думки загалом — войовнича мертвотність. На кожну нову ідею »ситуоване громадянство«, а за ним і всі підлабузники накидалися на »єретиків« і паплюжили їх. Це був час, коли серед провідних кіл галицьких українців панували »безладдя, заздрість і пиха пустая, і служба ворогові...«[4]

»Не диво, — писав сам Франко, — що брак вищих духових змагань попихав і молодіж до розпусти та гри в карти; тодішнє академічне товариство »Дружній Лихвар« якийсь час перемінилося було у формальний картярський клюб, де молодіж цілі ночі проводила за картами«[5].

Провідні кола зовсім не цікавились життям і прагненнями селянства й робітництва. »Віддалення інтеліґенції від народу, його життя та інтересів було повне. Зарівно українство народовців, як і московство москвофілів було чисто теоретичне: була навіть якась тиха згода в обох партіях не говорити про ті партійні різниці простому народові нічого, держати його навіть у цьому питанні в повнім незнанні. Коли трапилося кому з русинів виступити перед народом — се бувало дуже рідко, хіба перед виборами, та й то десь коло церкви, на пробовстві або в шинку, — то дві кардинальні точки були: ми всі русини і повинні держатися купи, і ми, поперед усього, повинні дякувати цісарю за його безмірні добродійства і просити в нього ще того й того«[6].

Уряд натомість, підпавши під впливи польської шовіністичної опінії, на кожному кроці здушував прояви нових ідей, реалізація яких спричи-

---

3) Там же.

4) Франко, І. — »Похорон«, Поеми, Львів, накладом Української Видавничої Спілки, 1899, стор. 128.

5) Франко, І. — »Молода Україна«, Провідні ідеї і епізоди, Вінніпеґ, накладом »Руської Книгарні«, 1920, стор. 12.

6) Там же, стор. 7.

нялась до піднесення соціяльних умовин життя чи національної свідомости. Спроби організувати народні товариства натрапляли на великі перешкоди з боку влади, що їх виявом були різні переслідування ініціяторів та свідоміших селян, »ненастанні ревізії жандармів у читальнях, забирання і конфіскування найневинніших брошур, розв'язування читалень і арештування та транспорти в кайданах їх засновників!«[7]

Не меншою перешкодою в поширюванні національної та соціяльної свідомости серед народу було тодішнє галицьке духовенство, що в загальному признавалося до москвофільського табору або було під »впливом польського духа«[8].

Так загалом виглядала ситуація розвитку суспільно-політичної думки серед українського суспільства в Галичині в той час, коли Іванові Франкові прийшлося ставити перші кроки в його письменницькій творчості та у глибшому роздумуванні над тогочасним положенням рідного народу. »Не диво — як зазначає Франко, — що ті перші кроки були несмілі й непевні. Діячі нового покоління не вискочили в повнім оружжі на сцену, мов Атена з Зевесової голови. Вони були дітьми своєї епохи, дітьми української або галицько-руської суспільности, і мусіли також більшою або меншою мірою — відповідно до своїх індивідуальних сил і обставин — підлягати основним течіям тої суспільности. Згадані тут некорисні обставини і події різно впливали на цих діячів; не треба думати, що обставини виключно спиняли їх, навпаки, дуже часто вони викликали надмірно різні тони, гострі або й несправедливі напади, надто загальні осуди, надто абстрактні погляди«[9].

Вже в ранніх університетських роках перед Франком, як представником нового покоління, накреслюється ясна мета — праця для рідного народу, щоб передусім українське село вивести з національного отупіння і соціяльних злиднів, бачачи, що ця проблема зовсім чужа для тодішніх галицьких партій і провідних українських кіл. Уже в той час молодий поет збагнув складну тогочасну українську дійсність, відчуваючи, що немов усі велетенські проблеми і труднощі України його часу падають просто на його плечі. З великим почуттям відповідальности та своєю геніяльною працьовитістю він приймав на себе обов'язок розв'язати ті проблеми.

Тоді світогляд Івана Франка був наскрізь ідеалістичний; його основою було міцне прив'язання Франка до долі рідного народу, як кровної і духової суспільної одиниці, а ще більше зміцнювався він (світогляд) роздумуванням Франка над вищим ідеалом людини, до якого повинна прямувати у своєму змаганні людська душа.

Тому ранні поезії І. Франка черпають сюжети головно з історії України. Франко підбирав такі теми, які вказують на духову велич і дер-

---

7) Там же, стор. 16.

8) Там же.

9) Там же.

жавну силу українського народу, напр., »Данина« (1876), »Аскольд і Дир під Царгородом« (1876), »Князь Олег« (1876), »Святослав« (1876), »Хрест чигиринський« (1876). Поруч із цими поезіями в ранній творчості поета головне місце займають глибокі роздумування над означенням людської душі, майстерно викладені в поемі »Божеське в людському дусі« (1875), де — прославляючи Творця людського роду — Франко вказує на вічний зв'язок людської душі з її Творцем у вияві любови і творчости духу:

»Дух наш із Твого духа родом,
І вічно зв'язаний з Тобою,
А вічні огнива ті,
Лиш творчість духа із любвою«[10]

До цієї тематики ранньої творчости Франка можна зарахувати також »Любов« (1875), »Дві дороги« (1875), »Коляда (Руським господарям)« (1875) та інші.

В інших поезіях першої половини 70-х років (напр., »Наш образ« — 1875 р.) Франко вірить у світле майбутнє свого народу і кличе молоде покоління до змагання за здобуття науки і правди (»Наперед« — 1875 р.):

»Вперед, брати, та наперед!
Страшний бій жде на нас.
Най кождий в руки меч береть,
Зблизився слави час.

. . . . . .

Та ж сильне рам'я молоде,
І грому сила в нім,
І хрест огнистий нас веде, —
Хто ж видержить той грім?«[11].

Одначе ув'язнення Івана Франка 1877 року і, головно, відречення від нього галицької інтеліґенції після виходу з в'язниці стали причиною великого страждання Франкової душі і звороту його світоглядових прямувань. Михайло Возняк згадує, що після звільнення Франка з в'язниці »його ім'я враз з іменами його товаришів оббігало цілий край, було пострахом для тодішньої нашої старшої інтеліґенції, стало виразом перевороту та революції. Тому дивилися на нього вовком, обминали його, не хотіли подати й руки та й усунули його з обох тодішніх осередків нашого товариського життя, з товариств »Просвіта« та »Бесіда«. Дві дороги були до вибору: або признатися до часового збочення з дороги »чесних« і »порядних« і просити прощення за страшну, хоч несповнену провину, або, пізнавши раз правду, не відрікатися її і, не зважаючи на

10) Франко, І. — Божеське в людському дусі«, Твори, том XI. Поезії і поеми, Київ, ДВХЛ, стор. 448.

11) Франко, І. — »Наперед«, Твори, том XI, Поезії і поеми, Київ, ДВХЛ., 1952, стор. 444-445.

витручення з-поміж »порядних« і »чесних«, нести далі той хрест, який прийняв на себе. Вибір Франка впав на останнє«[12]. Ще з більшим запалом кидається поет у вир суспільно-громадського життя і віддає всі свої сили практичній праці для оборони прав українського селянства й робітництва, бачачи в них основу цілої нації. Соціялістичним кличам надає національний зміст і пристосовує їх до піднесення із соціяльних злиднів рідного народу, виступаючи з критикою тогочасного суспільно-політичного ладу, з проєктами економічної допомоги селянству та з гаслами політичної волі[13].

В літературній творчості, під впливом західньоевропейської літератури та тісних зв'язків з М. Драгомановим, Франко шукає і знаходить своє виявлення в раціоналізмі та в позитивістичному малюванні образів: »Боа Констріктор«, а далі — »Галицькі образки«, »Борислав сміється« та ін., позначаючи програму своєї праці та праці молодого покоління знаменитою поемою »Каменярі« (1878). Це був великий старт уперед, що помічався в кожній ділянці Франкової праці, призначеної на службу нації, якій він був всеціло відданий:

»...Її пізнавши, чи ж я міг
Не полюбить її сердечно,
Не відректися власних втіх,
Щоб їй віддатись доконечно?
Ні, хто не любить всіх братів,
Як сонце Боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, коханая Вкраїно!«[14].

Одначе в цьому великому старті Івана Франка, спертому на раціоналізмі, знаходимо драму його власного духово-світоглядового росту. Вже в 80-х роках починає Франко ревізію позитивізму, як певного нашарування на його ідеалістичному світосприйманні. Боротьба раціоналістичних ідей, що знаходили свою основу в матеріялістичному світогляді, та ідеалізму за здобуття собі громадянства у Франковому світогляді, почалась ще при кінці 70-х років, результатом чого вийшли з-під його пера переклади частини »Божественної Комедії« — Данте Аліг'єрі (1878) та містерії »Каїн« — Д. Г. Байрона (1879).

Отже, незалежно від пильного нагляду М. Драгоманова, догма раціоналізму не зуміла спутати І. Франка. Взявши від позитивізму уважну любов до факту і жагу до знання, поет звів тяжкий бій з тим же

---

12) Возняк, М., — »Життє і значіннє Івана Франка«, Львів, з друкарні НТШ, 1913, стор. 13-14.

13) Франко І. — Молода Україна, Провідні ідеї і епізоди, Вінніпеґ, Накладом »Руської Книгарні«, 1920, стор. 52.

14) Франко І. — »З циклу Україна, моя любов«, Твори, том X, Поезії і поеми, Київ, ДВХЛ. 1954, стор. 66.

позитивізмом. Про це свідчить та боротьба »раціо« і душі, цю її бачимо вже в такому порівняно ранньому творі, як »Смерть Каїна« — (1889 р.)[15].

II

Леґенда »Смерть Каїна« написана 1889 року, після третього ув'язнення Івана Франка. Одначе генези цієї леґенди слід шукати в його праці над цією проблемою, початої ще при кінці 70-х років, коли Франко після першого й напередодні другого арештування присвятився студіям творчости Д. Г. Байрона, захоплюючись його ґльорифікацією свободи, його індивідуалізмом та прагненням пізнати людську духовість. Наслідком цих студій було те, що Франко переклав українською мовою містерію »Каїн« (1879 р.).

Містерію Байрона »Каїн« і леґенду Франка »Смерть Каїна« можна було б уважати одною поетичною цілістю, якщоб обидва ці твори не були продуктом двох авторів, яких ділила національна приналежність і майже 100-літня віддаль між часом їхньої творчости. Різниця цих творів виявляється ще хіба в будові вірша; Байронова містерія написана білим віршом поетичної драми, а Франків твір побудований в дусі леґенди, що схиляється до ліричної поезії. Одначе під оглядом головної ідеї та змісту »Смерть Каїна« видається немов закінчення »Каїна«. Тому, поки з'ясуємо світоглядові прямування Івана Франка на основі пізнання його леґенди »Смерть Каїна«, доцільно буде хоч коротко задержатись над характеристикою містерії Байрона.

Загальний зміст містерії »Каїн« такий: Прогнані з раю перші родичі Адам і Єва з своїми дітьми Авелем, Адою та Ціллою складають молитви Творцеві світу. Не молиться тільки їхній найстарший син Каїн, якого душа не може примиритись із тим, щоб він складав молитви і жертви Тому, хто вигнав його батьків з раю та призначив їх, а з ними цілий людський рід, на смертне життя. Сама думка про смерть не дає Каїнові спокою, який уважає, що тоді його життя немає жодного сенсу:

»Я й живу, но лиш
На те, щоб умерти; і не бачу
В житті нічо, про що би-м смерті мав
Боятись. Тільки вроджений наклін,
Гидкий, але непоборний потяг
Держить м'я при житті. Усе ми збридло,
І сам я збрид собі, а вмерти годі.
Так я живу. О, радше б я не жив ніколи!«.[16]

Каїн бажає збагнути смерть, подолати її і стати безсмертним. Він бажає, навіть з допомогою злого духа, осягнути знання, хоч знає, що овоч з дерева знання був причиною прогнання його родичів із раю:

---

[15]) Лавріненко, Ю. — »Дещо до еволюції світогляду і політичної думки Івана Франка«, Збірник Укр. Літ. Газети, Мюнхен, 1956, стор. 5.

[16]) Франко, І. — »Джордж Ґордон Байрон, Каїн, Містерія в трьох діях«, Твори, том XV, Поетичні переклади, Київ, ДВХЛ, 1955, стор. 206.

»Но все,
Що про знання ти кажеш, р а д я знати,
Б а ж а ю знати і с п о с і б н и й знати«.[17]

З допомогою Люципера Каїн пізнає таїну знання і це пізнання зовсім відвертає його від Творця світу, від Єгови. В нього немає жодної любови до ближніх, ні до своїх родичів, що є втіленням терпіння, ані до брата Авеля — втілення покори і глибокої віри в Творця, ані до своєї сестри і дружини Ади — втілення безмежної любови.

Одначе в душі Каїна замітне певне вагання, бо з намови Авеля, Каїн рішається скласти жертву Творцеві. Складаючи жертву, замість молитовної просьби, він посилає такі слова до Єгови:

»Духу, будь ти хто чи що будь, — всесильний...
...Коли глядиш прихильно на вогонь
Без крови і на вівтар без м'ясива,
То поглянь на мій! Той, що ти се приносить,
Такий, як ти го сотворив: ні о що
Тебе не просить на колінах. Вбий го,
Як злий! Ти ж всемогущий, ти все можеш, —
А він безсильний. А як добрий, вбий го,
Або не вбий, як хочеш! В твоїй силі
Все: зло й добро лиш з твої дієсь волі,
А вона чи зла, чи добра, — я не знаю,
Бо ні всесильний я, ані суддя
Всесильному: я маю лиш терпіти,
Що він зішле, так як терпів і досі«.[18]

Побачивши, що після цих слів Творець не приймає його жертви, Каїн, лютий і заздрісний, кидається на жертовник брата, з якого Єгова прийняв жертву. Коли Авель, обороняючи свій вівтар заявляє: »Я люблю більш Бога, ніж життя«[19], Каїн зі словами: »То дай же му життя своє, — і так життя він любить«[20] — убиває брата.

Убивши Авеля, Каїн щойно тоді бачить смерть, але це не зміняє його душевного стану. Він далі лишається твердим — непокаяним і від його серця віє холод до його родини, до оточення.

Побачивши злочин Каїна, Єва проклинає його. Проклинає Каїна і Творець через свого ангела, даючи йому тавро вічного терпіння. Щойно після цього Каїн жалує свого вчинку, одначе це його каяття приходить запізно. Проклятий Каїн, як перший убивця на землі, іде в мандрівку життя — іде на схід, де »найпустіше«. З ним іде його сестра і дружина Ада, що »любить свого мужа і тоді, коли покинув його Творець«.

В передмові до перекладу містерії »Каїн«, Франко в 1879 році писав: »Хотячи зрозуміти основну думку »Каїна«, треба зважити його з двох боків: з психологічного й історичного. Мислячий, бажаючий з н а н н я

17) Там же, стор. 211.
18) Франко, І., »Джордж Ґордон Байрон, Каїн, Містерія в трьох діях«, Твори, том XV, Поетичні переклади, Київ, ДВХЛ, 1955, стор. 266 і 267.
19) Там же, ст. 268.
20) Там же, ст. 268.

й правди дух людський, поставлений серед таких людей і таких обставин, які ніяким способом не можуть придати йому сили і здатності до дальшого розвитку, серед людей або надломаних горем, як Адам та Єва, або вихованих у смирності та безмисній уляглості авторитетам, як Авель та Цілла, — такий дух конечно мусить обридити собі життя, запираючи перед ним вхід до знання, обридити собі людей, будь вони й найближчі йому й найдобродушніші, мусить рватися думкою в безмір, мучитися всіма тими важкими питаннями, якими від віків мучиться все людство. Традиції релігійні, з якими він стрічається на кожному кроці, дражнять його, побуджують до безплодного мислення про рай та смерть, але при тім він невпинно розкриває всі їх суперечності й мучиться ними, не маючи ні сили, ні вмілости настільки, щоб їх відкинути зовсім, а не можучи в них ніяким способом знайти заспокоєння«.[21]

Хоч цілий твір Байрона побудований в дусі ідеалістичного світогляду, Франко в цитованій передмові до перекладу містерії старається оборонити Каїна, як частину людства, що в своєму духовому шуканні протиставиться авторитетові абсолютного духа, не знаходячи задоволення серед оточення, що підлягає тому ж авторитетові і вірить у нього. Він хоче розуміти і співчувати такому родові людства, що йому обставини не дають вирости і здобути знання; погоджуючися в тому випадку з заявами Каїна і навіть повторюючи їх в своїй передмові[22], Франко зовсім одобрює шукання Каїна за знанням і тим самим не погоджується вповні з думкою Байрона. Становище Франка стане нам ясніше тоді, коли пригадаємо, що переклад »Каїна« і передмова до нього написані в той час, коли їх автор, під впливом раціоналізму, над усе цінив науку і тільки через знання і працю промощував шлях до наміченої своєї мети і мети свого народу. Його погляд на знання і науку ще краще показаний у сонеті »Наука«, написаному рік скоріше перед перекладом »Каїна« (1878), в якому він, між іншим, писав:

»Хоч людськість блудить часто манівцями,
Вона (себто наука — Д.Ш.) — спокійний, щирий провідник,
Шукає виходу з стежок блудних.
Хоч в горі й тьмі розпучними словами
Кленуть її людці, вона проклять не чує, —
І для добра їх раз у раз працює«.[23]

В передмові до перекладу »Каїна« читаємо далі:

»А тепер подумаймо собі, що станеться з тим чоловіком, коли нараз отвориться перед ним вхід до пожаданого знання і він в одній годині зуміє обняти оком безмір світовий, зуміє вияснити собі минувшість і теперішність. Безконечний приплив нових вражень і понять оголомшить

---

21) Франко, І., Твори, XV, Київ, ДВХЛ, 1955, стор. 583-584.

22) На підставі порівняння цитованої частини передмови і слів **Каїна**, — Франко, І., Твори том XV, ДВХЛ, Київ, 1955, стор. 209.

23) Франко, І. — Твори, том XI, Київ, ДВХЛ, 1952, стор. 498.

його. Він видить докладно, що се справді з н а н н я, якого так бажав, — але він розчарований: знання це вказує йому тільки факти, голі, мертві факти, добутки потужних сил і впливів, яким він підлягає, як найменший атом і як безмірне світове тіло. А він ждав вказівок успокоєння. Він не знає, що воно лежить у фактах, що поза ними його нема, що треба тільки вміти складати їх, щоб почути в душі ублагороднюючий піднесений вплив правди. Його дух, виросший під гнітом авторитету, мислить дедуктивно, шукає насамперед »принципів«, »основ«, з яких би мож усе виводити, а факти не дають їх, вони домагаються мислення індуктивного, до якого він ще непридатний. Це доводить його до розпуки, до проступку. Проступок надломить його тіло, затемнить його думку, але не зломить духу, не вгне його під ярмо авторитету. Ось психологічне, глибоко правдиве й людське значення »Каїна«.[24]

Отже знання, що його одержав Каїн, як готовий загальний висновок відбутих процесів, не дало йому заспокоєння, як і не дало б кожній людині жодної користи, що сприймала б його таким способом. Частковим, досвідним способом, як зазначає Франко, Каїн не був спроможний осягнути того знання, бо до цього не допускали його вищі авторитети. Отже ж, з одного боку бачимо ясний позитивістичний спосіб Франкового підходу до проблеми пізнання знання, з другого боку — такий самий ясний виступ проти авторитету, який обмежував би виявлення »раціо«, поминаючи те, що шукання Каїна могло б увінчатися успіхом без його душевного заломання, коли б він був послухав найближчих зі свого оточення, що радили йому: »Каїне, вибери любов«[25]. Одначе він не послухав тої ради, щоб тим не підчинитись власне тому духовому авторитетові. Ця Каїнова постанова призвела до дальших нещасливих для нього наслідків.

В дальших рядках Франкової передмови до перекладу »Каїна« стрічаємось немов би з певним запереченням попередніх його тверджень, стрічаємось із глибокою аналізою головної антитези Каїна — його дружини Ади, як втілення беззастережної любови і наскрізь ідеалістичних прикмет:

»Побіч сього болючого, вічно бажаючого й вічно невдоволеного духу якже ж пречудово ясніє звізда нової надії, ідеал жінки, ідеал нової людськости — Ада. Любов до людей у неї безмежна, і ця любов, мов чудодійна ласка, рішає і розпутує всі труднощі, в яких путається й мучиться Каїн. Мисль її, правда, не зовсім ще розвинута, але сила любови додає мислі крил. »Хоч Бог тебе покине, — я буду любити тебе«! — ось тут вершок, до якого підносить її безмежне ніжне чуття. Любов одним проблиском стрясає з неї пута авторитету, в яких виросла

24) Франко І. — Твори, том XV, Поетичні переклади, Київ, ДВХЛ, 1955, ст. 584.

25) Франко І. — »Джордж Ґордон Байрон, Каїн, Містерія в трьох діях«, Твори, том XV, Поетичні переклади, Київ, ДВХЛ, 1955, стор. 221.

і за якими стоїть на початку драми, вона прикінці — тільки чоловік, вона не стане ніколи викидати Каїнові його діло, не стане винити його за його і свою недолю, як Адам винить Єву, — вона радше підопре його в дальшій праці думок і своєю щирістю постарається загоїти, бодай частинно, глибоку його рану«.[26]

Зупинаючись над поданою характеристикою Ади, як »ідеалу нової людськости«, слід підкреслити, що вона є прототипом самого Франка в ранніх роках його поетичної творчости, коли він писав:

»...Любов ніколи не загине!
Хоч всі пророцтва заніміють,
Хоч людська мова в безвість злине,
Всю мудрість в пил вітри розвіють,
Вона жиє, все оживляє,
Вона все, все перетриває«.[27]

В 1879 р. ця проблема знову стала в цілій своїй подобі перед Франком і була предметом душевної боротьби його власного »Я«, щоб знову зрушити його світогляд і навернути до ідеалізму. Одначе на цей процес, через відомі обставини та оточення Франкового життя і праці, потрібно було довшого часу, потрібно було цілих десять років, що вели поета через різні перешкоди і страждання фізичного характеру (ув'язнення 1880-го і 1889-го років) і душевної боротьби — поєдинків його душі (пригадаймо »Поєдинок« — віршовану фантазію, написану 6-9 січня 1883 року та оповідання »Поєдинок (Зимова казка)«, написане в листопаді 1883 року, що починається моттом: »Zwei Seelen leben, ach, in meiner Brust. — J. W. v. Goethe«[28]), щоб поет пройшов дорогу від жадоби пізнання знання до знайдення ідеалу життя, від естетики раціоналізму до естетики ідеалізму, від »Каїна« до »Смерти Каїна«.

(Закінчення в наступ. числі)

---

26) Франко, І. — Твори, том XV, Поетичні переклади, Київ, ДВХЛ, 1955, стор. 584.
27) Франко, І. — Твори, том XV, Поезії і поеми, Київ, ДВХЛ, 1952, ст. 447, (поема »Любов«).
28) Франко, І. — »Поєдинок (Зимова казка)«, Твори, т. II, оповідання, Київ, ДВХЛ, 1950, стор. 62.

Юрій БУРЯКІВЕЦЬ

МІСТЕЧКО ЧОРНОБИЛЬ

І

Ще хмари крин, здряглілий над затоном,
Купався в Прип'яті. Неначе ртуть
Сизила хвиля. На покосі коні
Скубли отаву, де в пісках ростуть
Край гатки верби. А на цьому боці
Тягли рибалки невода й блищав
Мов риб'яча луска — в густій осоці,
Біля затону, в жабуринні став.
А там в яру підводилась ліщина,
Кістяк цегельні бур'яном обріс.
Брунатна хмара низько при долині
Звисала, простягаючись за ліс.

ІІ

Уроче сонце ласку розсипало,
Мов іскри у затоні автоген...
На крилах чайка звістку піднімала,
З Уралу Голуб повернувсь Євген.
Коло човнів, що міцно до причалу
Прив'язані, хтось зупинивсь на мить
Води набрати. В потемнілих далях
Ще пісня іншій линула в одвіт.

А люди надивилися чимало,
Сергія Голуба загинув слід
На фронті дикім. Безліч вирушало
В бій новобранців. Крига на весні
Ламається в мостах, ліси голосять
Під осінь, як пливе хтось на човні,
Гаї в тужинні пригадають Гльозу,

Островського згадають, що втікав
І був убитий німчями. В мовчанні
Міст дерев'яний, насип і паром.
З руїн ще пугач крикне на світанні,
Зжене з повіків незугарний сон.

ІІІ

Посріблить сонце мох на сивих стріхах,
Над яворами затамує біг.
І людям ластівка шугне на втіху,
Полине від замислених доріг.

І березняк прокинеться поволі,
Аж до Янівки верхом прошумить.
Зажалібнять вітри в гучнім роздоллі,
Леґенду пригадають спраглих літ.
Там сови не затихнуть до світанку
Край вітряків, де в'ється курний шлях.

Клечанням розмаїтим вкрасять ґанок
Господарі. Полине ніжний пах
І зелені, і ярусу від хати
На Трійцю. До вечірні побредуть
Старі й малі. Неначе мак, дівчата,
Там зарясніють на вільготню путь.
На Проводи, на цвинтар, що з хрестами,
Із крашанками в вузлику жінки
В жалобі прийдуть. Вимовлять устами

Молитву над усопшими. Роки
Минули швидко для наближчих серцю,
А інші невідомо де лежать.
І стане смутку хлюпати відерце,
Немов вода в цебрі, де мліє ряд
Вербиць і вишня ніжно розцвітає
З калиною весною і горять
Зірниці над колодязем й згасають,
Вогонь мишиний кинувши до хат.

IV

Над корогодським шляхом, де упали
В двобої лютім ляхи й козаки,
Свічу під вечір небеса запалять,
І тимянин від неї до ріки
Задухм'яніє. Оніміють далі
Від помаху незримої руки.
Бальзами місяць розілле, щоб тиша
за клунями пропала. Кажани
Заметушаться. Вітер заколише
В руїнах замку терен. З далини,
Від вітряків оті летючі миші

Полинуть, збудять на кублі буслів,
Що клекотатимуть і сни облишать,
Згадають жаб і очерету дим.
Туман встає над озером в лататтї,
Там розколола блискавиця в грім
Вербу старезну. Тіні костурбаті
Лягають в хвилі від корчів, і рій
Шугає комариний в час нічний.

V

Святі місця. — Я гордий тим, що в них
Я під гудки надхриплі пароплава
Родився. Ще в затоні не затих
Стук молотків. Роса на спраглих травах
Поблискує. Віки, мов бурі ті
Пройшли: Литва пропала й Посполита.

Біля курганів копи золоті
Красуються і зеленіє жито.
Рибалка — птиця ще комусь — прости —
Кричить, пригадуючи лихоліття.
Врунista молодь йшла із хат в похід,
Прикрасити снопами повноліття,
Лишень давно загув за нею слід.

VI

В розвалинах цегельні ще заплачуть
Вітри і пугач закричить в глуші,
Мов матір, що від сліз в роках не бачить,
З боїв чекає сина. На душі
У неї стане легше. До вечірні

Її покличе дзвін і припаде
Вона до рушників. Хай буде мирно
В думках вдовиних. Розпач її жде!

Зірниця розілле врочистість лірно,
І сяйва блиск у Прип'ять упаде.
Порон із ліхтарем ще переправить
Із сіном дядька. Ніч густа бреде
По вулицях, де в темряві лукав'ять
Дівчата на колодах й бубон чуть.
Коли гудуть хрущі в стеблистих травах,
Гармонь лунає і сади цвітуть.

VII

Красуйсь, містечко, вічно! Ще Твій син
Колись в руїнах мовчечки присяде,
Людей вечірній погукає дзвін,
Округлий місяць випливе відрадно,
Полине оглядати з висоти
Чагарники, і тінь його над садом
Сковзне, за Овруч упаде на шлях.
А Ти, я вірю, будеш так довіку
Серед гаїв пишатись. Стане птах
Злітати над Тобою в огнеликих
Переливаннях сонця. Ти ж даси

Синам надхнення переліг орати, —
Я в серці понесу Твої ліси,
Спів солов'я і ниви сріблошаті.

Моїм Ти будеш болем і життям,
Гірким тим полином, що в скорбнім полі
Хитається. Ми вдвох у небуття
З Тобою не відлинемо ніколи.
І вовче не злякає нас виття,
І злидні й горе сумніву не кинуть,
Ще буде празник і весілля в нас,
Коли по всій широкій Україні,
В коштовних ризах злине злотний Спас.

VIII

Я, мов косар, що із покосу в ніч
Вертається, чи наче той, що з вловів
З рибалками приплив. Зачую клич
Твоїх садів і серце напівслові

Замре, любуючись в погожий час
Тобою і згадає хвилі в повінь,
Коли бростились верби й мовчки гас
Блідорожевий промінь, іскри в полі.
Дим від багаття зводився пастухів,
А я човна виводив на роздолля,
І на Подолі між хатами плив.

З-над яворів граки щось віщували,
Здіймали лемент до смуглястих нив,
Летіли, до повіток повертались...

. . . . . .

Так хай граки ті закричать мені,
В вікно ударять крилами і скажуть,
Що вже прийшла до нас весна-весні,
І нам любов'ю руки щиро в'яже,

Мов в церкві рушниками в гожий час
Тим молодим, що хочуть аж до смерти
Любитись щиро, вкупі вічно буть,
Хай розшумляться стоголосо верби,
Що соняшна у нас зробилась путь.

1958 р.

Марія ЛУКІЯНЕНКО

СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ

(Продовження, 6)

ПІДКОРЕННЯ ЕЛІДИ

Після війни з гігантами, Геракл зібрав військо з тірінтійців і аркадців і, зміцнений добровільцями з найшляхетніших грецьких родин, вирушив війною проти царя Еліди — Авгія. Геракл був злий на нього ще з того часу, коли виконував свою »п'яту роботу«, і тепер постановив відплатити Авгійові за його шахрайство.

Але Авгій, сподіваючись нападу Геракла, приготувався відбити його. Він назначив своїми генералами Евріта і Ктеата, синів свого брата Актора і його жінки Моліони. Одночасно приєднав до себе могутнього Амарінцея, якому надав великі права в керівництві Елідою.

Еврітус і Ктеат були більше відомі по своїй матері Моліоні, тому звичайно їх звали Моліонідами. Вони були близнюки, народжені із срібного яйця, а своєю силою перевищували всіх своїх однолітків. Одружилися з близнючками і в наступнім поколінні їхні сини правили Елідою спільно із внуком Авгія та сином Амарінцея. Пізніше, під час походу на Трою, кожний із них мав під своєю командою десять кораблів.

Геракл не здобув собі слави ні перемоги в цій війні з Елідою. Він тяжко захворів саме тоді, коли його війська знаходилися всередині Еліди. Моліоніди розтрощили його військо, 360 клеонезійців згинуло смертю хоробрих, воюючи на боці Геракла, а його близнюк, брат Іфікл, був тяжко поранений. Від повного знищення Геракла врятували корінтійці, що втрутилися в боротьбу та оголосили перемир'я Істмуса.

Не встиг Геракл вернутися до Тірінту, як Еврістей обвинуватив його в прихованих замірах посісти царський трон, що його сам Зевес затвердив за ним, Еврістеєм, і прогнав Геракла.

Геракл разом із своєю матір'ю Алкменою та небожем Іолом подався у Фени до свого брата Іфікла. Тут він викопав крізь фенські полонини канал для ріки Акоан, довжиною понад шість миль і глибиною до 90 футів, але ріка швидко залишила це нове русло, береги якого місцями позападались. Він викопав також глибокі рови біля підніжжя Фенських гір, щоб відводити повінь.

Незабаром Геракл довідався, що елідці мають вислати процесію в честь Посейдона на Третій Істмусовий фестиваль. Моліоніди будуть також присутні та братимуть участь у грищах і жертвоприношеннях.

Геракл зробив засідку при дорозі біля Клеони, застрілив обидвох Моліонідів, їхнього кузена Евріта та Авгійового сина.

Моліона, дізнавшись, хто убив її синів, примусила елідців вимагати від Еврістея жорстокої відплати, покликаючись на те, що Геракл народжений в Тірінті.

Коли ж Еврістей відмовився від відповідальности, покликаючись на те, що він сам прогнав Геракла з Тірінту, Моліона зажадала від коринтійців, щоб вони недопустили жодного аргійця до Істмусових ігор, аж доки вона не одержить відплати за вбивство її синів.

Коринтійці відмовилися виконати вимогу Моліони, тоді вона на кожного мешканця Еліди, який відважився б узяти участь у тому фестивалі, кинула закляття. Це закляття довго шанували і жоден мешканець Еліди ніколи не брав участи у змаганнях Істмуса.

По вбивстві Моліонів Геракл не мав вже гідного суперника. Він пожичив в Онкуса чорногривого коня Аріона, зібрав нову армію в Аргосі, Фівах і Аркадії та сплюндрував місто Еліду.

Дехто каже, що Геракл забив Авгія і його синів, а трон Еліди передав цареві Філеєві. Інші знову кажуть, що Геракл все ж таки помилував Авгія і дарував йому життя.

Після такого тріюмфу Геракл вирішив знову заселити Еліду й наказав, щоб удови побитих елідців одружилися з його вояками. Всі елідські вдови зібралися на спільну молитву до Атени, щоб вона благословила ці подружжя. Коли Атена вдоволила їхнє прохання, вони з вдячности побудували святиню Атені-Матері.

Загальна радість з приводу цієї події була така велика, що місце, де вдови зустріли своїх нових чоловіків, як і недалекій потік, — дістало назву »баді«, що в місцевій говірці означає »солодке«.

Десь у той час Геракл дістав титул — »пожиратель волів«. А сталося це так: Недалеко міста Еліди було підвладне місто Лепрей, назване так ім'ям свого засновника Лепрея, сина Кавкона і Астідамеї.

Ще коли Геракл чистив Авгійові стайні, Лепрей не дуже мудро порадив цареві прикувати Геракла, коли той домагався платні за свою працю.

Тепер же, чуючи, що Геракл уже недалеко від мурів міста, Лепрея охопив страх. Але мати його, Астідамея, заспокоїла його та порадила прийняти Геракла з пошаною і просити в нього помилування. Він так і зробив.

Геракл вислухав прохання Лепрея і згодився забути минуле з умовою, що Лепрей піде з ним на змагання в киданні диску, в питтю відрами води та в їдженні вола.

Геракл переміг Лепрея в перших двох змаганнях, але Лепрей швидше скінчив їсти свого вола, ніж Геракл. Засліплений цим своїм успіхом він без надуми викликав Геракла на поєдинок. Геракл за першим замахом своєї палиці убив Лепрея. Гробницю Лепрея ще й тепер показують у Фігалії.

ЗАСНУВАННЯ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГРИЩ

Після підбою Еліди, Геракл зібрав своє військо в Пісі. На кошти воєнної здобичі він заснував Олімпійські ігрища в честь свого батька Зевеса.

Геракл відміряв місце для Зевеса, відгородив його та назвав »Священним гаєм«. Потім збудував стадіон та шість вівтарів для олімпійських богів — по одному для кожної пари. Сусідній горбок назвав »Горбом Кронуса« і приніс жертву Зевесові. Згодом побудував ще священний жертовник у честь свого прадіда Пелопса та приділив йому святиню.

Під час цієї праці Гераклові дуже докучали мухи. Він удруге приніс жертву Зевесові, своєму батькові, і мухи з голосним дзижчанням полетіли на другий бік річки Алфею. Тому мешканці Еліди ще й дотепер приносять жертву Зевесові, коли виганяють з Олімпу мух.

Після найдовшого літнього дня, коли місяць уперше був уповні, все було готове. Але в долині бракувало дерев, які могли б захоронити її від яркого сонця. Геракл поїхав до країни гіперборейців, де колись він із захопленням бачив дикі оливи, що росли біля джерела Дунаю, і вмовив служителів Аполлона дати йому одне деревце.

Повернувшись з ним до Олімпу, Геракл посадив його у »Священному гаю« Зевеса і зарядив, щоб етолійські судді коронували переможця листками того дерева.

З того часу це дерево називають »лавром ясної корони«, а росло воно у »Священному гаю« за святинею Зевеса. Галузки з цього дерева на вінок для переможця мусіли бути стинані золотим серпом; до цього призначали шляхетно вродженого хлопця, якого батько і мати були ще живі.

Перші Олімпійські змагання, силою факту, виграв Геракл, бо ніхто не відважився виступити проти нього. Тільки на змагання в борні з'явився незнайомий, що згодився вийти на арену проти Геракла. Довго тривала ця боротьба і жоден із борців не міг перемогти. Змагання вирішено розіграним і щойно тоді, при повному світлі місяця, незнайомий, під гучні оплески глядачів, виявив себе самим Зевесом.

З того часу Олімпійські ігри відбувалися безперервно кожних сорок дев'ять або п'ятдесят місяців, і тривали п'ять днів — від одинадцятого до п'ятнадцятого числа місяця. Геральди проголошували по цілій Греції абсолютне перемиря. До Олімпійських змагань не допускали жодного атлета, який поповнив злочин або провинився перед богами.

ЗАВОЮВАННЯ ПІЛОСА

Заснувавши Олімпійські грища, Геракл вирушив війною проти міста Пілос, яке було, під час війни, на боці Еліди. Він пограбував і спалив місто та повбивав усіх синів царя Нелея, крім наймолодшого, Нестора, якого саме тоді не було в місті. Сам Нелей все ж таки врятувався.

В цій битві декотрі з богів пригадали собі старі порахунки з Гераклом і воювали на боці синів Нелея. Але Атена стала разом з Гераклом. Разом вони бились проти Гери, яка ніколи не любила Геракла, та проти

Посейдона, Ареса і Гадеса (Плутона), що все був злий на Геракла за те, що він забрав у нього пса Цербера.

В той час, як Атена билась з Аресом, Геракл накинувся на Посейдона і, воюючи палицею проти тризуба, змусив бога моря до втечі. Тоді ж Геракл прийшов на допомогу Атені. За третім помахом списа, пробив Аресів щит та повалив його на землю. Не давши Аресові опам'ятатися, Геракл ударив списом у стегно і пробив божественне тіло. Арес у великому страху ледве втік на Олімп. Тут Аполлон цілющими мастями вилікував його рану впродовж одної години. Тим часом Геракл триголовою стрілою поранив Геру в праву грудь, а коли Арес знову повернувся на поле битви, прошив йому стрілою плече і після того Арес більше не з'являвся.

Залишився тільки найстарший син Нелея, аргонавт Періклімен. Посейдон обдарував його безмірною силою та спроможністю зміняти свою подобу на власне бажання: чи то в птицю, звіра чи дерево. Спочатку він перекинувся в лева, потім у змію, а нарешті, щоб сховатись від пильних очей Геракла, перекинувся в муху та сів на збруї Гераклового коня.

Але Атена своїм пронизливим оком помітила всі ті хитрощі і звернула на них увагу Геракла. Не довго думаючи, Геракл ухопив свою палицю і замахнувся на муху... Раптом Періклімен із мухи перекинувся в орла й кинувся на Геракла, щоб виклювати йому очі. Але Геракл був спритніший і його стріла застрягла в крилі орла. Той упав на землю і, вдарившись, загнав собі стрілу в шию.

На цьому скінчилась битва за Пілос.

СИНИ ГІППОКООНТА

Покінчивши з Пілосом, Геракл вирішив напасти на Спарту і покарати синів Гіппокоонта. На них він був сердитий ще з того часу, як вони відмовилися очистити його від смерти Іфіта. До того ж вони воювали проти Геракла під проводом Нелея, а на довершення образи, забили його приятеля Онуса, коли той прогулювався напроти палацу Гіппокоонта. Тоді на нього кинувся величезний пес і Онус, у самообороні, вдарив його каменем. В тій же хвилині вибігли сини Гіппокоонта і почали бити Онуса палицями. Геракл кинувся рятувати Онуса, але прибіг запізно. Онус лежав мертвий, а напасники накинулись на Геракла. В нерівній боротьбі вони поранили Геракла в долоню і стегно. Геракл мусів рятуватися втечею до святині Деметри, де Аскланій сховав його та вилікував від ран.

Геракл зібрав невелику армію і найперше подався до Тегії в Аркадії. Пішов він туди з наміром приєднати до себе тегійського царя Кефея, разом із його двадцятьма синами.

Але Кефей не дуже спішився залишити своє місто без оборони. Геракл звернувся за порадою до Атени. Атена дала йому золотий жбан, у якому був жмут волосся з голови медузи Горгони. Той жбан Геракл подарував дочці Кефея Аерої, щоб вона, на випадок нападу ворогів, могла захистити місто. Вистачило повернутися спиною до напасників

та показати їм цей жмут волосся Горгони, а вони вже, зі страху, втекли б. Проти такого забезпечення Кефей не мав ніякого закиду, тому прилучився зі своїми синами до Гераклового війська.

Та видно вже така доля була йому суджена, що в битві із спартанцями загинув і сам Кефей та його сімнадцять синів. Дехто каже, що й Іфікл, брат Геракла, також загинув у цьому бою. Зате ж Геракл узяв штурмом місто, вбив Гіппокоонта і всіх його дванадцять синів та знищив дуже багато спартанської шляхти. Опікуном Спартанського царства Геракл призначив Тіндерея.

Великою несподіванкою для Геракла було те, що Гера взагалі не мішалась більше до його справ, тому Геракл поставив їй святиню у Спарті, а що під руками не мав нічого іншого, то приніс їй у жертву м'ясо кіз. З того часу спартанці називають Геру — »козоїдкою«.

ГЕРАКЛ І ДЕЯНІРА

Провоювавши чотири роки, Геракл вирішив залишити Ойхалію і на чолі свого аркадійського війська подався до Етолії та поселився в місті Калідон. У тому місті панував тихий і гостинний цар Ойней. В нього була дочка Деяніра, що славилася своєю красою. Не один молодець приїжджав до Ойнея, залицявся до Деяніри, але ніхто не відважився просити її руки, бо в Деяніру був закоханий Ахелой, річковий бог, що жив поблизу в одній річці. Він учащав до дому Ойнея і тим відбивав охоту женихам до дальших залицянь.

Той же безсмертний Ахелой мав три подоби — бика, плямистої змії і людини з бичачою головою. Мав довгу, заплутану бороду, з якої ввесь час лллялися струмки води. Залицяння Ахелоя були такі осоружні Деянірі, що вона готова була скоріше прийняти смерть, ніж стати жінкою такого бога. А цар Ойней був у розпачі, не маючи сили протиставитися Ахілоєві.

Геракл, осівши в Калідоні, почував себе самотнім. Тоді він пригадав свою обіцянку, яку дав духові Мелеагра одружитися з його сестрою Деянірою. Не довго думаючи, подався він до царського палацу і просив руки Деяніри. Цар Ойней покликав його до себе і в присутності Ахелоя запропонував йому повторити своє бажання.

Геракл не говорив багато, а тільки сказав, що коли б він одружився з Деянірою, то вона не тільки мала б самого Зевеса за тестя, а й слава його, Гераклова, також перейшла б і на неї. Цього йому не треба було й згадувати, бо Деяніра і так була захоплена Гераклом.

Ахелой, почувши слова Геракла, почав з нього глумитися, вихваляючи себе, що він має батька всіх грецьких вод і він зовсім не такий, як безпритульний чужинець, Геракл.

— Ти кажеш — накинувся він на Геракла, — що ти народжений Зевесом і Алкменою? Брешеш ти, що Зевес твій батько.

І почав Ахелой знущатися з великого сина Зевеса та ганьбити матір його Алкмену.

Очі Геракла блисли вогнем гніву, він суворо глянув на Ахелоя і сказав:

— Ахелою, мені краще служать руки, ніж язик! Будь переможцем на словах, а я буду переможцем на ділі.

Так Геракл викликав Ахелоя на двобій.

Відразу знайшлося догідне місце між мурами міста і поєдинок почався без зволікань.

Обидва суперники виглядали грізно: як звинний Геракл, обізнаний з усіма тонкощами боротьби, так і могутній Ахелой, якого сама велетенська постать наганяла на присутніх страх.

Твердим кроком підійшов Геракл до Ахелоя і обхопив його могутніми руками. Та твердо стояв величезний Ахелой, не міг його звалити Геракл і даремні були всі його зусилля. Ахелой стояв, як непорушна скеля, що не хитається, хоч довкола з громовим шумом б'ються об неї морські хвилі. Наполягаючи грудьми один на одного, боролись Геракл і Ахелой, немов ті бики, що зчепилися своїми кривими рогами. Три рази напав Геракл на Ахелоя, а на четвертий раз, вирвавшись із рук Ахелоя, обхопив його ззаду. Ахелой, зібравши всі свої сили, ледве звільнив свої руки, вкриті потом. Немов важка гора, придавив Геракл річкового бога, напружував усі свої сили, все дужче й дужче тиснув його. Із стогоном схилився Ахелой, коліна його зігнулись, а головою торкнувся він самої землі.

Щоб не бути переможеним, Ахелой вдався до хитрощів, він обернувся у змію. Та тільки вислизнувся він з рук Геракла, як Геракл, сміючись, вигукнув:

— Ще в колисці навчився я боротися із зміями! Правда, ти дужчий від інших змій, але не зрівнятися тобі з лернейською гідрою. Хоч у неї замість відтятої голови виростали дві нові, все ж я переміг її.

Схопив Геракл залізними руками шию змії і здавив її, немов залізними кліщами. Силкувався Ахелой вирватись із рук Геракла, а коли не міг, обернувся в бика і знову напав на Геракла. Геракл схопив бика за роги і повалив на землю, та з такою страшною силою, що зламав йому один ріг.

Аж тепер Ахелой побачив свою поразку і, засоромлений, утік. Геракл переміг, відломаний ріг Ахелоя пізніше обміняв у німфи Амалтеї на »ріг обильности«.

Незадовго відбулося весілля Геракла з Деянірою і щаслива пара жила в палаці Ойнея, аж поки не стався прикрий випадок.

Одного разу під час бенкету Геракл ударив хлопчика Евнома, родича царя, розгнівавшись за те, що хлопчик злив йому на руки воду, приготовлену для обмивання ніг. Та видно в гніві своїм не відчув він сили у своїх руках, бо удар його був такий сильний, що хлопчик упав мертвий.

Батько хлопчика, Архітел, бачив, що удар Геракла не був навмисний і вбивство його сина було мимовільне, тому простив Гераклові. Але Геракл, глибоко засмучений таким нещасним закінченням бенкету, вирі-

щив добровільно прийняти на себе кару і на другий день покинув Калідон та подався до Тірінту, а з ним пішла і його дружина Деяніра.

Під час подорожі Геракл з Деянірою прийшов до ріки Евену (ріка в Етолії, на заході середньої Греції). Через цю бурхливу ріку перевозив за плату подорожніх на своїй широкій спині кентавр Несс. Він заявив Гераклові, що боги назначили його перевізником за його чесність. За малу винагороду Несс мав перевезти Деяніру на другий бік ріки. Геракл згодився, заплатив, посадив Деяніру на спину кентавра, а сам, перекинувши свій лук та палицю на другий берег, переплив бурхливу ріку. Та тількищо вийшов Геракл на берег, як раптом почув розпачливий крик Деяніри. Кентавр, полонений красою Деяніри, вхопив її та почав утікати.

Грізно крикнув син Зевеса Нессові:

— Куди ж ти втікаєш? Чи може думаєш, що врятують тебе твої ноги? Ні, не врятуєшся ти! Хоч би як швидко мчав ти, моя стріла наздожене тебе!

Напнув свій лук Геракл, і злетіла з тугої тятиви стріла. Наздогнала Несса, вп'ялилась йому в спину, а вістря її пройшло крізь груди кентавра. Впав на коліна смертельно поранений Несс, струмом ллється з його рани кров, що змішалась з отрутою лернейської гідри, яка була в Геракловій стрілі. Не хотів умирати, не помстившись Несс, він зібрав свою кров і став прохати Деяніру:

— О, дочко Ойнея, тебе останню переніс я через бурхливі води Евену! Візьми ж мою кров і бережи її! Якщо розлюбить тебе Геракл, ця кров поверне тобі його любов, і ні одна жінка не буде йому дорожча від тебе, натри тільки нею одяг Геракла...!

Сконав Несс... Легковірна Деяніра взяла кров Несса і сховала її ще поки надбіг Геракл.

Нарешті, по довгій і тяжкій дорозі, прибув Геракл з Деянірою до Тірінту, де жили вони декілька років щасливо.

СМЕРТЬ ГЕРАКЛА — ГЕРАКЛ У СОНМІ ОЛІМПІЙСЬКИХ БОГІВ

Коли Геракл за вбивство Іфіта був проданий у рабство Омфалі, Деянірі з дітьми довелося покинути Тірінт. Дав їй притулок цар тессалійського міста Трахіни, Кеїк.

Довго не було звістки від Геракла, вже Деяніра й не знала, чи живий ще її чоловік. Тяжке передчуття мучило Деяніру і вона покликала свого сина Гілла та сказала йому:

— О, улюблений сину мій! Ганьба, що ти не шукаєш свого батька. Ось уже п'ятнадцять місяців, як він не дає про себе звістки.

— Якщо можна вірити чуткам, — відповів матері Гілл, то кажуть, що після того, як батько пробув три роки рабом в Омфали, він, коли скінчився його час рабства, відправився з військом на Евбею до міста Ойхалії, щоб помститися на цареві Еврітові за образу.

Це була правда. Геракл справді зібрав військо і вирушив проти царя Евріта, з яким мав давні порахунки, бож Евріт у нечесний спосіб відмовив йому руки дочки Іоли, яку Геракл чесно виграв у змаганні стріляння із лука.

Почувши відповідь сина, Деяніра, почала ще більше докоряти йому:

— Сину мій! Твій батько ніколи не покидав мене раніш, ідучи на великі подвиги, в такій тривозі, як останнього разу. Він залишив мені навіть при прощанні табличку з записаним на ній старим провіщенням, даним йому в Додоні. А в ньому сказано, що коли три роки і три місяці пробуде Геракл на чужині, то його або спіткала смерть, або ж, повернувшись додому, він житиме радісним, спокійним життям. Покидаючи мене, залишив мені твій батько і розпорядження, що з земель його батьків, на випадок його смерти, мали дістати у спадщину його діти. Тривожить мене доля твого батька, а мого чоловіка. Адже говорив він мені про облогу Ойхалії, що він або згине під містом, абож, здобувши його, житиме щасливо. Ні, сину мій, іди, благаю тебе, іди розшукай свого батька.

Гілл, покірний волі матері, вирушив у далеку дорогу на Евбею, в Ойхалію, шукати батька.

Через деякий час після того, як Гілл пішов шукати батька, прибіг до Деяніри посланець. Він повідомив її, що зараз від Геракла прийде посол Ліхас із радісною вісткою. Геракл живий, переміг Евріта, здобув і зруйнував місто Ойхалію і незабаром повернеться, ославлений перемогою.

Слідом за посланцем прийшов до Деяніри і Ліхас. Він привів полонених, а між ними й Іолу, дочку Евріта.

Радо зустріла Деяніра Ліхаса. Він розповів їй, що Геракл, як і раніше, могутній і здоровий, що готується справляти свою перемогу жертвоприношенням ще перед тим, поки покине Евбею.

Деяніра, подивившись на полонених, помітила серед них прекрасну Іолу. Затривожена якимсь прочуттям, запитала Ліхаса:

— Хто вона, Ліхасе, оця жінка? Скажи, хто її батько й мати? Вона ж так горює... Чи не дочка це самого Евріта?

Але Ліхас відповів:

— Не знаю я, хто вона, царице. Напевно, до знатного евбейського роду належить. Ні слова не сказала вона в дорозі, тільки ввесь час лле свої сльози скорботи.

— Нещасна вона! — сказала Деяніра. — Веди ж, Ліхасе, полонених у палац, а я зараз прийду слідом за вами.

Ліхас пішов з полоненими, а до Деяніри наблизився слуга і сказав їй:

— Почекай, царице, вислухай мене. Не всю правду сказав тобі Ліхас. Він знає, хто ця жінка; це дочка Евріта, Іола. З любови до неї колись Геракл змагався з Еврітом у стрільбі з лука. Гордий Евріт не віддав йому, переможцеві, дочки за дружину, зломав обіцянку, прогнав великого героя з міста, образив його. Ось тому тепер Геракл здобув Ойхалію і вбив царя Евріта...

Засмутилась Деяніра. Вона вже не могла рівнятися молодістю з Іолою і почала вірити, що Геракл прислав її сюди тому, що хоче з нею одру-

житися. Серце її розривалось на саму думку, що вона має жити з Гераклом та Іолою під одним дахом. Стала вона докоряти Ліхасові за те, що він заховав від неї правду. Признався Ліхас, що Геракл справді захоплений красою Іоли і хоче взяти собі її за жінку.

Горює Деяніра. Ось як забув її Геракл під час довшої розлуки. Тепер він кохає іншу! Що ж вона має діяти? Вона любить Геракла і не може віддати його іншій. І горем прибита пригадала собі про кров убитого кентавра Несса і те, що він сказав їй перед смертю. Адже він говорив їй: »Натри моєю кров'ю одяг Геракла, і він вічно кохатиме тебе, ні одна жінка не буде йому дорожча від тебе«.

Боїться Деяніра вдатися до чарівного способу, але любов до Геракла і страх утратити його врешті перемагають її побоювання. Ось Геракл просив її, щоб вона прислала йому найкращий плащ-накидку, в якому він принесе жертву Зевесові. Дістала кров Несса, яку так довго зберігала в посудині, щоб не впав на неї промінь сонця, щоб не зігріло її полум'я вогнища. Дістала розкішну накидку, яку вона виткала власноручно в подарунок Гераклові, натерла її кров'ю кентавра. Хай же любить-кохає її Геракл вічно...

Прикликала Ліхаса і сказала йому:

— Поспішай, Ліхасе, до Евбею і передай Гераклові цей плащ. Нехай одягне його, коли буде приносити жертву Зевесові. Скажи йому, щоб ні один смертний не одягав цього плаща, крім нього, щоб навіть промінь світлого Геліоса не діткнувся плаща, перш ніж він одягне його. Поспішай же, Ліхасе!

Взяв Ліхас скриню з плащем і пішов. А коли він зник, Деяніру опанував неспокій. Пішла вона до палацу і з жахом побачила, що та шерсть, якою вона натирала плащ кров'ю Несса, зотліла. Шерсть лежала на підлозі, промінь сонця впав на неї і зігрів отруєну кров кентавра. Разом із кров'ю нагрілась отрута лернейської гідри і спопелила шерсть, а на підлозі, де вона лежала, показалась отруйна піна. Вжахнулась Деяніра. Цією ж отруйною кров'ю натертий плащ, що його одягне Геракл; він загине... Щойно тепер зрозуміла вона, який подарунок зробив їй конаючий кентавр і страх за Геракла охопив цілу її істоту. Вислала негайно посланця, щоб завернути Ліхаса та попередити Геракла.

Проклинаючи свою глупоту, Деяніра присягла, що коли Геракл загине, вона також не житиме.

Посланець не наздогнав Ліхаса, він приїхав саме тоді, коли Геракл, вдягнувши плащ, приносив жертву...

Деяніра, не знаючи нічого про те, що сталося, ждала вістки. Ось до палацу входить Гілл, син її, що повернувся в Трахіну. Він блідий, очі його повні сліз. Побачивши матір, вигукує:

— Ох, як хотів би я бачити одне з трьох: або щоб не було тебе серед живих, або щоб хто інший звав тебе матір'ю, а не я, абож щоб кращий розум мала ти, ніж маєш... Знай, ти погубила власного чоловіка, мого батька!

— О, горе! — з жахом вигукнула Деяніра. — Що говориш ти, сину мій? Хто з людей сказав тобі це? Як можеш обвинувачувати мене, твою матір, у такому злочині!

— Не від людей я дізнався про це, а сам бачив батькові страждання!

І розповів Гілл матері, що трапилось на горі Канейоні, поблизу міста Ойхалії.

Геракл, спорудивши жертовники, готувався вже принести жертву богам, насамперед батькові своєму Зевесові. Саме тоді прийшов Ліхас із плащем. Син Зевеса одягнув плащ, подарунок дружини, і почав складати жертву. Спочатку приніс він дванадцять добірних биків у жертву Зевесові, а всіх заколов він сто жертв богам-олімпійцям. Яскраво спалахнуло полум'я на вівтарях, Геракл побожно звів свої руки до неба і закликав богів. Вогонь, що палахкотів на жертовниках, зогрів тіло Геракла й на ньому виступив піт. Раптом до тіла Геракла прилип натертий отрує плащ. По тілу його пробігли корчі, він відчув страшенний біль. Жахливо страждаючи, покликав Геракл Ліхаса і запитав його, що за плащ він приніс йому. Що міг відповісти йому невинний Ліхас? Він тільки міг сказати, що цей плащ прислала йому Деяніра. Геракл, не тямлючи нічого від страшного болю, схопив Ліхаса за ногу і вдарив ним об скелю, навколо якої шуміли морські хвилі. На смерть розбив він Ліхаса. А сам Геракл упав на землю і бився в невимовних муках. Його крик розлягався далеко по Евбеї. Він пробував зірвати із себе плащ, але разом із вовною зривались шматки тіла й залишались голі кістки. Його кров кипіла, як вода, що падає на розпечене на червоно залізо. Геракл кинувся в найближчий потік, але отруя пекла ще гірше. З того часу води цього потока кип'ячо-гарячі і мають назву Термопілі, що означає »Гарячий прохід«.

Від скаженого болю Геракл метав скелями і вириває з корінням дерева. Військо Геракла, в німім жаху, мов закам'яніло, дивилось на його муки. Врешті Геракл надлюдським зусиллям опанував себе і прикликав до себе сина. З тяжким стогоном почав прохати Гілла:

— Сину мій, не покидай мене в нещасті, навіть тоді, як і тобі загрожуватиме смерть. Не покидай мене! Підніми мене! Віднеси мене звідси, віднеси мене туди, де не бачив би мене жоден смертний. О, якщо тобі жаль мене, не дай мені померти тут!

Підняли Геракла, поклали на ноші, віднесли на корабель, щоб перевезти його в Трахіну.

Свою розповідь матері Гілл закінчив такими словами:

— Зараз ви всі побачите тут великого Зевесового сина, може, ще живим, а може, вже мертвим. О, нехай скарають тебе, мамо, суворі Ерінії і месниця, богиня справедливости, Діке! Ти погубила найкращого з людей, яких будь-коли носила земля...

Мовчки, без слова, пішла Деяніра до палацу. Схопила двогострий меч... Побачила її стара няня, поспішає, кличе Гілла... Та запізно... Прибіг Гілл і побачив матір у спальні, на подружнім ложі... Деяніра гострим вістрям меча пробромила своє серце... Ридаючи, кинувся він до матері, обіймає її і вкриває своїми поцілунками її похолодніле тіло, він зрозумів усю правду про вчинок матері...

В цей саме час приносять до палацу вмираючого Геракла. В дорозі, змучений болями, він заснув, але коли опустили його ноші біля входу палацу, прокинувся. Від лютого болю він нічого не тямив:

— О великий Зевесе! — вигукнув він, — в якій країні я? О де ви, мужі Греції? Допоможіть мені? Заради вас я очистив землю і море від потвор і зла, а тепер ніхто з вас не може визволити мене вогнем або гострим мечем від тяжких страждань! О, ти, Зевесів брате, великий Аїде, приспи, приспи мене, нещасного, приспи негайною смертю!

Геракл проклинав свій шлюб з Деянірою, кликав помсту на неї.

— Батьку, вислухай мене, благаю тебе, — просить із сльозами в очах Гілл. — Мимовільно зробила цей злочин мати. З любови до тебе. Навіщо прагнеш ти помсти. Дізнавшись, що саме вона — причина твоєї загибелі, проколола своє серце вістрям меча.

— О, боги, померла вона, і я не міг помститися на ній! Не від моєї руки загинула підступна Деяніяра!

— Батьку, не винна вона! — просить Гілл. — Побачивши в домі своїм Іолу, дочку Евріта, мати моя хотіла чарами вернути твою любов. Вона натерла плащ кров'ю убитого твоєю стрілою кентавра Несса, не знавши, що кров ця отруєна отрутою лернейської гідри.

Геракл зрозумів причину його смерти й вигукнув:

— О, горе! горе! Так ось справдилось провіщення батька мого Зевеса. Він сказав мені, що не помру я від руки живого, що судилося мені загинути від підступів того, хто зійшов у похмуре царство Аїда. Ось як згубив мене вбитий мною Несс! Ось який спокій обіцяв мені оракул у Додоні — спокій смерти! Так, правда, — мертві не мають тривог! Виконай же мою останню волю, сину мій, Гілле! Віднеси мене з моїми вірними друзями на високу гору Оету і на її вершині розведи погребне вогнище. Поклади мене на вогнище і підпали. О, зроби це швидше, припини мої страждання!

— Зглянься, батьку, невже ж ти примусиш мене бути твоїм убивцею! — благає Гілл у батька.

— Ні, не вбивцею ти будеш, а цілителем моїх страждань! Є ще в мене бажання, виконай і його! — благає сина Геракл. — Візьми собі за дружину дочку Евріта, Іолу.

Але Гілл відмовляється виконати просьбу батька:

— Ні, батьку, не можу я взяти за дружину ту, яка була причиною загибелі моєї матері.

— О, покорись моїй волі, Гілле! Не викликай у мене знов затихлих страждань! Дай мені вмерти спокійно! — наполегливо благає сина Геракл.

Смирився Гілл і покірно відповів батькові:

— Добре, батьку, я виконаю твою передсмертну волю.

Квапить Геракл сина, благає швидше виконати його прохання:

— Поспішай же, сину мій! Поспішай покласти мене на вогнище, скороти мої муки...

Друзі Геракла і Гілл взяли ноші та віднесли Геракла на високу гору Оету. Там приготували величезне вогнище, Геракл сам виліз на нього і наказав підпалити. Та ніхто не відважився на той останній учинок. Аж нарешті нагодився пастух Філоктет, який послухав прохання Геракла і підпалив вогнище. Геракл подарував йому за те свій лук і стріли, що не знали промаху.

Коли вогонь почав уже лизати дерево, Геракл розстелив свою накидку з лев'ячої шкіри і ліг на неї, підклавши під голову свою вірну бойову палицю. Він лежав спокійно, на його лиці був щасливий усміх, ніби гостя на великій урочистості.

Яскраво спалахувало полум'я огню, щораз більше й більше палахкотіло вогнище. Тоді з неба впали блискавки, прогриміли громи, і за хвилину з вогнища залишилась тільки купка попелу... З громом і блискавками примчала до вогнища на золотій колісниці Афіна-Паллада з Гермесом і забрала з собою на Олімп найбільшого з героїв Геракла.

На Олімпі Зевес із гордістю прийняв свого сина, тому що він повівся так шляхетно. Він урочисто заявив, що має намір убожествити безсмертну частину Геракла. «Якщо котромусь із богів чи котрійсь із богинь це не подобається, хай прикусить собі язика і нікому про це не згадує«, — твердо застеріг усіх Зевес.

Навіть Гера, забувши свою ненависть до Геракла, запропонувала віддати свою дочку, вічноюну богиню Гебу, за дружину Гераклові.

Щоб узаконнити прийняття Геракла в коло богів, Гера погодилась прийняти його за свого сина. Все відбулось від початку. Гера лягла в ліжко й почала кричати, ніби під час породів, а Геракл за той час виліз їй з-під спідниці. Від того часу Гера любила Геракла як свого сина, тим більше, що одружила його із своєю дочкою. Геракл і Геба мали двох синів — Анікета (непереможного) і Алексіяра (відхилювача нещасть).

На Олімпі Геракл дістав призначення бути ключником небесної брами і кожного вечора він чекав на поворот Артеміди з полювання.

Але в той же самий час, як безсмертний Геракл бенкетує за столом богів, його смертний дух блукає з луком та стрілами по проваллях Тартару між тремтячими мерцями.

Лариса МУРОВИЧ

ПОЄДНАННЯ

Могутнє сонце — огнище щедрот,
У невечерпності своєї сили!
До тебе думка лине до висот,
Зловити хоче сяйво небосхилу.

Та промінь грається у піжмурки,
Мов те дитя химерне у свободі —
Йому під ноги білії хмарки,
Знаменники величної погоди.

А думка далі рветься навздогін
Променем світла, що тікає знову —
Аж поки струм подоланих хотінь
Паде наділ і хмурить мої брови.

Тоді-то промінь зблизиться, зійде
Й торкне мене гарячим поцілунком,
І так незримо для очей людей
Напоїть душу найхмільнішим трунком.

І ми, поєднані із ним в одно,
Вже впарі йдем у радості і згоді —
А там при березі стоїть судно
Й везе нас в край райських городів.

НАЗУСТРІЧ СВІТУ

І олень той, що нам »добридень« рано,
І гомін прерії в палких вітрах,
В кольори чорні — заплели багряні
Й надія встала у кошмарних снах.

Ясні простори вийшли нам назустріч
І справжня воля, як широкий степ —
Не зупинити думки, що у розтіч
Все рветься далі і чомусь росте.

Ось тут багаття розпалім в печері
І його дим, як доморідний стяг
Полине широко за наші двері
Та й ляже правдою на всіх полях.

А в землях цих, що в тирсі розтерялись,
Зросте стократно урожайний плід,
Бо доля нас скитанням не карала,
А воля Божа повела у світ!

М. ВЕРЕС

ПЕРМАНЕНТНІСТЬ

Вечір, день, чи ранок променистий,
А чи ніч розстелеться кругом,
Я завжди пригадую це місто
І сади над красунем-Дніпром.

І ходжу я ними по-старому,
По місцях, що в пам'яті зберіг,
Кожний кут мені такий знайомий,
Кожний парк, і вулиця і ріг.

Кручі, міст, розгонистий Славута,
Злива з'ір на обріях рясна
І тоді стаю стократно лютий,
Що довкруг роками чужина,

Де зірки — холодні сталагміти,
Де туман внизу і в далині,
Де чаять весінні перші квіти
Тільки дим фабричних коминів,

Де не ті ні маки, ні блавати,
Де крайвид убогий, мов дервіш,
Де ніхто не вміє покохати
За мою краяночку сильніш...

Ех, ви дні, ви ночі солов'їні,
Море жит, простори степові,
Ви в душі лишилися понині
І усе змішали в голові.

І тому в розгулах вітровіїв
Я горю, я ще не прохолов,
І тому ці спогади про Київ,
Про мою загублену любов...

І тому чи весна буйнолиста,
Літо йде, чи осінь, чи зима,
Я завжди закоханий в це місто,
Бо ніде гарнішого нема.

Серпень, 1960 р.

Кн. І. ТОКАРЖЕВСЬКИЙ-КАРАШЕВИЧ

ВПЛИВИ УКРАЇНЦІВ У ЛИТОВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

(Закінчення, 2)

В XVI-му столітті князі й велике боярство в Україні були »великими« хоч би по традиції, тому були досить замкненою, відділеною групою. Д. Дорошенко на ціле Велике Князівство налічує лише 70 таких родин (не раз по кілька галузів того самого роду), що безумовно є трохи замало. В самій Україні можна їх нарахувати — сімдесят. Коли їм відібрано їх дідичні, вийняткові права, то на поверхні утрималися тільки міцні економічно, але через те не можна казати, що »кляса магнатів стала замкненою верствою«, бо вона перестала бути такою верствою.

Які ж, властиво, були ці привілеї шляхти, що так муляють очі модерним історикам?

Поперше мусимо добре уявити собі, вже кілька разів зазначену, різницю між польською шляхтою і литовсько-руським боярством, себто — в тому числі й українським. Різниця ця була в кількості. В Україні, значно більшій ніж Польща, боярських родин було значно менше ніж шляхти в Польщі. Крім цього, це були дійсно великі пани — княжі люди, себто, державні урядовці високої категорії чи великі власники і земські діячі. Необхідність збільшення військової сили, якої потребувала держава для оборони, спричинилась до того, що уряд притягнув до військової служби всіх власників землі »в розмірі, який відповідав прибуткам їх земельної власности« (Д. Дорошенко, Нарис, I, 121). Тому й почалися роздавання »пустинь« і надавання в часове володіння, у вигляді нагород, т. зв. »королівщин«, або »держав« чи »староств«. Так закріпилася система, яку історики називають »литовсько-руським февдалізмом«.

Отже це виразно означало категорію, клясу людей, які могли бути зараховані й допущені до того »лицарського« стану, виключаючи з нього міщан і підлеглих селян, а навіть і вільних селян на княжих землях, за вийнятком тих, що добровільно зголошувалися до цієї служби і чимось відзначилися. Автоматично до цієї категорії увійшли всі наші бояри хоч би тому, що інакше їм були б забрали землю. Увійшли і панські воєнні люди з нешляхти, оці »добровільці«, яких звільнялося тоді від »тягла«, від податків і робочих повинностей.

»До кінця XIV-го віку склад верстви був ще дуже рухомий, несконсолідований; тільки з кінцем XIV-го віку починається процес консолідації« — каже Д. Дорошенко (Нарис, I, 121). Що це був несконсолідований склад верстви, себто — різноманітний і мішаний, може так здаватися

сучасному історикові хіба тому, що він так собі бажає. Тому, що нема жодних документів, опису складу військ чи навіть більшої кількости прізвищ воєнних людей — можемо думати навпаки: спочатку володіння Литви і Польщі на українських землях були старі місцеві звичаї і порядки, себто — воєнним ділом займався тільки боярин (шляхтич). Заколоти, домашні війни, міжусобиці та сварки, а також напади татарів могли тільки вплинути на зменшення боярського стану, на зменшення спроможности власної оборони краю до нуля. Коли державна влада опинилася в руках такої великої людини, як Витовт, а тим більше, коли нав'язалися постійні зносини між литовсько-руським суспільством і польською шляхетською мурашнею, яка вже перед тим була появилася як військові люди в Галичині і на Поділлі, — почалися упорядкування на свій зразок усіх справ та »консолідація« всіх станів.

В 1387 і 1413 роках для оформлення цього питання були видані »привілеї«, що встановили права і обов'язки громадян військової категорії. Тоді ж появилися й перші розпорядки про те, як хто має доказувати свою приналежність до шляхетського стану, які (розпорядки) потім увійшли до »Литовського статуту«.

Не обійшлося тут, напевно, і без впливу української провідної верстви, бо форми ті в дечому відмінні та легші ніж у Польщі або, напр., в Німеччині. Коли звернемо увагу на повну майже відсутність державних актів і архівних матеріялів з нашої Княжої доби, а навіть із XIV-го стол., то зрозуміємо, що такі розпорядження були конечністю. Хто, напр., мав у той час автентичні метрики, не говорячи вже про метрики родоводів? Навіть з родоводом самої династії Яґайлонів виникають і донині деякі труднощі, тож годі говорити про родовід українського боярства.

»Привілеї« давали права: наступало оголошення рівности прав православних і католиків, чого, згідно з законами Великого Литовського Князівства і Корони Польської, не повинно було бути, бо некатолик не міг бути повноправним громадянином. Уже Жигмонт Кейстутович у 1432 і 1434 роках виразно підносить права шляхти в противагу дідичним правам великого панства, не роблячи різниці між православними і католиками. В ті роки в Галичині й на Поділлі відбуваються події, які скріпляють шляхетські права, бо представники навіть чисто польського походження, напр., як Абганки, що вже стали Бучацькими, ставлять Литві виразний опір, а королеві відмовляються брати участь у проектованому поході проти чеських гуситів.

Казимир Яґайлончик 1447 р. дає шляхті дозвіл виїздити за кордон »для науки чи лицарського діла«, чого підданим великого князя не вільно було робити. Видно, що хтось цього вимагав.

Економічно, також у зв'язку з державною військовою повинністю, шляхті допомагається, напр., звільняється її селян від грошових податків або дорожних, мостових чи замкових робіт, себто — від рештків староруського »полюддя«, як каже Д. Дорошенко. Ті тягарі падають цілком на шляхту та осілих на державних маєтках селян.

Нема тут нічого дивного, що ці вигоди надавали шляхті, особливо українській, бож на ній лежала вся оборона краю. З кожних 8 дворів (шляхетських чи селянських), — як каже Д. Дорошенко, — з кожних ста гектарів землі (як знаю з власних родинних документів), пани і шляхта мусіли поставити по одному коневі, а кожний шляхтич особисто, до 60 років життя, мусів явитися, якщо був покликаний. У повіті скликали хоружі. Вони вели свою шляхту під повітовою хоругвою до воєвідства. А там усіх разом вів далі воєвода. Отже між панами і шляхтою була різниця тільки в тому, що пани мали власні хоругви, а шляхта, яка в них служила, звільнялася від ставання під свою повітову хоругву. І коли князі Острозькі ставили 426 коней на війну, то це означало, що вони мали поставити коня не тільки з сідлом, а й з озброєною людиною, яку треба було одягнути, забезпечити харчуванням та іншим вирядом. Шляхтич мав їх (людей) менше, але він не мав і таких можливостей, як князь Острозький.

Отже зрозуміло, що шляхті дають »привілеї«, які потім стали зафіксовані в »Литовському статуті«. Шляхта, наслідуючи польську, добивається фактичної нівеляції шляхетського стану, себто — князів і панів стягає вниз, а т. зв. однодворну ходачкову шляхту підтягає догори. Перед державою права їх стають зрівняні і тільки життя далі їх ділить економічно та їх історичним походженням.

Була це свого роду революція, яку держава сама попирала, хоч властиво лише вона перетворювала Велике Князівство з аристократичної в конституційну монархію.

Коли елемент, від якого залежала вся військова сила, вся оборона і лад у державі, отримував все більші й більші права, то права монарха мусіли зменшуватися. Приймаючи за свої польські чи венеціянські ідеали, українське боярство, що переставало вже бути господарем на своїй батьківщині, допускало у своє середовище величезний приплив неукраїнських елементів, серед яких найчисленнішим і найсильнішим був елемент польський. Від XVI-го до кінця XVII-го стол. не припиняється постійне, щорічне, з таких чи інших причин, з такої чи іншої рації або коньюнктури, переселення польської шляхти в Україну, не тільки на Правобережну, а й під Любеч, Остер і далі. Тут вони оселюються, пристосовуються до обставин і праці, женяться і українізуються, але разом із тим несуть із собою і польонізацію, несуть зміну понять і поглядів, що відіграли таку шкідливу ролю в XVI-му стол., коли нам треба було одностайности, однодушности, національної солідарности.

Ці зміни в поглядах українського вищого стану мали вплив і на ту еволюцію в Литовській державі, про яку згадує Д. Дорошенко в наведеному вище уступі. Про конституційні зміни та становище шляхти ми вже говорили. Залишається нам зупинитися над правним положенням і долею міщанства та селянства.

Після всіх розгромів у XIII-му і XIV-му стол., міст в Україні в повному значенні цього слова залишилося небагато. Щойно протягом XIV-го

і XV-го стол. вони відновляються. Нові наїзди знову загрожували містам, отже треба було чимось заохотити їх до інтенсивної участи в обороні. Тому — спочатку лише значнішим і важливішим, а потім і малим — містам надавалася конституція — т. зв. німецьке Маґдебурзьке право. Вже наші галицько-українські князі санкціонували це німецьке право для деяких м'ст, напр., Сяніка, але буйно розвивається це право щойно після поділу України між Литвою і Польщею та після опанування її як цілости Польщею. Вже напочатку була тенденція заселювати напівопустілі міста чужинцями. Пізніше це ввійшло у звичай, бож між старими руськими звичаєвими устроями міст і новим устроєм була деяка спільність, що сягала ще до далекої нормандської старовини. Спиралася вона на міській самоуправі на основі корпоративного поділу та згрупування населення. Міські корпорації мали в нас у старі часи свої основи. Промислові цехи та купецькі корпорації напевно мусіли існувати, а це також запевняло Маґдебурзькому праву успіх.

В XV-му і XVI-му століттях наші міста були ще українські, але наслідком напливу чужинців, особливо великої кількости жидів з їх своєрідною ролею на наших землях та упослідженого положення в Польській державі — вони згодом перестають бути українськими. Політичні обмеження наших міщан, перемішання їх із чужинецькими зайдами, робили наших мешканців міст чужинцями на власній землі.

Українці в XV-му і XVI-му століттях були обмежені ще й релігійними приписами, бо тільки католики користувалися повноправністю. Одначе саме тоді наше міщанство, особливо значних міст — Києва, Львова, Луцька, виявляє найбільше енергії та життєвої відпорности. В його середовищі постає могутній братський рух, у який, подекуди, включаються шляхта та заможніше селянство. Тоді воно здобуває і культурні вартості. Потім, наслідком різних, головно політичних причин, міста підупадають, а міщанство польщиться або перетворюється в російське. Маємо враження, що наше міщанство було попросту задушене у своїх тісних міщанських мурах.

В литовсько-польському періоді село в Україні також пережило суттєві зміни, що були зв'язані з двома дуже важливими чинниками: зменшенням населення та влиттям у нього різноманітного елементу. Факт обезлюднення великих просторів створював частинно враження осамітнення, а також якихось необмежених можливостей: землі бери, скільки можеш! Не втікай нікуди, бо твої руки і твоя праця потрібні тут. А тим часом там, кудись у незнаний простір — запрошують, закликають, обіцяють колосальні зиски, а може, і »шляхетство«, »панство«.

Боярська родина мала колись маєток — значний шмат землі, на якій мешкали і вільні смерди, »підсусідки«, напіввільна челядь і прості раби. Все це складало одне ціле. Інстинкт рабства помало тратив гостроту. Знаємо, що аж до останньої соціялістичної »опіки« патріярхальні звичаї в Україні витворювали з панів і челяді майже родинну спілку. В той час усе було спустошене, залишився титул власности і більше нічого. Поруч

з українською шляхтою осідають польські шляхтичі з Мазовша, навіть із Помор'я, татарські улани... Вони починають жити таким життям, як той вільний смерд, що чудом урятувався. А своя збідніла шляхта робить те саме. Тим часом завдання, які стали причиною широкої колонізації, були значно важчі. Вдома між шляхтичем і селянином різниці не було, але коли грянув якийсь грім, шляхтич плуга затягав під клуню, сідав на ледве випряженого коня, з шаблею при боці, та їхав сповняти повинність. Зустрічає смерда з родиною, що тягне свої достатки. »Куди тягнеш!« — питає. — »Кажуть, татари йдуть, тікаю в ліс чи в яр, може, пересидимо... А ви куди?« — »Я під хоругву, назустріч татарам, тебе боронити«.

Все це впливало на те, що в неусталених, змінливих адміністраційних органах було широке поле можливостей до різних соціяльних перемін та переходу з однієї верстви в другу. Утотожнювалися суспільні групи, бо зла воля тих, від кого це залежало, їх не визнавала, усувала з місць та силою включала в іншу групу.

Але все ж таки ці питання мусіли бути приведені до порядку. Власне на протязі XVI-го віку, паралельно з розвитком колонізаційного руху на схід і південь, із припливом різностанового елементу, приступлено до впорядкування землеволодіння в тій частині України, що була під Литвою, бо на інших правах та з іншими обов'язками володів землею шляхтич, а на інших правах селянин, коли він був »данником«, »тяглим« чи »путником«. Тоді було встановлено, що »тяглий«, який сидить на далекій від кордонів державній, панській чи шляхетській землі — відбуває свою дводенну панщизняну роботу і платить якийсь »оброк«; підлягає лише судові свого пана, який має обов'язок опікуватися ним, забезпечувати йому лікування тощо. »Путний слуга« мав постійний обов'язок праці, зокрема у зв'язку з державними потребами. »Данник« був вільний у своїм щоденнім житті, мав лише натурою платити »дань« від свого господарства, а супроти держави мав ще певні обов'язки — кормити князя і його табір при переїзді, поправляти мости, дороги і т. п.

В порівнянні, напр., з Польщею або Німеччиною, положення сільських мас в Україні було значно краще. Але спочатку XVII-го стол. положення сільських мас почало гіршати з різних економічних, а також і національних причин.

Тут треба розглянути і вплив української політично-громадської думки. Свій політичний і соціяльний світогляд висловила тодішня литовсько-руська еліта встановленням »Литовського статуту«. Безумовно, це є вислід і тодішніх правових та соціяльних понять, у яких відбиваються традиції »Руської Правди« княжих часів.

Про »Литовський статут« існує вже спеціяльно багата література. Раніше польська наука намагалася приписати авторство »Статуту« польським юристам, або, принаймні, їх впливам, як членів сеймових комісій і »вихованців«. Новітні польські вчені, от хоч би Пукосинський, уже цього не кажуть і признають, що »Статут« є продуктом льокальної

думки. Але в цьому признанні також нема повної справедливости, бо »Статут« — це кодекси, складені під могутнім впливом староукраїнського законодавства.

Подібність між »Руською Правдою« і »Литовським Статутом«, про яку ми вже згадували, сягає до тих спільних джерел західніх і північних, які збереглися ще з варязьких часів у понятті литовського і українського народів. Але передусім вона (подібність) є наслідком того, що тодішні литовсько-українські правники здобували собі знання на наших українських матеріялах, на »Руській Правді«, а може, й на грамотах та актах, які до нас не дійшли.

Що в тих часах були ще якісь оригінальні матеріяли, про які ми сьогодні не знаємо, можна судити з того, що Микола Радзівіл, князь на Ґонязі і Меденях, склав цілий трактат про права і закони руського народу, який також до нас не дійшов, а який міг би нам багато чого вияснити.

Професори Максимейко і Ясінський уважають, що »Литовський Статут«, так як і »Руська Правда« за Ярослава Мудрого, виник на Київській Русі. Д. Дорошенко (Нарис, I, 126) дає такі зауваження: »Грушевський до цього твердження робить дуже важливу поправку, а саме, що Наддніпрянщина, Київська Русь XIV-го і XV-го століть, коли формувалося литовське право, стояла в дуже слабім зв'язку з Литовською державою і, наслідком упадку в себе політичного й культурного життя, не могла мати ніякого безпосереднього впливу на зформування її права. Підкреслюючи, що найбільшу ролю в »зрущенні« Великого Князівства Литовського відіграв не так український нарід, як білоруський елемент, Грушевський вказує, що правні традиції »Руської Правди« вплинули на »Литовський Статут« не безпосередньо з України, там де вони виробилися, а з Білорусії, куди вони були занесені та прищеплені київською династією, київською дружиною і кодифікаціями київського права«.

На цей погляд Грушевського ми могли вже покликатися ще тоді, коли говорили про дуже нестисле переконання, твердо в нас засвоєне, що Литовська держава була цілком Українською державою.

І так, напр., в популярній книжці »Історія української думки до кінця XVIII-го століття«, що вийшла в Парижі, п. З. Книш у розділі »Український характер Литовської держави« каже: »Хоч Литовська держава по назві не була українська (називалася — Велике Князівство Литовське), то все ж переважала в ній українська культура, українці чулися там, неначе в себе вдома, уважали цю державу своєю. Бо тільки столиця лежала поза українськими землями у Вильні і династія по крові була неукраїнською, решта все в державі було українське«.

Це не твердження, а нісенітниця, може й дуже »патріотична«, але з правдою вона нічого спільного не має.

А далі: »Перш усього українська мова була мовою державною... Становище і права української мови були закріплені постановами »Ли-

товського статуту«,... тою мовою велися дипломатичні зносини з державами..., і дуже часто тою ж українською мовою писані були дипломатичні листи чужих держав, адресовані до двору Великого Князівства Литовського... Це мусіло вдоволяти національну амбіцію українства, що почувало себе господарем у державі... Збіднілі княжі роди намножилися і розсіялися по Україні, своїм побутом, мовою, культурою і звичаями зрівнялися з українцями, ввійшли в український народ, як його частина. І через те населення тодішньої України почуває себе не литовцями, а тільки українцями... Якби не пізніша злука з Польщею, українсько-литовська держава була б зукраїнізувалася до решти і стала б зовсім національною українською державою« (стор. 43 і 44).

Ми навмисне навели цей довгий уступ, щоб показати той загально засвоєний спосіб думання про наше минуле XIV-XV століть, себто — про 250 років нашої історії.

Думка ця викликає відразу таку логічну послідовність: коли в Литовській державі все було українське, себто — і культура, і законодавство, і адміністрація, і дипломатія, то й політика була українська. А коли так, то »злуку« з Польщею провело українство, очевидно для своїх потреб і вигод, а не для власного знищення. Чому ж усе показалося не таким, і »вся історія України не покотилася іншим шляхом«?

Двісті з лишнім років співжиття з литовцями в одній державі, не зважаючи на зукраїнізування численних суто литовських родів — Корибутовичів, Домонтовичів, Наримунтовичів, Коригайловичів, деяких галузів Остиковичів, Тишкевичів, Сапіг та інших, — не позначалися таким великим впливом українців на політичних справах Литовської держави. Зв'язок українців з литовцями залишився дуже слабим, а про українізацію литовського народу не приходиться й говорити.

Спротив проти злуки з Польщею під час довгого підготовлювання унії чинило білоруське велике панство, до якого прилучилися ще нечисленні українські великі пани, але маса української шляхти і, правдоподібно, маси населення України в половині XVI-го стол. у сполученні з Польщею шукати виразних виїд.

Коли українська державна чи політично-юридична і соціяльна думка мала вплив на складення »Литовського Статуту«, в якім рубрики відповідають рубрикам »Руської Правди«, права шляхетської маси визначаються з виразною перемогою над аристократичним ладом, то це напевно наслідки громадської опінії, суґерованої мабуть поляками. Отже таким способом постанова Люблінського сейму з 1569 року не обійшлися і без українського впливу.

Анатоль БЕДРІЙ

ДУМКИ МАРШАЛА МАННЕРГАЙМА

Маршал К. Ґ. Маннергайм — найбільша національна постать фінляндського народу двадцятого століття. Фінляндія завдячує йому свою самостійність і суверенність більше, ніж будь-котрому іншому політикові. Маннергайм очолював національно-визвольну війну Фінляндії проти Московської імперії в 1918 році, а потім, у 1939-40-их роках, дві оборонні війни проти московсько-совєтських імперіялістів. З кожної із згаданих війн маленька, але геройська Філяндія, вийшла переможцем над московським колосом.

Досвід та мудрість, придбані впродовж 83-річного життя, маршал Маннергайм виклав у своїх спогадах, перекладених англійською мовою графом Е. Лєвенгауптом (вид. Е. П. Даттон і Ко., Нью-Йорк, 1954).

Особливо нам, українцям, цікаво запізнатися із »Спогадами« Маннергайма, бо в них є дуже багато цінних політичних і військових стверджень, які, між іншим, кидають також світло на наші національно-визвольні змагання в 1917-20 рр., особливо на причини нашої поразки.

1. Проблеми націоналістичної ідеології

Ідеологія маршала Маннергайма — націоналістична. Він із великим захопленням цитує слова німецького генерала Йодля: »Найбільший обов'язок кожної нації подиктований долею екзистенції батьківщини. Всі інші міркування мусять відступити на друге місце і ніхто не має права вимагати, щоб одна нація ішла на смерть за іншу націю«.

Цю цитату Маннергайм ужив на те, щоб ствердити, що інтерес власної нації має становити мету політики, що суверенна концепція національної політики — єдиноправильна. »Моїм непохитним переконанням — пише він, — залишилося рішення, що ми напевно збудуємо вільну, самостійну Фінляндію з повною контролею своєї власної національної політики«. А далі: »Я був твердо переконаний, що всяка зовнішня інтервенція у справи уряду (Фінляндії) — була для нас принижуюча«.

За єдиноправильну концепцію Маннергайм уважає орієнтацію на сили власного народу, народу, який має творити основну силу для оборони самостійности: »Я настоював на тому, що тривалість свободи народу мусить бути оплачена терпінням і кров'ю власних синів«.

Ці слова Маннергайм висловив у січні 1918 р., себто кілька тижнів після проголошення самостійности Фінляндії. В одній із пізніших промов, він заявив: »Тепер, як і колись, великі питання розв'язуються кров'ю і залізом. Для оборони нашої свободи мусить бути готова наша армія. Фортеці, гармати, чужинецька допомога — принесуть малу користь, якщо кожний рядовий вояк не знатиме, що саме він є той, хто стоїть на сторожі своєї країни«. В епілозі до своїх спогадів Маннергайм стверджує: »Ніхто ніколи не дав Фінляндії свободи в дарунку«.

Маннергайм в основу своєї концепції ставить необхідність боротьби за здобуття і збереження самостійної держави: »Навіть мрійник — пише

він, — що жив вірою у вічний мир, починає пробуджуватися й усвідомлювати собі жорстокий реалізм XX століття. Права нації не зберігаються самими деклараціями і фразами. Мусить існувати бажання оборонити свій край ділами і жертвами«.

Свою націоналістичну ідеологію Маннергайм будує на тезі, що нація з природи прямує до самостійности. Це проявляється в національній стихії, яка завжди існує в народі, незалежно від політики його провідної верстви і політичного стану народу. Він стверджує, що ще перед тим, поки фінляндський уряд формально розпочав визвольну війну проти московських окупантів, у народі »кожний виявляв незломне бажання боротися за визволення своєї країни«. А тому, що фінляндський уряд повів націоналістичну політику, між елітою і масами відразу створилася нерозривна єдність: »Ентузіязм був такий великий, що його годі й описати. Зі зброєю чи без неї, кожний, дорослий і підросток, спішив вступити до армії...« Розпочалася визвольна війна: »Ціла наша акція засновувалася на переконанні, що більшість народу бажала визволити край і була готова віддати своє життя і свою кров за цю справу«. Подібна ситуація, як пише автор, повторилася в 1939 році: »Ми вдруге були свідками реакції народу в обличчі небезпеки, що зближалася, а яку він відчув швидше й сильніше, ніж уряд чи парлямент«.

Особливо повчальною для нас була політика Фінляндії в 1918 році. Москалі, білі й червоні, не зрікалися своїх імперіялістичних претенсій до Фінляндії, а фінляндці, орієнтуючись на свої націоналістичні ідеї, зразу ж розпочали визвольну війну, »війну за визволення«, як каже Маннергайм, яку він очолив. Ця війна фінляндців мала виразну політичну національну мету, була спрямована проти всіх московських імперських сил. Із перспективи років Маннергайм пише: »Якщо б у 1918 році ми не були повстали, Фінляндія, в найліпшому випадку, була б стала лише дистриктом у межах СССР, без персональної свободи, без справжнього існування як держава і без місця у спільноті вільних націй«.

»Ми взяли самі нашу долю у свої руки і не дозволили іншим керувати нею« — пише Маннергайм, підтверджуючи тим і нашу націоналістичну концепцію, що суть національно-визвольної війни є в тому, що поневолений народ сам, підметно, з власної ініціятиви мусить брати у свої руки власну політику, не чекаючи ні на допомогу інших народів, ні на рішення пануючих. »Брати свою долю у свої руки і не дозволити іншим керувати нею« — прекрасний волюнтаристичний, націоналістичний погляд.

Генерал Людендорф у своїх спогадах зазначив, що маршал Маннергайм свідомо прямував до того, щоб самостійність Фінляндії вибороти в першу чергу силами самих фінляндців. »Генерал Маннергайм, — пише він, — також погоджувався на висилку німецьких військ, але не хотів їх зашвидко, ані не хотів їх забагато тому, щоб його власні фіни боролися і здобували самостійність. Ці ідеї були правильними з військового погляду«.

Врешті, коли прийшов день перемоги фінляндців, Маннергайм у »Наказі дня« сказав: »Вашою кров'ю, хоробрі вояки, Фінляндія осягнула сьогодні рівнорядне місце між іншими націями Европи. Фінляндець може вже з високопіднятою головою ходити як пан у своїй хаті«.

Фінляндський націоналізм проявився перш за все в рішучості боротися з ворогом. Фінляндці перші заатакували московські окупаційні війська, розпочавши війну вночі з 28 на 29 січня наступом на ряд московських гарнізонів.

Національну політику Маннергайм розуміє як політику на суверенній базі. Уряд може входити в будь-які зносини з іншими народами тільки тоді, коли ті народи-партнери визнають суверенні права його народу. Іншими словами — стосунки з іншими народами не можуть будуватися на будь-яких позиціях »непередрішення». Коли вліті 1919 р. білі московські кола звернулися до Маннергайма з пропозицією спільної офензиви проти червоних москалів (большевиків), він відмовився на тій підставі, що »білі москалі не визнавали нашої самостійности, а таке визнання було необхідною передумовою ще перед розгляненням їхньої пропозиції«. »Я повідомив — пише далі Маннергайм, — адмірала Колчака, що визнання (Фінляндії) — головна вимога, на основі якої Фінляндія могла б заінтересуватися успіхами білих москалів. Знаючи про непохитне становище біломосковських провідників у справі неподільности Росії, я припускав, що є цілком неправдоподібним, щоб адмірал Колчак поновив свою пропозицію«. Подібно зареаґували фінляндці й на большевицькі вимоги відступити їм частину фінляндської території. Маннергайм пише про цю справу так: »Ми вирішили ще раз намагатися знайти компроміс із совєтським урядом, але відмовилися від будь-якого компромісу в питанні самостійности і національної екзистенції«.

Багатократно підкреслює Маннергайм велике значення національної єдности або соборности. В одній із своїх промов він сказав так: »Почуття національної єдности необхідне для щастя і волі нашої батьківщини«. Коли в 1939 році розпочалася війна Фінляндії з московськими загарбниками, у Фінляндії — пише він — »панувала патріотична єдність усіх кляс, прямо невидана в нашій країні«. І слушно зазначає він в іншому місці: »Роз'єднання у власних рядах спричиняє глибші рани, ніж ворожий меч; внутрішній розбрат відкриває двері для атаки ззовні«.

В період визвольної війни, твердить Маннергайм, мусить панувати чітке відрізнення між національними і ворожими силами, між приятелями і зрадниками національних інтересів. Перед московсько-фінською війною в 1918 р. фінляндський сенат був видав проклямацію, в якій ясно заявив, що всіх зрадників і ворогів нації з-поміж власного народу треба так і трактувати та найгостріше поборювати. В проклямації, яку цитує автор, зазначено, що »ніякий спротив не затримає боротьби проти зрадників свободи нашої батьківщини«.

Маннергайм, на основі поглядів президента Кіесті Каліо, стверджує також, що націоналізм мусить бути нерозривно пов'язаний з релігією народу. Натомість мову він не уважає суттєвою ознакою націоналізму. Люди — пише він, — що говорять різними мовами можуть також бути добрими націоналістами одного народу. »Особисто — пише він про себе,

— моя шведська мова ніколи не створювала в мене почуття сепаратизму від моїх земляків, розмовляючих по-фінськи«.

Врешті Маннергайм висловлює думку, що в період будови і закріплення держави, а зокрема в час визвольної війни, необхідний сильний централістичний уряд.

2. Проблеми сили та національної армії

Маршал Маннергайм підкреслює значення сили в політиці. На його думку, боротьба — необхідний складник життя, а в боротьбі, звичайно, перемагає сильніший: »Великі питання розв'язуються сьогодні, як і колись, кров'ю і залізом«. Сила народу виявляється у його армії. І саме фінляндська армія, пише він, »врятувала країну від знищення, поклавши міцні основи для майбутности Фінляндії, як самостійної держави; поклала основи сильніші, ніж це могла зробити якась декларація«. Він дуже гостро ганив фінських соціялістів за їхнє обезцінювання сили: »Я ставив собі питання, як людина на відповідальному пості може обстоювати погляд, що без сильної оборони ми могли б захистити себе від комплікацій у зовнішньому світі«. А далі: »Чим більш ефектовна має бути зовнішня політика, тим більша сила повинна її підтримувати«. Ключова теза Маннергаймової політичної філософії така: »Абсолютною передумовою самостійницької зовнішньої політики є існування потужних оборонних сил«.

Згідно з цією, беззастережно слушною, тезою, основним ділом Маннергайма під час фінляндської визвольної війни в 1918 р. була організація національних збройних сил. У визвольній війні він визнає також велику ролю постанської стратегії: »Перша фаза війни за визволення мала прикмети повстанської війни... Проте кінцева перемога могла бути осягнена лише наслідком офензиви, для чого потрібна регулярна армія«. Тому він настоював на »негайному творенні армії«. Коли його обрали регентом держави, першим його ділом був маніфест з 22 грудня 1918 р., в якому основою його програми була сильна національна армія. В 1920-их роках він ще раз пригадує, що »обов'язком фінляндського народу мусить бути розуміння раціональної організації оборони, як першої передумови самостійницької зовнішньої політики«.

Маннергайм підкреслює, що японсько-російська війна »виявила ясніше, ніж будь-котрий інший збройний конфлікт, що війна не є вже тільки справою армії, а цілої нації«. Тому національною стратегією мусіла стати стратегія тотальної національної війни. Безпека нації не сміє бути обмежена будь-якими ідеологічно-програмовими міркуваннями: »Ми могли б існувати без багатьох речей у програмі інших міністерств, але ми не могли дозволити собі піти на компроміс відносно нашої безпеки«. Армія має бути власністю цілого народу, себто — армією національною. Якщо вона такою є, тоді в ній панує високий моральний стан і вона осягає мету своєї нації. Особливо важливим у народі є почуття сили: »Психологічні чинники часто вирішальні. Противник, який психологічно почуває себе слабшим — таким насправді є«. Сила нації, більше

актуальна, ніж потенціяльна, має велике значення у міжнародних відносинах, бо країни з незадовільною силою не легко знаходять союзників.

Ще далеко перед визволенням, Фінляндія підготовляла і виховувала свої мілітарні кадри. В цьому напрямі великі осяги мала Фінська школа кадетського корпусу в Гаміні, де »вишкіл відзначався інтенсивною працею і залізною дисципліною«. Негайно з вибухом визвольної війни »по цілій країні творилися військові організації«, які значною мірою спричинилися до швидкого росту армії. »Відразу виявилося, що була потрібна армія, а не тільки »сильні з'єднання для вдержання порядку«. Розуміння необхідности всенародної армії швидко взяло верх у політичних колах і завдяки цьому фінляндці могли змобілізувати сили народу до визвольної війни ще перед тим, поки большевики могли закріпитися у Фінляндії. 18 лютого 1918 р. фінляндський сенат видав закон про запровадження примусового військового вишколу, і завдяки саме такій політиці уряду націоналістична фінляндська армія »росла немов лявіна...«

3. Інші проблеми волюнтаристичної філософії

Маршал Маннергайм заступає погляд, що воля може перерішити багато справ, що вона спроможна збільшити силу своєю динамічною дією. Він покористувався такою фразою: »Не сміє існувати така річ, як »неможливість«... А про події під час фінляндської визвольної війни 1918 р. висловлюється так: був »найвищий час на чин, а не на писання«.

В час революційно-визвольної боротьби дуже від'ємними прикметами є нерішучість і повільність. Наприклад, автор згадує, що в 1918 році, »де акція зволікалась, там приходило до справжнього бою, як можна було передбачити«. В районі Тампера відбулася одна з головних битв. Перемогу фінляндці завдячують швидкій децизії Маннергайма взяти штурмом ворожі позиції, не зважаючи на велику перевагу ворога. Деякі сотні фінляндців у цьому бою втратили половину своїх вояків, зокрема старшин, які з надзвичайною хоробрістю повели за собою вояків, що відбули ледве тритижневий військовий вишкіл. Отже перемога була наслідком рішучости, відваги, швидкої дії та героїзму.

Щодо стратегічних питань визвольної війни, то Маннергайм уважає час за дуже рішальний чинник. З вибухом війни в 1918 р. він негайно звернувся до Фінляндського банку, щоб одержати позичку на озброєння армії, тому що сенат цю справу розглядав надто повільно. Час принаглював і маршал заявив, що »не сміємо втратити навіть години нашого дорогого часу«; »не було часу на дискусію з сенатом у справі фінансів«. Рішучість і енергійність дали успіх, бо вже наступного дня банк уділив Маннергаймові 15 мільйонів марок позички. »Успіх нашої ризиковної акції — твердить Маннергайм — залежав від рішучости і швидкости«. Порушуючи питання парляментарно-демократичних форм дії під час національно-визвольної революції, Маннергайм уважає, що форми ті мусять поступитися перед завданням здобути перемогу, а тому і в справі фінансів, що їх сенат мав уділити на організацію армії, не було часу на нормальну парляментарну ухвалу.

4. Проблеми міжнародної політики

Погляд Маннергайма на міжнародну політику такий: у зовнішній політиці кожної державної нації мусить панувати національний принцип, себто, інтереси власної нації мають стояти на першому пляні. Щоб вести успішну політику, нація мусить мати численних сильних союзників, а для цього необхідно, щоб власна нація була якнайсильніша. Чим більша сила стоїть за проводом нації, тим легше здобути союзників. Слабі созники більше шкодять, ніж помагають, їх слабість послаблює позиції і нації сильної.

На думку Маннергайма, слабша нація мусить уникати такого союзника, який програє, бо тоді вороги того союзника трактуватимуть цю націю по-ворожому та поводитимуться з нею ще жорстокіше, ніж з тим сильним, хоч і переможеним противником, щоб не допустити до поновної орієнтації слабшої нації на цього ж самого союзника. Про ситуацію під кінець другої світової війни Маннергайм пише так: »Що більше Німеччина слабшала, тим ясніше ми бачили ізольованість Фінляндії і необхідність опертися на власні сили«. Засадою мудрої політики мусить бути намагання не опинитися на боці того, хто програє. Під час першої світової війни, пише він, »наша країна поступила немудро, попираючи до кінця сторону, що програвала... Пронімецька політика Фінляндії поставила її у невигідну ситуацію«.

Кожна держава повинна уникати ізоляції від інших народів. Про ситуацію Фінляндії в 1939 р. він пише так: »Розчарування на початку війни було гірке й глибоке тому, що виявилося, що наші надії на активну допомогу були лише бажаними сподіваннями і що край попав у фатальну ізоляцію«.

Дуже погана ситуація виникає і тоді, коли нація опинюється між двома ворогуючими, сильнішими від неї потугами. В 1939 р. перед нами — пише він, — був єдиний вибір: »з Німеччиною або з СССР«. »Ми були стиснені між двома великими потугами, були примушені йти на поступки, бо наша сила була незадовільна, щоб можна було зберегти сувору невтральність«.

Під кінець другої світової війни Фінляндія опинилася в такій ситуації, що »мусіла вибирати між безумовною капітуляцією або підписанням договору, який створив би умовини для сприятливішого миру«. Маннергайм порадив вибрати другу можливість, себто вибрати кращі умовини, але гірші від попередніх — повної суверенности.

Врешті Маннергайм висловлюється про відношення між політикою і етикою у міжнародних стосунках. Напр., коли Росія була в союзі з Німеччиною, Вінстон Черчіл дуже прихильно ставився до фінляндської оборонної війни з Росією. Але коли вибухла німецько-російська війна, Англія виступила війною проти Фінляндії тому, що сама склала союз із Росією. Цей приклад показує, твердить Маннергайм, що »моральність вже не має значення у високій політиці«. Цей висновок Маннергайма не згідний з його власною філософією, бож він сам твердить, як ми вже згадували, що інтереси нації є основою моралі зовнішньої політики. Отже мораль у політиці існує, як мораль національно-суб'єктивна. Інтереси нації диктовані національною мораллю, а її мета віддзеркалюється в зовнішній політиці.

5. Про москалів і їх імперію

Маннергайм багатократно стверджує, що як московські (в нього всюди »російські«) комуністи, так і всі некомуністи-москалі вели однакову імперіялістичну політику, намагаючись зберегти »єдинонеділиму« Росію. В царській імперії московський нарід був »пануючою расою«. Коли до влади прийшли большевики, а фінляндці створили свою самостійну державу, то на Заході московські еміґранти вели пропаґанду за ліквідацію Фінляндської держави та поновне включення її до Московської імперії. »Комітет, пише Маннергайм, що репрезентував російські інтереси в Парижі, посунувся так далеко, що на Мирній конференції в 1919 р. у своєму меморіялі заявив, що Росія ніколи не зречеться »прав, які є основою політичних і економічних зв'язків між Росією і Фінляндією«.

В 1919 р. Маннергайм вислав свої війська, щоб допомогти Естонії визволитися, але »виразно зазначив генерал-майорові Ветцерові, щоб війська ті не були вжиті в акціях, що служать білоросійським інтересам, тому що білоросійські провідники постійно протиставилися визнанню самостійности Фінляндії«. »Білоросійський уряд — продовжує Маннергайм, — очолюваний російським міністром зовнішніх справ Созановим, робив все можливе, щоб відкласти визнання незалежности Фінляндії«. З тих причин Маннергайм відкинув пропозицію адмірала Колчака виступити спільно проти большевиків. Подібна справа була і з Денікіном. Автор цитує тут слова Пілсудського, висловлені в особистій розмові з ним: »Денікін почав говорити про неподільність Росії, частиною якої все ще уважає Польщу. Доки цей погляд пануватиме і неподільність Росії буде становити основу дискусії, мені видається, що переговори з російськими лідерами зовсім безнадійні«.

Большевиків Маннергайм трактує, як спадкоємців і переємців російського імперіялізму. Він пише, що »Совєтський Союз успадкував панславістичні ідеї царської Росії, не зважаючи на те, що одягнув їх в комуністичну ідеологію«. Большевицька експансія на південь мала характер царського імперіялізму. Також у стосунку до Фінляндії большевики здійснювали царський імперіялізм. Так Совєтський Союз відразу став переємцем царської Російської імперії.

Фінляндську війну в 1918 р. Маннергайм трактує як національно-визвольну війну фінляндців, спрямовану проти всіх російських імперіялістів — білих і червоних. »Ми були змушені — пише він, — роззброювати російські війська (на терені Фінляндії), щоб охоронити себе від революційного вірусу«.

Не зважаючи на те, що Маннергайм відкинув біломосковські пропозиції в справі спільної акції проти большевиків з відомих уже нам причин, він був тої думки, що большевиків треба відразу знищити: »В моїй опінії, Фінляндія не мала причини, так само як Польща, ухилятися від участи в скординованій дії проти большевиків... Я непохитно був переконаний, що тривалий большевицький режим, якщо він не буде знищений, стане небезпекою не тільки для Фінляндії, а також і для цілого світу«.

Цієї небезпеки, пише він, не бачив західній світ. Перебуваючи під кінець 1918 р. в Лондоні, він »у розмовах у міністерстві зовнішніх справ

не стрінув багато зрозуміння до його поглядів про небезпеку, яку спричинить Європі большевицька Росія«. В 1919 р., перебуваючи в Парижі, він вислав до президента Фінляндії листа, в якому писав: »Після повного прослідження атмосфери в Парижі і Лондоні... в добре поінформованих колах ніхто не сумнівається в тому, що упадок совєтського режиму є лише питанням часу«. Захід легковажив большевиків. У 1936 р. Маннергайм був знову в Лондоні і застав таку ж саму атмосферу: »Мене вразило те, що большевицьку загрозу і збройння СССР уважали тут за маловажну справу. Вона завжди мала тут другорядне місце в порівнянні з центральноевропейськими проблемами«. Між іншим, Маннергайм робить таке ствердження: »...Ситуація після обидвох світових війн виявляє бистрому обсерваторові близькі паралелі. В обидвох випадках Західні потуги концентрувалися на німецькій проблемі та ігнорували небезпеку, що загрожувала зі Сходу«.

Маннергайм був здекларованим прихильником ліквідації Російської імперії та створення на її руїнах національних держав поневолених народів. Тому в Лондоні він пропагував концепцію »відродження Російської держави в її національних межах«. В іншому місці згадує про лорда Роберта Сесіла, який уважав »розподіл Росії правдоподібним, хоч не знав, як це зробити«.

Українські проблеми мабуть також були добре відомі Маннергаймові, бо в одному місці своїх »Спогадів« він згадує, що коли фіни взяли багато полонених большевицької армії, то »негайно випустили на волю українців і поляків«, а задержали москалів. З цього бачимо, що фінляндці сприяли національним змаганням українців проти Московської імперії.

6. Маннергайм про соціялістів

На думку Маннергайма, соціялісти-марксисти завжди послаблюють національну єдність і постійно тягнуться до пацифізму. Фінляндські соціял-демократи вели шкідливу політику для нації. Російських соціялістів типу Керенського він не уважає справжніми демократами, а такими, що сприяли ростові большевизму. »Соціялісти — пише він, — не спроможні боронити демократію«. В 1918 р. фінляндські соціялісти, замість включитися в національно-визвольну війну проти Росії, розпочали клясову боротьбу. Вони відверто співпрацювали з большевицькими військами та сприяли російській імперській політиці. Фінляндський сенат, що складався в більшості з національно-свідомих елементів, проголосив, що »деякі фінляндські громадяни, підтримувані чужинецькими багнетами, повстали проти парляменту і уряду Фінляндії... Уряд змушений вжити всіх доступних заходів для здушення цього зрадницького руху... Ніякий спротив не затримає сили уряду в боротьбі проти зрадників свободи нашої батьківщини«.

Маннергайм обвинувачує фінляндських соціялістів у тому, що вони цілком не бачили большевицьких імперських плянів супроти Фінляндії: »виявили не лише ігнорацію російської історії, а також застрашуючу

неспроможність схопити справжню мету і методи большевизму«. Знову ж групи »центру« не вміли поборювати зрадницьких проявів: »толеранція, яку вони в практиці виявили супроти цих соціяльно руйнуючих сил, була майже необмежена«.

Соціялісти постійно пропагували пацифізм. В 1921 р. »справжньою метою »лівиці« було повне роззброєння«. Політика соціялістів знаменито збігалася з кожночасною політикою большевиків. У 1930 р. »фінляндські соціял-демократи насправді були нігілістами в питанні оборони«. В 1920-их роках »соціял-демократична лівиця і середньо-клясовий центр, постійно закривали очі на діяльність скрайньо-комуністичних кіл, фінансованих чужими«.

Багато з висловлених думок маршала Маннергайма підтверджують і наші погляди в питаннях національно-визвольної війни, зовнішньої і внутрішньої політики, а також вияснюють ролю соціялістів, хоч тільки фінляндських, у час революційного вставання нації до свого державного самостійного життя. В історії українських Визвольних змагань роля українських соціялістів не тільки що подібна до ролі фінляндських соціялістів, а ще й більш фатальна, бо стала чи не головною причиною нашої поразки й поновного поневолення.

Інж. Д. ШАЛДІЙ

ДОГОСПОДАРИЛИСЬ...

(Провал сільського господарства СССР)

»Тепер у нашій країні створені всі потрібні умови для дальшого могутнього піднесення всіх галузів сільського господарства. Широкий розмах набирає всенародний рух, щоб у найближчі роки догнати й перегнати США виробництвом м'яса, молока і масла на душу населення«. — Ось такі рожеві перспективи розвитку сільського господарства в СССР читали ми в постановах грудневого (1959 р.) пленуму ЦК КПСС.

На засіданні в Кремлі, присвяченому 43-ій річниці большевицької контрреволюції, що знищила національні держави поневолених Москвою народів, Ф. Козлов заявив, що на листопад 1960 р. загальна посівна площа впродовж року збільшилась на 7 міл. гектарів і нараховує тепер 194 міл. га, а з того 126 міл. га під зернові культури.

В кінці 1959 р. на черговій сесії Верховної ради СССР Косигін заявив, що в 1960 р. буде зібрано 9,3 мільярда пудів урожаю зернових культур, більше ніж в особливо врожайному 1958 році. А в цьому найбільш врожайному році (1958) було зібрано, як твердить ЦСУ, 8.621 мільяр. пудів загального врожаю, з того в Україні — 1,908 мільяр. пудів.

Після таких стверджень і обіцянок ніби виглядало, що зернова проблема в СССР »вирішена раз назавжди«, що в ділянці сільського господарства московсько-большевицька імперія прямує до »світлих обріїв комунізму«, а населення СССР вже забезпечене сільсько-господарськими продуктами споживання.

Щоправда, на 19-му з'їзді компартії Маленков у присутності Сталіна і Хрущова також твердив, що на 1 січня 1953 р. валовий врожай зерна становив 8 мільяр. пудів (фактично становив біля 5 мільяр. пудів, а 3 мільяр. пудів — це приписки в звітах), отже вже тоді зернова проблема в СССР була ніби »розв'язана«. Але в 1958 р. Хрущов назвав Маленкова обманцем і вигнав його з ЦК КПСС.

В другій половині 1960 р. московська центральна преса оголосила, що в грудні того ж року відбудеться пленум ЦК КПСС в справі сільського господарства. А після листопадової (1960) наради т. зв. »представників комуністичних і робітничих партій«, члени Президії ЦК компартії подалися до всіх »республік« СССР, щоб давати вказівки крайкомам і обкомам згідно з постановами наради, але фактично провіряли на місцях стан сільського господарства московсько-комуністичної імперії. Вістки з провірки »могутнього піднесення« сільського господарства були такі невтішні, що Хрущов наказав пересунути пленум ЦК КПСС на 11 січня 1961 р.

Ще на весні минулого року в московській центральній пресі були появилися тривожні вістки про те, що на Україні, Донщині й Кубані озима ярина загинула від посухи і чорних бур. Колгоспи й радгоспи кинулися пересівати знищені посіви просом, кукурудзою, кормовими рослинами тощо. Але після весняної оранки сільсько-господарські машини вимагали капітального ремонту, штучне угноєння було вивезене на поля ще взимку, насіння на нові посіви колгоспи і радгоспи не мали, бо державні заготівлі випомпали все зерно під мітлу, отож, як і чим було пересівати знищені посіви озимини?

Літо минулого року на Україні, Кубані й Донщині було посушливе, а з хрущовської розораної цілини в Казахстані знову повіяли суховії — чорні бурі, які знищували пересіяні поля та траву на лугах і пасовиськах. Хоч московська преса мовчала про великий минулорічний неврожай в Україні, але деякі відомості й натяки свідчили про те, що розміри »збільшеного« валового збору зерна офіційно не будуть оголошені. Московська преса далі писала про »могутнє піднесення« всіх галузів сільського господарства і підганяла колгоспників, щоб якнайшвидше зібрати з поля врожай та виконати державні зобов'язання.

В кінці жовтня 1960 р. в ЦК компартії в Казахстані відбулася екстренна нарада, на якій розглянено справи перебігу жнив та виконання планів хлібозаготівлі. Звітуючи про цю нараду »Казахстанська правда« бадьоро писала, що »на цілині відбувається успішна боротьба для завершення сільсько-господарської праці«. А в той же час області Північного Казахстану, разом із незібраним зерновим урожаєм, вже лежали під снігом. Морози досягали до 15-18 ступенів. І ця ж сама »Казахстанська правда« писала таке: »Керівники цілинних радгоспів поспішають зібрати хліб, не звертаючи зовсім уваги на якість жнив. У степах лежать необмолочені валки. Одне за одним їдуть шляхами вантажні авта з хлібом, а зерно сиплеться через борти. На хлібоприймальні пункти зерно прибуває сире, засмічене, посічене...« А »Комсомольська правда« в жовтні мин. року писала, що »сотки гектарів нескошеної пшениці стоять на полях цілини Казахстану«.

Директор радгоспу »Урицький« на запитання, чому не збирає виляглі посіви, відповів: »Якби-то лежало 1-2 гектари, а то лежать цілі масиви«. В радгоспі »Лісний« залишено на полі 600 га нескошеної пшениці... Оце й були перші правдиві вістки про »могутнє піднесення сільського господарства« СССР, що їх мусіла виявити московська центральна і »республіканська« преса.

Місяць перед заплянованим пленумом ЦК КПСС у »Правді« надруковано кілька статтей А. Шевченка (особистого дорадника Хрущова в справах сільського господарства) під заголовком: »На цілинних землях Сибіру і Казахстану«. Як потім стало відомо, Шевченко написав їх на наказ Хрущова. На січневому пленумі ЦК КПСС Хрущов у своїй промові сказав: »Коли я вибирався до США на сесію ОН, відчував, що нам доведеться відбути пленум із критикою хиб у сільському господарстві. Перед своїм від'їздом я сказав йому (Шевченкові): Їдьте на цілину, познайомтеся зі справами, подивіться, поговоріть з людьми. І він поїхав.

Товариш Шевченко — аґроном, розуміє справу, зібрав великий матеріял. Коли він доповів про свої спостереження, я порадив йому написати записку в ЦК КПСС. Він написав записку, а я знову порадив йому зробити із записки брошуру... І я рекомендую цілинникам прочитати книжку тов. Шевченка. Не тому, що її написав мій помічник, а тому, що це розумна книжка...« (»Радянська Україна«, 22. 1. 1961).

Отже Хрущов сам признався, що це він наказав Шевченкові написати про цілинні землі брошуру і статті до »Правди« та »Ізвестій«. І мав, очевидно, на це поважні причини. Треба було, щоб Шевченко захистив Хрущова від критики його партійних противників за цілинну авантюру. Провал цілинної »господарки« Хрущова в 1960 р. набрав таких розмірів, що йому треба шукати захисту в аґрономів-експертів та партійних низів, а то й апелювати до »громадської думки«.

Наслідком розорання цілинних земель сталася ерозія ґрунту. Казахстанські суховії величезними масами підхоплюють верхній розораний шар землі і чорними пороховими бурями заносять посіви Дону, Кубані, частинно Білорусії, а в 1960 р. досягли Угорщини, України, Польщі, навіть і Литви. Коли була розпочалася московська авантюра опанування цілини, деякі совєтські експерти, а особливо »капіталістичні« (західні), дуже поважно попереджували, що на цілині можна буде одержати добрий урожай не більше, ніж один-два роки. Опанування цілини вимагає величезних капіталовкладень, бож треба ураховувати постійні посухи в Казахстані, ерозію ґрунту, кількарічну неврожайність і т. п. Щоб на цілині правильно провадити сільське господарство, науковці рекомендували не захоплюватись розоранням десятків міл. гектарів землі, а розбудовувати зрошувальну систему та забезпечувати цілину від суховіїв і ерозії насаджуванням лісозахисних смуг. Всі ці заходи вимагають витрат на сотки мільяр. карбованців, а тому собівартість цілинного хліба буде така висока, що шкурка вичинки не варта.

Захищаючи себе від внутрішньопартійної опозиції та виправдуючись за цілинну авантюру, Хрущов на цьогорічному січневому пленумі ЦК КПСС далі годував »представників народу« відомими московськими фразами: »стало жити краще, стало жити веселіше«. »Партія при підтримці всього народу (?) — говорив він, — здійснила велику програму освоєння цілини... Противники освоєння цілини казали: навіщо йти в Казахстан і Сибір? Там посуха. Марно вкладаємо гроші, затрати не окупляться. Як же стоїть справа в дійсності? Наведу записки в ЦК партії, подані Центральним Статистичним Управлінням, Держпляном, Міністерством фінансів, Міністерством сільського господарства та Комітетом по хлібопродуктам... В 1954–1960 роках розорано 41 міл. га цілини. За цей час 40% заготівель хліба в країні йде тепер за рахунок цілини... За час освоєння цілини держава одержала 32 мільяр. карбованців чистого прибутку...«

Як же ж насправді виглядає »підтримування« партійної програми освоєння цілини народами в СССР? Цю програму підтримував тільки »старший брат«. Першими наставниками над кріпаками на цілині зголосилися московські комсомольці. З України та інших поневолених

Москвою »республік« компартія висилала на цілинні землі молодь, колгоспників і робітників примусово. »Записки«, що про них згадував Хрущов, мають таку ж саму вартість, як і фрази Хрущова. Інші підрахунки, також на основі совєтських джерел, показують, що цілина дала збитків на суму понад 20 мільяр. карбованців. Хрущов каже, що »хліб цілини — найдешевший«, а за ним підтакує тов. Шевченко та подає, що »в радгоспі »Акмолінський« підраховано, що на одну людину, яку присилають на жнива до Казахстану, держава витрачає 1600 карбованців«. »Не тяжко підрахувати — продовжує він, — скільки витрачається державних грошей, щоб на час жнив щорічно посилати до Казахстану 250 тис. людей...« — Справді, не тяжко! Щорічно — 400 міл. карбованців, а за 6 років — 2,4 мільяр. карбованців. До того ж один комбайн має в СССР собівартість на суму 39 тис. карб. Він розрахований на 10 років праці, але на цілині, як твердить і сам Шевченко, працює лише один-два роки. Найліпший урожай на цілині — 8,8 центнера з одного гектара. Отож, чи дешевий це хліб?

В січні цього року відбувся гістеричний, а не історичний, пленум ЦК КПСС. Обговорення стану »передового в світі соціялістичного господарства« справді мало драматично-гістеричний характер. Перед пленумом звітувало 15 партійних кациків із 15-ти »союзних республік«. Їх звітування Хрущов переривав власними саркастичними репліками, зауваженнями, кпинами та лайкою. З матеріялу пленуму видно, що перед тим ЦК КПСС розіслав до низових парторганізацій »Записку Хрущова до президії ЦК« та »Тези доповіді Хрущова на пленумі«. В пресі їх не опубліковано, але навіть офіційно оголошений перебіг пленуму свідчить про банкрутство колгоспно-радгоспної сільсько-господарської економіки.

Так, напр., виявилося, що Україна сьогодні голодує. »В низці міст та районних центрів мали місце перерви в нормальному постачанні населення м'ясом і молоком«, — соромливо признався на пленумі кацик Подгорний.

Постанови січневого пленуму ЦК КПСС — це фактично стенографічний зміст промови Хрущова. Апелюючи до »народу«, щоб мати від нього »моральну« підтримку »рідній« компартії, а таким способом і приховати банкрутство колективного сільського господарства, Хрущов у своїй промові знову вдався до відомої його пропаґандивної акробатики:

»В останні роки в нас стало правилом, — говорив він, — відбувати пленуми ЦК для обговорення курінних питань, питань розвитку промисловости і сільського господарства, неухильного піднесення добробуту народу. Це розвиток ленінських принципів партійного керівництва... Центральний комітет заздалегідь публікує повідомлення про скликання пленуму, радиться з усім радянським народом, як краще організувати керівництво господарством для збільшення виробництва сільсько-господарської продукції з метою повного задоволення потреб народу...«

А це ж звичайна, найбільш примітивна брехня! Повідомлення про скликання пленумів і з'їздів компартії оголошується для того, щоб створити фальшивий »ентузіязм« колгоспників та робітників, навмисне

організований партійними низами. А він потрібний тому, щоб обдурювати західній світ »успіхами« розвитку »будівництва комунізму« в СССР. Перед пленумом, під час його перебігу та після нього московська преса друкує статті, »поради« та заяви про »соцзмагання« різних »передовиків«, »ударників«, »героїв праці« та інших членів компартії, щоб робити пропаґандивний тиск на підсовєтські народи.

Кожна п'ятирічка була черговим кроком у »комуністичний рай«. Хрущов п'ятирічку заступив семирічкою, але ще й далі ніяк не може переступити »порога« до... комунізму.

У своїй промові Хрущов хвалився, що тепер »оборона країни надійна, ми можемо розтрощити будь-котрого ворога... В перші п'ятирічки робітнича кляса, селянство, трудова інтеліґенція, щоб зміцнити економіку країни, її оборону, повинні були підтягати тугіше пояс, а тепер наша країна має можливість для повнішого задоволення матеріяльних і духових потреб населення...«

Отже виходить, що »країна можливість має«, але духових і матеріяльних потреб населення ще й досі не задовільняє... Відомо, що ще й за п'ятирічок московська пропаґанда трубіла про »великі економічні досягнення« СССР, про поліпшення життя населення (»жити стало ліпше, веселіше!«), а Центральне Статистичне Управління щороку повідомляло, що матеріяльний добробут населення, порівняно до минулого року, значно поліпшилося. Не рахуючи другої світової війни, отак впродовж 25 років (п'ять п'ятирічок!) »поліпшувався« матеріяльний добробут населення. 25 років легка і харчова промисловість »перевиконувала« пляни виробництва продукції першої потреби, а ще й досі бракує м'яса, масла, хліба, одягу, взуття і т. п.

Очевидно, за сорок років після першої світової війни добробут народів, поневолених колишньою московською імперією, міг не тільки поліпшитися, а й осягнути найвищий рівень життя економічно і господарсько розвинених західніх народів, якщо б вони жили своїм власним самостійним державним життям. Це особливо стосується до українського народу. Що ж принесли московські большевики Україні? Ліквідацію приватної господарки, конфіскацію майна українського народу, депортацію вигаданих Москвою українських »куркулів« і »підкуркульників«, запровадження колгоспної панщини, безоглядну експлуатацію українського народу та найбільш колоніяльний грабунок природних багатств України. Натомість збагачується Москва, розбудовує власну мілітарну потужність, щоб гнобити поневолені нею народи та поширювати свої імперіялістичні зазіхання на інші країни вільного світу.

Які ж наслідки для поневолених московськими імперіялістами народів? По кількадесятирічному пануванню московських большевиків, у 1961 р., виявляється катастрофічний стан сільського господарства в Україні, Казахстані, на Донщині та в інших »союзних республіках«.

Прямуючи до загарбання світу, московсько-большевицькі імперіялісти розвинули економіку однобічно й порушили нормальні пропорції розвитку господарства. А сталося це наслідком марксистсько-ленінської псевдонауки про перевагу розвитку тяжкої індустрії.

Хрущов і Центральне Статистичне Управління кожнорічні показники завжди порівнюють із показниками з 1913 року, або з 1950 чи з 1953 років. За це порівняння ніхто не відважується критикувати його. Вождеві все можна, але не можна цього самого робити, напр., якомусь там секретареві з Черкаської області, що його накрила мокрим рядном »Правда України« (21. 2. 1961) в статті »Не той кінь«: »Перший секретар райкому партії Звенигородського району, Черкаської області, щоб довести на пленумі обкому успіхи сільського господарства району, вжив досить нечесної методи: показники 1960 року він порівнював з показниками 1954 року... Він намалював такий гарний образ, що хоч сьогодні записуй район на обласну дошку пошани...«

А чи не тої самої нечесної методи вживає Хрущов, порівнюючи показники 1960 року з показниками 1953 року?

З промови Хрущова на січневому пленумі виходить, що в 1960 році сільське господарство СССР не виконало пляну валового врожаю на 1,2 мільяр. пудів зерна. Для держави »заготовлено« 2,4 мільяр. пудів зерна, а для повного забезпечення держави зерном бракує ще 1,3 мільяр. пудів. До цих »державних потреб« не зараховується тої кількости хліба, що потрібна для споживання селянством, внутрішніх потреб колгоспів і радгоспів, для дослідних станцій, насіннєвого і страхового фондів, для обов'язкового продажу споживкооперації, а також для годівлі худоби. У Вороніжі, на партійній нараді, Хрущов сказав одверто: »Державі потрібно багато хліба. Ми вимагаємо збільшити валовий збір зерна. Ставимо сільському господарству серйозні й тяжкі завдання, але вони мусять бути виконані, бо так треба« (»Правда«, 11. 2. 1961).

На пленумі Хрущов назвав низку областей, які, виконавши плян державних хлібозаготівель, звертаються опісля, щоб допомогти їм хлібом: »Буває так — говорив він, — що союзна республіка або область рапортує про виконання хлібозаготівлі, а наступного дня просить у держави зерна для посіву, на корм худоби«. Але до таких областей належать у першу чергу області московської республіки (РСФСР). Кремлівська верхівка пильно дбає тільки про добробут »провідної нації«, під мітлу забираючи зерно та сільсько-господарську продукцію із »союзних республік«. Напр., Костромська і Новгородська області не здали ані грама хлібозаготівлі, навпаки, в 1960 році одержали на доручення Москви 7,7 міл. тонн зерна. Московська область також не здала рідній партії ні зернини, а ще й одержала 29 міл. пудів зерна для годівлі худоби. Владимірська, Тульська, Калінінська, Ярославська і Смоленська області здали рідній партії 12,1 міл. тонн зерна, а наступного дня від рідної партії одержали 26, 1 міл. тонн зерна допомоги.

Окремий розділ своєї промови присвятив Хрущов спеціяльно Україні, накинувшись на український народ лайкою за невиконання пляну заготівель та зменшення врожайности. Про стан сільського господарства в Україні напишемо в окремій статті, а тепер тільки підкреслимо, що врожаї в Україні з року в рік зменшуються, а державні пляни хлібозаготівлі щороку збільшуються.

Занепад урожаїв, брак зерна, злочинна система колективного сільського господарства в СССР потягнули за собою і занепад у тваринництві. Згідно із совєтськими офіційними повідомленнями, в 1960 році здано державі м'яса 8,7 міл. тонн, а до виконання пляну бракує ще 1,9 міл. тонн. Молока здано 61,5 міл. тонн, на 500 тисяч тонн менше, ніж у 1959 р.; плян на 1960 р. недовиконано на 10,5 міл. тонн. Про кількість поголів'я худоби Хрущов не згадував, але загальниково стверджено, що вона зменшується.

»Зростання виробництва продукції тваринництва в 1960 р. поважно відстало від визначених семирічкою плянів«, — так записано в постановах пленуму, стверджуючи тим самим катастрофу сільського господарства і провал хрущовської сільсько-господарської семирічки. Щоб виправдати неуспіхи семирічки в ділянці сільського господарства, в постановах пленуму написано, що це сталося через »зростання прибутків трудящих« та »підвищення попиту на продукти харчування«. Виходить, що в СССР тепер такий високий добробут, що населення, »підвищивши попит на продукти харчування«, а мабуть і »апетит«, »з'їло« сільське господарство. Виправдання це більш наївне і трагічне у наслідках, ніж смішне. В постановах читаємо:

»Відомо, що за 5 років (1956-1960) загальна кількість населення СССР зросла більше, ніж на 18 мільйонів... Фонд заробітної платні зріс на 17,1 мільяр. карбованців, податки знизились на 870 міл. карб., а в результаті скасування позики в трудящих щороку залишається 2,2 мільяр. карбованців... Все це привело до значного збільшення попиту на продовольчі товари, в першу чергу на м'ясо, молоко і масло...« (»Радянська Україна«, ч. 17, 1961).

Отже, коли б населення не споживало харчів, а помирало від голоду, то продуктів споживання в СССР було б подостатком. Логіка дійсно московсько-комуністична! Кількість населення, без сумніву, зростає, але ж у показниках Держпляну, ЦСУ та Хрущова щорічно збільшується посівна площа, зростають урожаї, поголів'я худоби, підвищуються надої молока... Словом — все »зростає«, »підвищується«, навіть »попит« і »апетит« населення збільшуються, а м'яса, молока і масла як бракувало, так і бракує... Справді зачароване коло в »комуністичному будівництві«!

Навіть »майстер комунізму«, Хрущов, заплутався. На пленумі в Москві він заявив: »Ми обговорюємо завдання розвитку сільського господарства і критикуємо хиби зовсім в інших умовах, ніж на вересневому пленумі ЦК 1953 року. В той час ми мали справу з серйозним відставанням усіх галузів сільського господарства. Нашу критику недоліків сільського господарства вороги зображали тоді як кризу в сільському господарстві Радянського Союзу...« А на пленумі ЦК КП в Україні він заспівав зовсім іншу пісеньку: »Коли буде опубліковано мій виступ, дехто почне каркати, буржуазна преса почне писати: От, мовляв, Хрущов критикує хиби, сам цифри називає про те, що за два роки допущено відставання з виробництвом деяких продуктів, і тут же фантазує — наздогнати Америку...« (»Молодь України«, 1. 2. 1961).

Отже Хрущов сам признався, що впродовж перших двох років семирічки сільське господарство ще більш занепало, а тому сумно констатував: »Нам потрібно вжити заходи, щоб надолужити втрачене і протягом наступних п'яти років семирічки осягнути більш високі темпи розвитку сільського господарства«. Іншими словами, апелював — витягнути з прірви сільське господарство, яке, навіть за його словами, виглядає ось так:

»...Великі хиби і помилки допущено в керівництві сільським господарством... Ослаблення організаторської роботи для виконання плянів і соціялістичних зобов'язань у виробництві та закупах сільсько-господарської продукції допущено в Українській РСР... Повільно усуваються відмічені грудневим (1959 р.) пленумом ЦК КПСС хиби в керівництві сільським господарством у Казахстанській РСР... В республіці... допущено падіж більше 3-х міл. овець... Зниження темпів зростання сільсько-господарської продукції в останні роки відбулося в Молдавській РСР... Незадовільно організовано виконання взятих зобов'язань збільшити виробництво сільсько-господарських продуктів у Киргизькій РСР... Значно недовиконали минулого року встановлений плян продажу бавовни-сирівцю колгоспи і радгоспи Узбецької, Туркменської і Азербайджанської РСР... У багатьох колгоспах і радгоспах Грузинської, Азербайджанської і Вірменської РСР погано використовуються наявні великі можливості збільшити виробництво продуктів тваринництва; поголів'я громадської худоби зростає повільно, допускається великий падіж овець... Окремі керівні працівники, прагнучи швидше відрапортувати про виконання плянів, забороняють колгоспам і радгоспам засипати насіння на посіви до виконання пляну заготівель зерна, примушують колгоспи і радгоспи здавати насінне зерно в рахунок хлібозаготівель... Немало є фактів, коли працівники безвідповідально беруть зобов'язання, трублять щосили, що вони виконують стільки-то плянів, бюрократично це розписують, а в результаті провалюють їх виконання. Знаходяться й такі керівники, які, намагаючись прикрити свою бездіяльність і створити видимість благополуччя, допускають окозамилювання, приписування та інші антидержавні дії...«

Так виглядає »могутнє піднесення« всіх галузів господарства тільки на основі самої промови Хрущова, а коли б цей стан був показаний у правдивому світлі, ми побачили б повний провал колективної сільської господарки СССР.

Після пленуму ЦК КПСС сторінки центральної і »республіканської« московсько-совєтської преси зарябіли викриванням приписок і окозамилювання. Виявляється, що в кожному районі та в кожній області у звітах збільшували врожаї, поголів'я худоби, виробництво сільсько-господарської продукції та перевиконування державних плянів заготівлі. Викривання окозамилювання та приписок набрало сьогодні таких розмірів, що виникає питання, чи взагалі існують якісь правдиві дані про стан колгоспів та цілого сільського господарства.

В Ровенській області трьох голів колгоспу »продавали« один одному, очевидно на папері, 250 штук худоби, записували цю »купівлю« у своїй бухгальтерії, а худоба спокійно стояла собі в стайнях колгоспу »Прогрес«. Наслідком таких махінацій у кожному з тих колгоспів значно »збільшилося« поголів'я худоби, а голів колгоспу зарахували в передовики. А щоб збільшили надої, в багатьох колгоспах до молока доливали води. В багатьох областях України колгоспні керівники купували масло в крамницях і здавали його державі, як масло вироблене в колгоспах. За кілограм масла платили по 28 карб., а державі віддавали по 16 карбованців. Гроші брали з колгоспної каси, натомість колгоспникам не видавали ні продуктів, ні грошей за трудодні ще за минулий рік.

У звідомленнях писали, що колгоспи і радгоспи закінчили минулорічні жнива своєчасно, заготовили багато кормів для худоби, а на ділі ще й сьогодні в полі на десятках тисяч гектарів кукурудза стоїть на пні. В той же час через брак корму колгоспну худобу підвішують на мотузках, бо сама вона не може вдержатися на ногах.

В Україні примушували селян »продавати« колгоспам і радгоспам приватну худобу і звітували, що збільшення поголів'я є наслідком раціональної колгоспно-радгоспної господарки. Багато секретарів райкомів партії наказували »продавати« для державної заготівлі сотки тонн ярини, а потім цю ж ярину колгоспи і радгоспи »купували« для себе від установ державної заготівлі. Щоб »приспішити« збирання кукурудзяного бадилля, запускали на лани з кукурудзою худобу, що товкла його, псувала, змішувала з землею. Інші ж директори радгоспів запровадили нову, »раціоналізовану« методу збирання кукурудзяного бадилля. Товстими дротяними линвами чіпляли до двох тракторів залізничну рейку довжиною 25 метрів. Трактори волочили рейку по кукурудзі, бадилля ламалося й падало на землю... Так було »зібране« і не мозолило очей контролерам. В колгоспах вибирали велику рогату худобу, вигадували для неї якусь хворобу, складали акти, що вона ніби загинула... Тим часом цю худобу здавали на м'ясозаготівлю, а на її місце вписували... телят.

Кожного дня московсько-большевицька преса подає десятки таких і подібних фактів фальшування й окозамилювання. І не тільки в сільському господарстві, а також у промисловості, в торгівлі, в армії і т. д.

Все, що написане в тій статті, взяте з московської офіційної преси. Отже, тут не »каркання«, а тільки частина фактів про провал сільського господарства московсько-совєтської імперії.

С. М. МЕЧНИК

ТЕРОРИСТИЧНІ ОРГАНИ МОСКОВСЬКОГО ІМПЕРІЯЛІЗМУ

(Продовження, 2)

Чекісти у своїй закордонній аґентурній роботі мали найбільший успіх серед російської еміґрації. »Объединённое Государственное Политическое Управление« (ОГПУ) знало, що російська біла еміґрація мас намір створити на терені СССР свою підпільну організацію. Чекісти випередили російську еміґрацію; створивши фіктивну »монархістичну підпільну організацію«, підсунули її російським еміґрантам, як зорганізований, діючий в СССР монархістичний рух. Аґенти ОГПУ, що виступали в ролі »членів« цієї »організації«, швидко нав'язали контакт із московськими білоеміґрантами й розпочали діяльність. Білоеміґранти, в свою чергу, почали користуватися організованим чекістами зв'язком, висилаючи своїх людей на територію СССР. Тут ОГПУ, знаючи з яким завданням вони прибувають, одних, перевербувавши на своїх аґентів, відпускало назад за кордон, а інших — замикало в тюрми, де вони під диктат чекістів писали для біломосковських еміґрантів »звіти« про »діяльність монархістів« на терені СССР.

З СССР ОГПУ вислало за кордон своїх добре вишколених аґентів, які осідали в країнах, де була скупчена російська еміґрація, активізувалися в її організаціях, вибивалися на провідні місця і так опановували російську еміґрацію, щоб згодом розкладати її зсередини. За посередництвом своїх аґентів ОГПУ збирало точні інформації про життя і діяльність еміґрації, що нібито були потрібні для »монархістичного підпілля« в СССР. Головно збирало відомості про зв'язки біломоскалів з установами західніх держав, про поміч, яку вони можуть дати еміґрантам для боротьби з комунізмом. Московські білоеміґранти, покликаючись на своє »підпілля« в СССР, пов'язалися з західніми розвідками і, самі того не знаючи, давали їм інформації, що були виготовлювані органами ОГПУ. З допомогою біломосковської еміґрації ОГПУ проникнуло своїми аґентами і в закордонні розвідчі установи.

Щоправда, деякі західні розвідки намагалися дослідити, перевірити і ствердити, чи справді на терені СССР існує московське антисовєтське »підпілля«. З такою метою капітан англійської розвідки, Рейлі, з допомогою зв'язків з тою »монархістичною організацією« дістався на територію СССР. Там творці »монархістичного підпілля« — аґенти ОГПУ, демонстрували йому силу і діяльність антисовєтського руху. Однак капітан Рейлі зорієнтувався, що має діло з сіткою аґентури, але прозрадив себе перед чекістами, виявивши їм, що гра ця для нього ясна і таємниця »антисовєтського підпілля« перестала бути для нього таємницею. Після цього ОГПУ вирішило знищити капітана Рейлі, щоб не випустити із своїх рук небезпечного противника, який на власні очі побачив підсунену Заходові аґентуру — »монархістичне підпілля« в СССР. Чекісти зліквідували Рейлі, а московсько-совєтська преса повідомила офіційно, що на совєтському кордоні забито людину, в якій органи ОГПУ розпізнали Рейлі, капітана англійської розвідки.

В 1926 р. аґенти ОҐПУ запропонували В. В. Шульґіну, одному з найвизначніших політичних діячів російської еміґрації, взяти участь у »підпільній конференції« російських антикомуністів на території СССР. Шульґін, не знаючи, що пропозиція ця від ОҐПУ, погодився. »Підпільними зв'язками«, а фактично зв'язками чекістів, він продістався з-за кордону до СССР, де брав участь на »конференції підпільників«. Учасники конференції — »крайові монархісти« (політично вишколені чекісти) так вплинули на Шульґіна, що він із власного переконання погодився запропонувати закордонним монархістам змінити програму та ідеологічні основи »монархістичної організації«. Таку зміну ніби вже завело в себе »Общероссийское монархическое обединение« на території СССР. Чекісти-»монархісти« доказали Шульґіну, що ідеологія і програма закордонних монархістів перестаріла, відірвана від життя народу та тих процесів, що відбуваються в СССР. Такі, фабриковані чекістами, тези вже й перед тим були продістались на еміґрацію та стали предметом гострих дискусій у середовищі біломосковських еміґрантів. Оце були перші, але основні заходи ОҐПУ, щоб вплинути на програму й ідеологію московської еміґрації та наставити її примирливо супроти комунізму. Аґентам ОҐПУ, що виступали як члени »підпільної« монархістичної організації, вдалося переконати та перетягнути на свої позиції згаданого Шульґіна. Йому запропонували написати за кордоном книжку про все те, що він бачив в СССР, яку він повинен перед друком вислати до зредаґування »монархістам« в СССР, щоб до книжки, мовляв, не попали такі речі, які могли б »пошкодити підпіллю«.

Шульґін, вернувшись з СССР на Захід, широко інформував московську еміґрацію про силу »монархістичного підпілля«, що ніби тільки й чекає відповідного моменту, щоб перебрати владу в свої руки. Написав він також і згадану вгорі книжку, відредаґовану »підпільниками« в СССР, що вийшла в Берліні 1927 року під заг. »Три столиці«. Він також почав перебудовувати і пристосовувати ідеологію і програму закордонних московських монархістів до »вимог краю«. Так ступнево, але послідовно московські чекісти опановували московських еміґрантів та переводили їх на нові ідеологічні позиції, підготовані й підсунені аґентурою ОҐПУ.

З кінцем 1927 р. у Фінляндії появився чоловік під прізвищем Оперпут. Він, разом із племінницею відомого білоґвардійського генерала Кутепова, нелеґально перейшов кордон з СССР і склав перед фінляндською поліцією широке зізнання, в якому, на основі доказів, ствердив, що ціла т. зв. »монархістична організація« в СССР створена чекістами і вся її діяльність керована аґентами ОҐПУ.

Ця »монархістична організація« була відома під кличкою »Трест« і під такою назвою вона ввійшла й до історії. Наслідком діяльности »Тресту« були такі досягнення ОҐПУ:

1. Аґентурна мережа ОҐПУ повністю опанувала російську еміґрацію і довела її до морального заломання;

2. Підсунувши свої »ідеологічні« основи, аґентура ОҐПУ таким способом значно зменшила гостроту протикомуністичного наставлення російської еміґрації.

3. Коли виявилося, що т. зв. »монархістична підпільна організація« на терені СССР була аґентурою ОҐПУ, провідники російської еміґрації, що підтримували з цією аґентурою зв'язки, були скомпромітовані, а серед еміґраційної маси москалів витворилося недовір'я до своїх провідників.

4. Разом із цим була скомпромітована й низка західніх державних іституцій, які мали зв'язки з опанованою аґентами ОҐПУ російською еміґрацією.

Так ОҐПУ допровадила російську еміґрацію до повного розбиття. Вона роздрібнилася на сотні дрібних організацій, які не мали жодного значення в антикомуністичній боротьбі, тим більше, що низка тих організацій далі перебувала під контролею ОҐПУ.

Після цього ОҐПУ застосувало до більш невигідних їй одиниць фізичний терор. 25 квітня 1928 р. в Брюсселі отруєно ген. П. Врангеля; 26 січня 1930 р. в Парижі аґенти ОҐПУ викрали ген. Міллера і відставили його до Москви.

З цього часу постала леґенда про велику силу ОҐПУ не тільки на території СССР, а також і в країнах вільного світу. »Всемогутність« аґентів ОҐПУ викликала серед еміґрації панічні настрої і паралізувала антикомуністичну діяльність.

»Підпільною організацією« ОҐПУ за посередництвом своїх аґентів заманило до СССР відомого атентатника, противника царського ладу, Бориса Савінкова. Йому щойно в Москві чекісти розкрили свої карти і запропонували стати аґентом за кордоном. Савінков покінчив самогубством у в'язниці.

*

Спеціяльну увагу звернуло ОҐПУ на українську еміґрацію, що складалася з учасників збройної боротьби за державну незалежність України. Ставлення української еміґрації до московського комунізму і його панування в Україні було значно гостріше, ніж ставлення білоґвардійської московської еміґрації. Крім цього українська еміґрація ставилася вороже й до московських еміґрантів, проти яких провадила визвольну боротьбу так само, як і проти червоних окупантів. Тому для ОҐПУ українська еміґрація була найбільшим потенціяльним ворогом і воно намагалося за всяку ціну опанувати й розкласти українських еміґрантів.

В перших початках еґентура ОҐПУ не могла проникнути в середовище української еміґрації, не могла підсунути ні будь-якої політичної чи ідеологічної платформи, ні захитати її антикомуністичних і антимосковських позицій. В той час аґенти ОҐПУ в своїй діяльності між українською еміґрацією користувалися тільки морально заломаними одиницями або підкупленими особами. До таких запроданців, напр., належав М. Шалдун, що займав визначний пост в уряді УНР.

В 1923 р. у Варшаві викрито чекістську аґентку Валентину Зайцову, що мала доручення діяти в оточенні Головного отамана Симона Петлюри. Разом із викриттям еґентки Зайцової, в якої знайдено документи й протоколи призначені для ОҐПУ, встановлено, що чекісти особливо інтересуються Симоном Петлюрою. Ця афера насторожила Головного отамана і змусила його покинути територію Польщі.

У Варшаві в готелі »Вікторія« большевики примістили були свою амбасаду, назвавши її »українською«. Завданням цієї амбасади було старанно вивчати життя, діяльність і склад української еміґрації. До неї належали відомі московські запроданці — Коцюбинський, Максимович, Лебединець та інші. Крім цього у Варшаві, на вулиці Хмельній, большевики примістили свою репатріяційну комісію, яка намагалася всілякими способами заманити колишніх вояків УНР до повернення на Україну.

В 1927 р. ОГПУ вислало свого аґента, колишнього генерала армії УНР, Гулого-Гуленка, але його швидко здемасковано і він не міг розвинути своєї діяльности. Подібно й низка інших совєтських аґентів, висланих на територію Польщі, не могла знайти ґрунту для своєї діяльности серед української еміґрації.

Закордонна аґентура ОГПУ старанно використувала всі пропаґандивні засоби для баламучення української еміґрації. Різними шляхами чекісти поширювали між українським еміґраційним середовищем вістки про те, що політика большевиків в Україні нібито змінилася, що »уряд« Української ССР є справжнім урядом українського народу, провадить свою власну, незалежну від Москви політику, тощо. З тою метою большевики видавали спеціяльні брошури, газети та різні видання, призначені тільки для закордону. До еміґрантів зголошувалися різні »делеґати« від »уряду« УССР, пропонуючи їм вертатися на Батьківщину. Крім цього аґенти ОГПУ шантажували визначніших еміґрантів, використовуючи для цього їхні родини, що залишилися на окупованій большевиками Україні.

Деякі успіхи мала большевицька аґентура в українському середовищі на терені Чехо-Словаччини. Тут була деяка кількість визначних українських діячів, колишніх учасників і теоретиків українського соціялістичного руху, для яких соціяльне питання було важливішим ніж національне. На ґрунті отого соціялізму большевики знайшли дорогу до українських соціялістів, переконуючи їх, що саме в »Радянській Україні« відбувається справжнє будівництво соціялізму. Так большевикам удалося заманити низку українських діячів, напр., Грушевського, Лозанівського, Чекаського, Часника, Христюка, Степаненка, які виїхали до СССР. Крім них ще й кількох збаламучених соціялістичними ідеями та »наукою« Маркса студентів (Леонтович, Варавін, Краснокутський, П. В. Котович). В історії української еміґрації ця ґрупа поворотців названа »зміновіховцями« та засуджена всією українською спільнотою.

В той же час, коли московсько-большевицький уряд, усі офіціяльні його представництва за кордоном та закордонна аґентура ОГПУ намагалися заманити українських еміґрантів, щоб вони верталися на батьківщину, обіцяючи їм амнестію і вільне життя в »Радянській Україні«, централя ОГПУ, з доручення Політбюра ВКП(б), всім своїм станицям видала таємний наказ, як треба поводитися з еміґрантами, що повернулися до СССР. Нижче подаємо документ, що попав на Захід з Білорусії. Він належав до таємних документів і був доступний тільки працівникам ОГПУ та визначним діячам компартії. Згаданий обіжник був виданий російською мовою, а ми подаємо його в перекладі мовою українською:

»ГПУ Головне Управління
Мінської области,
5 жовтня 1925 р.
Ч. 3129. Таємно.

Начальникам секції Мінської области.

Треба сподіватися великого напливу еміґрантів з-за кордону, що скористуються анулюванням кари, обіцяним і очікуваним, декретом про амнестію з приводу річниці 17 (30)-го жовтня.

Цей наплив контрреволюціонерів, з яких складаються еміґрантські кола, не сміє порушити нормального життя і духового стану Радянської Білорусії. Але треба взяти до уваги, що еміґранти за кордоном нічого не навчилися і нічого не забули, а до нас вони повертаються тому, що за кордоном їм загрожує голодна смерть. Повернувшись на Білорусь, вони будуть намагатися порушити спокій вірних Радянському Союзові громадян, щоб скинути робітничо-селянську владу, яку вони ненавидять. Тому незвичайно важливою є потреба застосувати найенерґійніші та найбільш раціональні заходи, щоб перешкодити здійснити їм їхні заміри.

Виконавчий комітет Совєтської Білорусії на засіданні 2 жовтня 1925 р. ухвалив наступне:

1. Всі еміґранти, а також усі особи, з якими вони будуть входити в контакти, повинні бути під суворим наглядом.

2. Всі еміґранти мусять одержати спеціяльні посвідки на проживання, в яких має бути зазначено про день їх в'їзду до Білорусії та про їх професію.

3. Спостерігання (слідкування) за ними мусить бути організоване так, щоб вони цього не помічали.

4. У випадку, коли поведінка будь-котрого еміґранта виглядатиме підозрілою, його треба віддати в розпорядження ГПУ, дотримуючись при цьому відповідної обережности, щоб його арештування не притягало уваги його оточення.

5. Тому, що елементи, які повертаються з-за кордону не можуть бути ні корисні, ні бажані в Совєтському Союзі, їх треба піддати спрощеному й прискореному слідству та **розстрілювати за наказом відділу ГПУ.**

Цей наказ вступає в силу з днем 17 жовтня 1925 року.

Начальник управління
Медведь
Слідчий в особливо-важливих справах
Іванович«[1]

Такі таємні обіжники ОҐПУ про ставлення до поворотців і їх ліквідацію були розіслані всім станицям ОҐПУ на території СССР.

*

З 1924 до 1930 року закордонний відділ ОҐПУ, крім аґентурно-підривної, розкладової роботи серед еміґрації, провів цілу низку терористичних актів. Тут подаємо тільки важливіші з них:

24 липня 1924 р. в столиці Болгарії Софії вбито антибольшевицького письменника І. Каліннікова.

---

1) »Український Селянин«, Мюнхен, листопад 1955, ч. 7, стор. 2.

1 грудня 1924 р. застрілено естонського міністра Карґа.

14 квітня 1925 р. застрілено болгарського генерала Косту Ґеорґієва.

16 квітня 1925 р. в Софії в катедрі виконано атентат, де згинуло біля 200 осіб та було дуже багато поранених.

25 травня 1926 р. в Парижі забито Головного отамана Симона Петлюру.

27 лютого 1927 р. до совєтського консуляту в Північному Китаї заманено полковника Ктіторова, якого аґенти перевезли до Хабаровська і розстріляли.

2 вересня 1927 р. в совєтському посольстві у Варшаві вбито польського громадянина Йосифа Трайловича.

25 травня 1928 р. отруєно білоґвардійського генерала П. Вранґеля.

26 січня 1930 р. із Франції викрадено генерала Кутєпова.

7 грудня 1930 р. на передмісті Парижу виконано атентат на Рамішвіллі, колишнього міністра внутрішніх справ Грузії.

Ми подали тільки широковідомі факти московсько-совєтського терору, а таких терористичних актів, виконаних аґентами ОҐПУ, було значно більше.

Закордонний відділ ОҐПУ поширив свою сітку майже на усі країни світу, підбираючи на цю ділянку чекістів з відповідним стажем. Аґентура ОҐПУ всюди мала підтримку з боку Комінтерну та тісно співпрацювала з місцевими комуністами в тих країнах, де провадила свою діяльність. Цей Закордонний відділ ОҐПУ був поділений на такі підвідділи: «Европейское отделение» (ЄО) і »Восточное отделение« (ВО).

ОҐПУ мало свою спеціяльну лябораторію для підроблювання паспортів закордонних держав, різних важливих документів і грошей. З такими підробленими паспортами, документами та грішми висилало своїх аґентів за кордон. Поле діяльности закордонних московських аґентів було дуже широке. Вони, між іншим, з допомогою місцевих комуністів, організували страйки і розрухи в багатьох країнах.

В грудні 1924 р. в Естонії відбулися збройні розрухи та вбивства. Урядове слідство ствердило, що диверсія ця була організована працівниками совєтських офіціяльних місій, що перебували на території Естонії.

13 травня 1927 р. англійська поліція провела обшук у совєтському торговельному представництві та знайшла склади зброї і вибухових матеріялів. Наслідком цього совєтський посол Розенгольц негайно виїхав із Лондону до СССР, не відповівши англійському урядові на запитання, чому в совєтському торговельному представництві знаходилася зброя і вибухові матеріяли[2].

В березні 1930 р. уряд Мехіко прогнав совєтського посла Макіра за те, що він займався організацією диверсії в Мехіко.

*

21 січня 1924 р. помер Ленін. Сталін почав прибирати владу до своїх рук, як необмежений диктатор. Разом із своїми прибічниками він мав вплив на ОҐПУ. Каґановіч щораз більше підтримував Яґоду.

19 червня 1926 р. нагло помер Дзержинський. Урядове повідомлення говорило, що »залізний Фелікс« помер від розриву серця, але інша

[2]) »Наше общее дело«, Мюнхен, 21. 2. 1958.

версія твердить, що смерть Дзєржинського наступила під час гострої сварки із Сталіном. А ще інша версія каже, що Дзєржинського в його кабінеті хтось зарізав кинджалом[3].

Але фактом є, що Дзєржинського названо »героєм революції« і чекісти вважають його за свого патрона.

Коли 1927 р. Москва відзначала десятиліття ЧК-ОГПУ, то Бухарін з цієї нагоди цитував такі слова Дзєржинського: »Моя доля ґрунтується на тому, щоб бути немилосердним і дати своїй вірній собаці пошматувати тіло ворога«. А від себе додав: »Зближається вже та година, коли маса, ведена власними Дзєржинськими, відірве голову огидній контрреволюційній потворі«[4].

Офіціяльним наступником Дзєржинського став Мєнжинський. Народився він 1874 р. Був це незакінчений юрист, що деякий час проживав у Парижі. З початку встановлення »совєтської влади« він був наркомом фінансів, а з 1919 р. став членом Президії ЧК-ОГПУ, займаючись переважно закордонним відділом. Ленін називав Мєжинського »фантастом без ґрунту«. Призначення його на начальника ОГПУ було тільки маскуванням, бо працею ОГПУ фактично керував Ягода. Він хворів прогресивним паралічем і майже зовсім відійшов від праці. 1926 рік можна уважати роком, коли керівництво ОГПУ остаточно перебрав Ягода.

Минуле Ягоди дуже неясне. Одна версія говорить, що він походив із лотиських жидів, інша — що з польських, з околиць Вільна. В час большевицько-московської війни проти новопосталих національних держав Ягода був політичним комісарем 5-ої червоної армії. Під час одного бою він утік, здезертирував, за що Троцький хотів притягнути його до відповідальности. Перейшовши відразу до Чека, з доручення Дзєржинського працював у прикордонній смузі на західніх кордонах СССР. З 1924 р. Ягода вже був правою рукою Дзєржинського, а коли між Сталіном і Троцьким розпочалася боротьба за владу, він став на боці Сталіна та перетягнув за собою більшість провідних чекістів. 1927 р. Троцький програв бій із Сталіном за владу, а Ягода почав виготовляти »справи« проти всіх прихильників Троцького.

1928 р. компартія визначила п'ятилітній плян індустріялізації СССР. Був це плян Сталіна, виконання якого мало відбутися з допомогою органів ОГПУ. Чекісти, реалізуючи цей плян, мали на меті осягнути відповідну кількість робочої сили та позбутися »куркулів«, як ворожого й небезпечного для соціялізму прошарку.

Офіціяльний декрет про ліквідацію »куркулів« Рада народних комісарів видала в лютому 1931 року, але ОГПУ, на таємне доручення Сталіна, почало ліквідацію »куркулів« вже в 1929 році. В 1930 р. вже було понад півтора мільйона »розкуркулених«, що сиділи в 90-ти концтаборах.

Колективізацію, встановлену 15-им з'їздом ВКП(б), також проводив Ягода. 1929 р. ОГПУ створило »Головне управління концтаборів« (ГУЛАГ), керівником якого призначено чекіста Ґарбокіна. В той час були такі найважливіші концтабори: комплекс Соловецьких концтаборів (керівник

---

[3]) »Свобода«, США, 26. 12. 1957 р.
[4]) »Правда«, 18. 12. 1927 р.

Серпуховскій); концтабори на півострові Кола, близько Кіровська; концтабори в області Архангельська, у Вологді та Вятці; концтабір для малолітних у Каргумську; концтабори біля Ярослав'я, біля Шатурської електростанції »Чорна грива«, у Свердловську, Магніторську, на Уралі, на півострові Таймір та концтабір на »Большой речке« в Західньому Сибірі.

Завданням в'язнів було: розбудовувати індустрію, будувати канали, дороги, вирубувати ліси і т. п.

В лютому 1931 р. почалась будова Біломорсько-Балтицького каналу ім. Сталіна, яка закінчилась 1 травня 1933 року. На будові цього каналу працювало понад 800.000 в'язнів. Начальником будови Біломорсько-Балтицького каналу був Лазар Коган, а його заступником — Берман. Крім них були ще такі визначні чекісти, як Рапопорт і Фірін.

Будівництво Біломорсько-Балтицького каналу має особливе місце в історії московсько-совєтських концтаборів і показує, як у жахливих кліматичних умовах, у голоді й холоді, без технічного устаткування, терором примушено сотні тисяч в'язнів збудувати гігантську споруду.

1931 року на місце Ґарбокіна керівником »Головного управління концтаборів« (ГУЛАГ) призначено Матвія Бермана.

*

В 1929-30 роках, коли панував всевладний терор Яґоди, в Україні відбувались масові арештування національно-свідомого елементу, що для Москви був особливо небезпечний.

Програвши свої визвольні змагання, український народ зазнав жорстокого знищення, опинившись під московсько-большевицькою окупацією. Але самим фізичним терором Москва не задовільнилась — почалась боротьба за духове опанування України. Український народ спротивлявся, намагався розбудувати своє культурне і громадське життя, що також було проти інтересів і плянів Москви. Особливу тривогу Москви викликав буйний розвиток Української Автокефальної Православної Церкви, що виросла на українському національному ґрунті. В 1926 р. УАПЦ мала вже 32 єпископи, понад 3000 священиків, біля 2.800 парафій та понад 6,000.000 активних вірних[5]. На чолі УАПЦ стояв великий український патріот і церковний діяч — митрополит Василь Липківський. Москва з допомогою своїх терористичних органів повела посилений наступ на УАПЦ. Арештовано митрополита Липківського, єпископів, священиків та вірних, а в церковне життя підсунено аґентів, щоб вони зсередини розкладали й нищили УАПЦ.

Поширюючи свій наступ на українські національні елементи, чекісти викрили »Спілку Визволення України« (СВУ) і »Спілку Української Молоді« (СУМ), членами яких були широкі кола української інтеліґенції та студентської молоді. Обидві організації були ідейно споріднені, вони прагнули визволити Україну з-під московсько-большевицької окупації. Справа СВУ і СУМ була настільки голосна, що Москва постановила влаштувати відкритий судовий процес із наміром скомпромітувати самостійницький рух, кидаючи на нього наклепи, що це, мовляв, »закордонна ворожа аґентура«. Суд над СВУ і СУМ влаштовано в березні 1930 року, в Харкові, в тодішній столиці »Радянської України«. Головними підсуд-

5) »Рідна Церква«, прот. Д. Бурко, чч. 1, 3, 4, 5, 6, 1954 р.

ними фіґурували академік С. О. Єфремов, В. М. Чехівський, В. Ф. Дурдуківський, Й. Ю. Гермайзе, О. В. Ніковський, керівники СУМ-у Павлушков, Матушевський та низка інших. У зв'язку з викриттям цих організацій ОГПУ провело масові арештування серед свідомої частини української суспільности. Без судової розправи було заслано або розстріляно біля 30.000 осіб з-поміж різних верств українського населення[6].

В 1932-33 роках під час насильницького запроваджування колективізації, Москва створила в Україні штучний голод, наслідком якого згинуло біля 8,000.000 українського населення. Голод цей викликано з метою зломити непокірний дух українського народу, який чинив опір наступаючому московському комунізмові на цілість українського життя. В запровадженні плянового голоду в Україні головну ролю відіграло ОГПУ.

*

Саме в ті тяжкі роки колективізації, розкуркулювання, заслань, розстрілів, голоду і жахливого терору, Москва втрутилася у внутрішні справи Китаю. Закордонний відділ ОГПУ давно звертав спеціяльну увагу на Китай. Політика московських большевиків супроти Китаю провадилась руками ОГПУ. Чекіст Йоффе радив Сун Ят-сенові прийняти до Куоміндану комуністів. До Кантону, як »дорадники« з СССР, приїхали чекіст Бородін і військовий фахівець Галін, відомий пізніше як маршал Блюхер. Куоміндан зреорганізовано. Тоді створено китайську військову академію за совєтським зразком, керівником якої став Чіян Кай-шек. Після смерти Сун Ят-сена Куоміндан розгорнувся в масовий рух, в якому аґенти ОГПУ мали свої впливи. Московські аґенти та їх вислужники намагалися використати сунятсенізм для большевизації Китаю, пропаґуючи там комуністичні порядки, розподіл землі й т. п.

Наступник Сун Ят-сена — Чіян Кай-шек рішуче протиставився московсько-большевицьким затіям, вийшов з Куоміндану та створив новий уряд в Нанкіні. Блюхер і Бородін мусіли опустити Китай, а комуністи відступили до Кіянґсі, де почали організувати китайську комуністичну армію. 7 листопада 1931 р. відбувся »Перший Всекитайський комуністичний з'їзд«.

1933 р. Москва з допомогою своїх аґентів почала новий наступ на Китай. В той час вона вже мала підготовані в Китаї терористичні групи, завданням яких було провести терор проти тих визначних китайських діячів, які стояли на перешкоді совєтизації Китаю. Терористичними акціями в Китаї керували чекісти Скоблевский і Фекете, останній пізніше командував інтернаціональною бриґадою в Еспанії.

1-го листопада аґенти ОГПУ виконали невдалий атентат на ген. Чіян Кай-шека. Щоб викликати економічну кризу, Москва кинула на китайський ринок мільйони фальшивих, зфабрикованих у себе, долярів. Ця підривна діяльність у Китаї коштувала Москву мільярди рублів і то саме в той час, коли українці та інші поневолені Москвою народи гинули з голоду або страждали в концтаборах і тюрмах.

(Далі буде)

---

6) »Авангард«, видання СУМ-у, квітень-червень 1955 р. (Мюнхен-Париж).

Д-р Дмитро КУЛИКОВСЬКИЙ

ВІД НЕВМІЛОГО ЖАРТУ ДО СОЦІЯЛЬНОЇ ХВОРОБИ*

(Соціологічний аналіз)

Сторінки 84, 85 і 86 оповідання **Ф. Мелешка: »Три покоління«** — виповненні описуванням явища, яке я називаю »гостр'інням язиків«.

Восени на тоці у Тарана відбувається, як і кожного року, молочення збіжжя. Тільки ж цьогорічне молочення є вже перше, що відбувається під контролею Гната, молодого Тарана. Старий Таран, чуючи, як сили випов'дають йому службу, передає віжки керівництва господарством наймолодшому синові, Гнатові. На тоці працює понад 25 людей. Крім трьох молодих і одного старого Тарана, — це все сусіди, дальші і ближчі.

І ось починається згадане »гостріння язиків«. Це, властиво, жарти, але бачимо, що це жарти ворожі, неприхильні, ординарні, грубіянські та недоброзичливі. Той б'льший »герой«, хто висунеться з гострішим, себто, з ординарнішим »жартом«. Об'єктами цих жартів є: старий Таран, Оксана (невістка) і, особливо, попадає молодому Таранові, Гнатові. Автор подає цю сцену майстерно, вичерпно і, очевидно, з великою власною насолодою.

Та з цим усім, а в тому і з власним наставленням письменника до даного явища, погодитися ніяк неможна. Пробуймо поглянути на це явище в різних аспектах, більш чи менш доступних.

Коли навіть візьмемо до уваги той факт, що, лише завдяки ось такому »гострінні язиків« наших славних Запорожців, появився був свого часу невмирущий, єдиний »sui generis« для всіх віків, минулих і прийдешніх, унікатно-раритативний дипломатичний дивогляд, як — »Відповідь Турецькому Султанові, Мохаммедові IV«. — ми все ж таки вперто виставляємо своє твердження, що »гостріння язиків« належить до однієї з найпоганіших, а тому дуже неґативних, властивостей ус'х людей, усіх народів, які на це хворіють, українців із цього не виймаючи.

При цій нагоді погляньмо зблизька на згадану щойно »В'дповідь Турецькому Султанові«. Колись напевно знаходилося дуже багато, а нині, припускально, знайдеться теж ще значна кількість українців, які з горд'стю дивитимуться, як на велике геройство, на цей акт української »дипломатії« минулих віків, думаючи при тім: »Ось малодці, запорожці, врізали тому триклятому бусурманові!« Та коли докладн'ше придивимося до цих прихильників »Відповіді«, мусимо признатися, що це є люди, які

*) У 1960 р. в США вийшла другим виданням пов'сть **Ф. Мелешка: »Три покоління.** Перше видання цієї повісти побачило світ у 1943 р. заходами »Українського Видавництва« в Кракові. Стаття »Від невмілого жарту до соціяльної хвороби« є VIII розділом нашої більшої соціологічної студії повісти »Три покоління«. В ч. 5. »Визвольного Шляху« за травень 1959 р. був уміщений VI-тий розд. цієї ж студії п. з. »Старий Таран говорить по-церковно-слов'янському«. **Д. К.**

ні теоретично, ні практичню, ні психологічно, ані фактично зо своєю власною українською державністю не мають нічого спільного. Захоплюватися тією »Відповіддю« можуть лише невідповідальні люди, які не мають нічого ні до втрачення, ані до придбання — їм море по коліна!

Розрадою для нас при цім є та обставина, що »гостріння язиків« не є всластивістю лишень якогось одного народу, скажімо, нашого українського. Як звихнений жарт, »гостріння язиків« є властиве більшою чи меншою мірою майже кожному народові. Чехи, наприклад, самі про себе кажуть таке: »На світі нема більш рейпавих* людей, як ми, чехи!« Розуміється, що це вони говорять у випадку самокритики і що вони в своїй щирості дещо пересолюють: є багато інших народів, які, якщо чехів не перевищують, то напевно їм не уступають.

Та як би там не було, в кожнім разі навіть і не дуже спостережлива людина може легко зауважити, що наслідки »гостріння язиків« майже завжди кінчаються дуже сумно. Зберуться кількох добре знайомих людей і, не вміючи знайти об'єктивних розмов чи жартів, звичайно, чіпляються тоді до одного або і двох співучасників, починають жартувати тільки з них, кожний набігає на них по можливості з гострішим жартом. Війкою це явище кінчитися не мусить, але будьте певні, що співучасники, — об'єкти тих »жартів«, — розійдуться з глибоко захованою ненавистю до решти »гострунів« — може й на все життя.

При глибшій студії цього явища констатуємо, що »гостріння язиків«, як властивість чи риса характеру, виявляється найбільше в тих народів, які не мали чи довше не мають своєї державности. А головно при цім зауважуємо ту обставину, що ті народи наслідком довгої неволі втратили свою суспільну провідну верству — еліту. І тут бачимо, що звихненість жарту, його грубість, ординарність, внутрішня отруйність знаходяться в простій пропорційності до величини часу тривання неволі і до величини втрати.

Пояснити це явище можна так. Повний нарід або нація, яку графічно уявляємо собі цілою пірамідою, має у своїм чолі-проводі національну провідну верству, що функціонально виконує всю найвищу і найрізноманітнішу суспільну чинність. Наслідком цієї чинности витворюються якісно найліпші суспільні та інші форми: співжиття, співпраці, розваги і жартів, взаємних стосунків, мовної творчости, воєнної і т. ін. Загальні контури цих форм консервуються, хоч при цьому зміст і обсяг їх перманентно доповнюються новими придбаннями. Так утворившись, ці форми стають для цілого народу взірцевими і виявляються у відповідних галузях життя. Самозрозумілим є, що чим далі, або, ліпше сказавши, чим нижче в соціяльній піраміді стоїть якась верства від провідної верстви (верх піраміди), тим більше її уподібнені форми віддалюються від свого правзірця, але, одначе, є завжди під його контролею.

Уявімо собі, що національна еліта затрачується і зникає, а це в більшості випадків настає, як наслідок утрати нацією своєї державної незалежности. Тоді перестає або поступово вривається вся творча, найвища,

*) »Рейпати« — спеціяльний чеський вираз, що означає рити, рицькати, бодати, колоти. »Рипак« — це рило, морда, хобот. »Рипнути когось в ребра«, означає стусаном ударити в ребра.

керівна її чинність; вона перестає диктувати в народі правзір взагалі всілякої чинности нації і в нації. Тоді суспільний процес починає рятувати ситуацію тим, що пускає нові паростки, витворює заступну елітарну частину на місце знищеної еліти. Це, безумовно, дає надію, одначе не вільно тут забувати, що життя такого суспільства відтепер, від утрати своєї державної незалежности, знаходиться під дбайливою і пильною контролею ворога, який згадані нові елітарні паростки теж ліквідує або намагається зліквідувати — шляхом денаціоналізації чи й елементарного фізичного знищення.

Коли така ситуація (поневолення) триває довше, суспільний процес, що не всилі старими шляхами й середниками відновляти попередню форму свого втілення (не вспіває поновляти шкоди, заподіяної ворогом), але за кожної ситуації керований самоспонукальною волею самозбереження, — починає утворювати креатуру свого попереднього втілення. Наслідком цього первісна ціла суспільна піраміда поступово перетворюється в усе більш і більш безверху або усічену піраміду. Попередній, так би мовити, »кровообіг« і гін віталістичних сил у цій органічній структурі поступово »присихає« і »вигасає«, але зразу не заникає. Все в цім »куцім« суспільстві відтепер починає звикати і пристосовуватися до кожної нової ситуації, але сам соціологічний процес, хоч і обмежуваний, продовжує відбувати свою чинність і з її наслідками. »Нехай гірше попереднього, але своє!« — ось глибинний вольовий тонус та віталістичний імператив суспільної протоплазми.

В креатурі повного суспільства (повної нації) місце провідної верстви займає горішня чи найвища верства, що залишилася після усуненої (ліквідованої) первісної еліти. Цей новий провід починає виконувати свою природну функцію, себто починає відбувати чинність, наслідуючи попередню еліту. І тепер, так як і перед тим чинність останньої, його чинність стає взором для решти суспільства. А що ця чинність (уподібнена) значно уступає і змістом і формою перед кваліятивно досконалішою чинністю заниклої природно-нормальної еліти, то, звичайно, в таких випадках говориться про огрубіння норовів, про більшу чи меншу барбаризацію суспільних форм життя народу.

Оначе, під час дальшого тривання неволі ворог уживає цілого арсеналу йому доступних середників для ліквідації і цієї нової заступної провідної верстви. Попередня креатура первісного повного суспільства зникає (піраміда ще більш згори втинається), а на її місце появляється нова креатура (себто, креатура креатури), бо суспільний процес не вгаває і, хоч спаралізовано та затамовано, все ж таки закони його діють. Проте, не дивлячись на це, все вже тут іде, під тиском ворожих сил та акцій, до упадку в цього поневоленого народу. Характери (оті »норови«) грубіють ще більше і глибше барбаризуються, бо взірці, які тепер ніби світять своїм світлом такому суспільству, властиво, вже й не світять, лише більш чи менш блимають і чадять.

Перед повним заником такого народу, а це статися може, з правила може наступити така стадія упадку, коли ворогові поведеться зіпхнути цей нарід на становище **народу-селян**. Тоді ввесь суспільний процес у решті соціяльної піраміди такої »селянської нації« відбувається, натурально, виключно на селі, бо лише село в цій стадії упадку є доменою

цього народу, — всі ж інші позиції і функції поза селом, в державному розрізі, з яких та які (функції) керують долею даного народу-селян, у цій стадії знаходяться обсадженими ворожими силами. Скажемо для прикладу: в політично-адміністративній ділянці ворожої державної системи, за сильної, деспотичної і централістичної влади, поневолений нарід-селян щонайбільше може затримувати в своїх руках апарат волосного (ґмінного), — і, розуміється, сільського, — адміністрування, а це значить, перший і другий ступні влади. Отже, — влада в самім низу суспільної піраміди!

В селі, як на долоні, — кожний все бачить. І на цій долоні стоїть увесь народ-селян. Неважливе, чи той народ »хрещений« чи »нехрещений«, як рівнож є без усякого значення й те, чи його до цього злиденного становища привів »хрещений« чи чисто готентотський сусід-завойовник... Бо суспільний процес і тут, на селі, в'дбувається з усією послідовністю, на підставі всіх своїх законів, які дають у результаті всі свої наслідки. Властиво, коли говорити вичерпно про чинність суспільного процесу, то треба сказати, що вона відбувається майже до останнього передсмертного дриґання »останнього могикана« кожного суспільного аґреґату. Ця властивість суспільного процесу і є тим ґрунтом, на якім завжди ще можливо будувати надію на відродження народу.

Соціяльний процес у селі, в числі інших наслідків своєї чинности, витворює, само собою зрозуміле, і провідну верству свого суспільного аґреґату чи, інакше кажучи, свого селянського суспільства. Цією провідною верствою є ота своєрідна селянська, і сільська, еліта селянського народу. Вона складається з найзаможніших селян, з тих сільських дук'в, з тих т. зв. »куркулів«, з усіх великих, наймудріших та найбільш жертовних для ґромади господарів, які ґрунтуються чи мають опертя на всіх тих селянах, які себе не тільки звуть, а й фактично, матеріяльно та психологічно, є господарями. Суспільний процес цій сільській еліті теж детермінує всі функції проводу, як такого.

На маргінесі цих міркувань слід бодай декількома словами згадати про соціологічний стан народу чи нації, яка опинюється в стад'ї народу-селян. Це вчинити треба для повноти і ясности образу, який тут малюємо. Отже, — бувши ворогом вигнана із своїх міст, які в кожнім повнім народі чи нації є резиденціями національного проводу і державного адміністрування останньої, і опинившись наслідком цього лише в своїх селах, поневолена нація опинюється в дуже критичній ситуації, якщо не сказати — в безнадійній ситуац'ї. Тут не треба забувати, що нарід у цій стадії є цілковито здиференційований, себто — позбавлений, як усіх часткових, так і головного свого центру. Відсутн'сть цих центрів і їх функціональної чинности таїть у собі небезпеку атрофії в народі відчувань своєї національної окремішности і національної самосвідомости своєї індивідуальности. І якщо в той критичний час не відбуваються в якій би то не було формі і з якою б то не було метою цілонаціональні імпрези (напр., з'їзди тощо) представник'в цих сіл (якщо ворог їх дозволяє!), тоді може статися, що в цім народі може цілковито заникнути і загальна свідомість своєї власної цілости і тоді кожне село почувається »народом« само для себе.

Та вернімось знову до перерваних наших роздумувань над суспільним процесом у народі, що опинився цілим своїм масивом у стані нації-селян. Як ми вже казали: село, як на долоні, і на цій долоні ввесь народ! Один одного знає від початку аж до кінця. »Ще батько його ходив на панське (тепер, сказали б ми — на колгоспне!) за дванадцятий сніп жати (тепер — за трудодень!), а він бач, який вже дука став: — так я мав би йому коритися!? — А дзуськи, не діжде!« Ось, властиво, ляйтмотив взаємовідносин між елітою і рештою людей у селі, що всі »вийшли з одного гнізда«.

Вся соціяльна чинність сільської еліти, згідно з законами соціяльного процесу мусить бути, однак, взірцем для решти нижче соціяльно поставленої сільської людности, але, як ми тількищо бачили, — низ не хоче дукові коритися. Та коритися він мусить, бо на кожнім кроці бачить дукові всілякі переваги над собою: матеріяльні, моральні і розумові. Отже, — низ сільський змушено кориться своїй сільській еліті і за це змушення відплачує він їй явною і прихованою ненавистю та заздрістю.

З причини такого свого психологічного наставлення сільський низ мало що з чинности сільської еліти наслідує і в своїй чинності, в своїм житті, поведінці тощо, але є повен бажання бути теж дукою. Одначе не розуміючи, що сила думки є в його властивостях (працьовитість, запопадливість, ощадність, дбайливість та самообмеження), яких більшість людей із низу наслідувати не хоче, — то й дукою така людина не буває.

Отже, нація, яка довгий час позбавлена своєї державности, а тим самим позбавлена і своєї нормальної національної еліти, нація деґрадована, властиво, на клясу селян, є вже неповною нацією. Дуже часто вона не хоче, з причини дефіциту чи атрофії почуття внутрішньої самопошани, уподібнювати свою чинність та поведінку до чинности і поведінки еліти, — ця нація-селян набирається багатьох соціяльних хвороб, до яких не в останній черзі належить і »гостріння язиків«, а які (хвороби) відтак добивають та до решти розкладають і без того вкінець знесилений народний організм. Треба титанічних зусиль, щоб такий нарід-селян навіть за найбільш сприятливих обставин витягнути з цієї біди та злиднів на соняшню висоту панівної нації! Що ж тоді казати про долю народу-селян, коли в нім усілякі соціяльні хвороби будуть особливо поширюватися й поглиблюватися різними середниками, напр., через свою національну літературу, кіно, театр, радіо, телевізію тощо?

Нашу увагу звертає та обставина, що впродовж цілого оповідання »Три покоління« ані старий Таран, ані його, виховані на господарів і взагалі на порядних людей діти, ані волосний старшина, якого постать автор, Ф. Мелешко, змалював цілком недобре, ані господар Петро Степаненко та навіть і отой алькоголем зіпсутий Штельмах, — ніколи і ніде не »гострять язиків« своїх тією формою, як це відбувається на тоці в Тарана. Ми зараз скажемо чому. Поперше, вони не мають на це зайвого часу; подруге, такий спосіб і форму розваги та вкорочення часу ці люди вважали б за негідні для них. Ці люди, природна річ, теж у житті жартують, але їх жарти значно вміліші, культивованіші, об'єктивніші, речевіші і позбавлені безпричинної їді та ворожости. На жаль, автор, Ф. Мелешко, не запримітив жартів сільської еліти і не подав нам їх, — а то велика шкода, як для нього, так ще більша для громади читачів! Ця обставина,

на нашу думку, непомильно свідчить про велике і дуже близьке соціяльне та психологічне спорідднення автора оповідання з сільським низом села Болотяної.

Про що ж бо йде, коли говоримо про »гостріння язиків«? Йде про жарт, як середник у будь-якім товаристві робити розвагу та проводити час. Ми вже говорили, що »жарти« на тоці Тарана ворожі, неприязні, ординарні, — одним словом — варварські. Немає навіть великої потреби доводити, що такі »жарти« заховують у собі здібність викликати найчорнішу реакцію з боку нападеної особи, створити найгостріший конфлікт між обидвома сторонами та зробити з них непримиренних ворогів на віки вічні. При більшій чи меншій масовості людей, захоплених лиходійним впливом тих варварських жартів, останні спроможні викликати між ними незгоду, зробити їх нездібними до якихбудь спільних справ, за винятком, очевидно, спільної міжусобиці.

А в цім уже знаходиться безперечно початок трагедії. І так із цього бачимо, що маємо діло не з жартом, як соціяльним середником каналізації енергії доброседности, але з грубіянством, з соціяльною хворобою, що таїть у собі найгрізніші наслідки для суспільства, якщо вона в нім загніздиться, зробившись »великою модою«. Це вже є соціяльне зло і ясно нехай буде кожному, що з таким соціяльним злом треба всіма засобами нещадно боротися!

Жарт — це велика, глибока своїм значенням і незвичайно поважна справа. Він так само важливий, як важливою є всяка поважна та серйозна справа. Це треба зрозуміти! Поважність і жарт — це дві сторони одного і того ж суспільно-життєвого процесу, який, при втраті однієї з них, утрачує свою питоменність. Функція жарту або, інакше кажучи, технічне призначення жарту в соціяльнім процесі — це регенерація спрацьованої людської психічної енергії впродовж першої (поважної) стадії процесу.

Людина є обдарована »свобідною« волею. Вона може робити, що хоче, але не кожний її чин, довільно зроблений, буде похвалений, деякий її чин буде огуджений і осуджений, а деякий і покараний. Так само є і з жартом! Людина може сміятися, як хоче та з кого чи з чого хоче, одначе не завжди за це буде погладжена по голівці.

З огляду на таку важливість жарту в суспільнім житті, стає нам ясною засадою, що жарт у суспільстві треба з усією дбайливістю і пильністю плекати, його вчитися, і все це для того, щоб він виконав позитивну функцію у житті. Рівень і характер жарту, незважаючи на їх творчу або і руйнуючу чинність, показують ще і культурний рівень та ступінь виховання того чи іншого суспільства.

Жарт не сміє когось несправедливо вражати і ображати. Він може бути або об'єктивним сміхом із чогось, що нікого особливо й особисто не ображає, і тоді він є звичайною, здоровою розвагою, або ж, коли має на меті висміяти когось або якісь життєві обставини, тоді це мусить робити абсолютно справедливо і висміювати все те, що з кожного погляду є негативним.

Жартувати треба вміти! Жартувати тяжче, ніж поважно говорити!..

Знаємо, що в приватнім житті одні своїми негоразними жартами роблять страшний розгардіяш і разом з тим самі стаються неможливими

для свого оточення, в той час як інші своїми тактовними, добре культивованими жартами стаються дуже часто облюбленими в товаристві чи взагалі в суспільстві.

Жарт у суспільнім житті та ще в такім нестабілізованім, як наше, українське, має колосальне виховно-творче значення. З цієї причини він накладає велику відповідальність на свого майстра-продуцента, а тому саме він мусить бути уважно контрольований і будований на певних засадах. Жарт для суспільства мусить бути: здоровий (це вимога суспільної гігієни), доцільний, правдивий, справедливий та шляхетний.

А тепер положімо руку на серце, покличмо собі на поміч цілий наш розум і поставмо собі перед очима інтереси нашого народу, а тоді й спитаймо себе: За що, з яких поганих властивостей висміюються таким ординарним і варварським »жартом« люди на тоці Тарана та ще й з того самого Тарана? Всі ж властивості його, принаймні ті, що їх подається в оповіданні, є абсолютно позитивними властивостями доброго господаря, на якім стоїть та тримається українське село!

»Багатир і скнара!« — чули ми на тоці Тарана на адресу того ж Тарана. Аджеж тільки велика працьовитість та запопадливість дали Таранові його заможність, яку зберегла його ж ощадність, що не має нічого спільного зі скнарістю! Хіба Таран умер з голоду, сидячи на своїх покладах, або ходив голий чи обдертий, або ходив жебрати по людях при своїм багатстві? — Ні ж?! Бож і автор ніяк нам цього в оповіданні не показав. А з другого боку, був Таран злодієм чужого добра, вкрав він щось у когось, експлуатував когось, наприклад, хоч би цих самих »гострунів свого язика«, погано він їх оплачував за їх працю в нього? Також ні, бо не бачимо ані одного факту! Таран, бачите, навіть сам у себе нічого не крав, бо ж не був марнотратником: — він без пуття і без потреби ніколи не розкидав своїх тяжко здобутих засобів! Таким чином, об'єктивно бачимо, що Таран був цілковито чесною людиною. А якщо так, то його властивості мають бути вихвалювані і підвищувані до висоти національних і загальнолюдських чеснот, але ніколи не висміювані!

Нам можуть сказати: »Е, та це ж багателя — тож голота сміється!« З оповідання не видно, щоб люди на тоці всі належали до категорії »клясичної« сільської голоти, а проте, ті, що нам так можуть сказати, матимуть рацію, якщо говоритимуть про голоту в загальнім розумінні, та не матимуть рації щодо легковаження тієї ж голоти.

Властиво, про це і мова наша точиться. Коли повна нація деґрадується на націю-селян, тоді якраз її життя є повне подібних явищ. Ех, та голота! Скільки біди і зла вона вже накоїла собі і своєму народові? Наприклад, половина всіх нещасть і траґедій України є ділом отієї нашої рідної голоти! В історії нашій голота не раз розпаношувалась у нас самих, засідала на трон та оголотувала і провідників і володарів народу!

Голота висміюється і зі старого Тарана! Що їй такий собі »всемогутній« Таран?!... Але Таран — це є той член сільської еліти, який, коли стоїть на вищім щаблі провідників повної нації, вкриває свою землю замками, городищами, твердинями, будує держави, імперії та залишає по собі невмирущу славу! Голота, як знаємо, лишає по собі завжди троху попелу

та сміття на колишнім своїм огнищі: — це ж бо повсякчасні номади й кочовики!

Отже, — якщо нема з чого насміхатися зі старого Тарана, то чому сміятися з молодого Тарана, Гната? З того, що йому бугай рогом виколов одне око? Так це ж нещастя, яке може трапитися кожному! Нормально вихована людина, в якої елементарні людські почування культивовані, ніколи не сміється з чужого нещастя: — це ж бо є властивість гієни! І ще одне, так би мовити, »дук'вське« зауваження: Гнатові Таранові виколов око і привів його до нещастя їх, таранівський, власний бугай, але скільки поміж отією голотою ходить теж безоких, яким повиколювали очі так само бугаї, та... чужі, бо своїх вони ніколи не мали. Проте Тарани їх не висм'ють!

Читаємо в оповіданні »Три покоління« про цілу сцену »жартів« на тоці Тарана під час молочення і маємо враження, що автор її штучно і навмисно змалював з метою, щоб блиснути своєю майстерн'стю. Що ж, цю майстерність і ми радо признаємо авторові і то в кількох місцях оповідання, але при цім гірко кажемо, що шкода авторового таланту та енергії, — бо їх можна було зужити для ліпшої мети!

Тік у Таранів, хоч і більший, ніж у якогось бідного селянина, але не такий вже великий, як у якогось дідича. Далі, — праця у молотарки скупчує всіх працівників на порівнююче невеликім просторі. Тому все, що робиться і говориться тут під час праці, легко бачиться і чується всіма. Правда, при праці гудіння машини перешкоджає добре чути, але ця невигода існує для кожного однакова й без вийнятку. Хто тут під час праці »гострить язик«, той мусить кричати, щоб інший »гострун« міг його добре чути; але ж тоді його так само може почути і хтобудь (або й всі) із чотирьох Таранів, які працюють теж на р'жних місцях току. Ось ця, властиво, обставина робить цілу сцену цілком неправдоподібною, бо просто неможливо припустити, щоб українські селяни, сусіди Тарана, які працюють в нього, і то bona fide (добросумлінно), були аж такою безличною архіголотою, щоб на очах і до ушей Тарана, хоч і тимчасового, але все ж таки хлібодавця свого і постійного сусіди, ось так ординарним способом його поневіряла і насм'халася над ним. Е, ні! При нормальних обставинах український селянин є багато більш культурний.

Проте припустімо, що це явище було можливим і що воно таки дійсно і відбулося та що автор мусів його подати, як то кажуть, з фотограф'чною точністю в своїм оповіданні. Ми вже на початку цих наших зауважень написали, що поважний письменник мусить завжди почувати себе в ролі вчителя, педагога і взагалі виховника свого народу. А як такий, письменник мусить знати, що таке і йому подібне явище є страшенно неґативним для виховання характерів у народі. І тому, подаючи цю сцену читачеві з обов'язку доброго виховника, автор мусів її також з обов'язку неґативно коментувати. Це, на жаль, не сталося! Ми не бачимо, щоб дух письменника знаходився понад »гострунами язиків« на тоці Тарана. Навпаки, письменник опинився в натовпі »голоти« і то так глибоко, що його з того натовпу зовсім не видно...

Софія НАУМОВИЧ

АРАҐОН І ЯНОВСЬКИЙ

Що таке іронія долі поневоленого народу — можна наочно переконатися й на перекладі »Вершників« Юрія Яновського французькою мовою*. Оцього найбільш »націоналістичного« з українських підсовєтських письменників переклав і видав саме найбільший комуніст серед французьких письменників — Араґон. Про нього Енциклопедія Ляруса каже таке: »Араґон (Люї), поет і романіст, народжений у Парижі 1897 року. Був одним з основоположників сюрреалізму, згодом перш за все присвятився обороні комунізму«.

Та парадокс не тільки в цьому. Із святою наївністю західніх інтелектуалістів, Араґон бере за добру монету всю необхідну данину окупантові та показує французькому читачеві Яновському не тільки як ярого комуніста, ворога всього національного, а також як »представника« волі українського народу, всіх його прагнень і змагань. Парадоксальність іде ще далі, бо Араґон, зовсім не знаючи підсовєтської дійсности, але маючи письменницький інстинкт, виявляє часом речі, які Яновський писав »Езопівською мовою« тільки для своїх утаємничених однодумців, а за які Москва не »погладила б« ні його (якщо б він був не зумів надати їм двозначности), ні Араґона, звичайно, коли б мала його у своїх руках. Та найбільш парадоксальним є те, що всі чотири перекладачі, зазначені в книжці, в тому числі й Араґон, не знали мови (української), з якої перекладали!...

Ось перед нами ця книжечка в жовтій обкладинці, зі стилізованим (червоним!) вершником та »общим« клейном: »літератюр совєтік«, з неправильно поданим ім'ям і прізвищем автора — »Юрі Яновскі« та з явною брехнею, що це переклад з »української« мови.

І от у книжці аж рясніє від таких »українських« слів, як: »Харкоф«, »Алєшкі«, »Данілка«, »Андрей«, »Дофінофка«, »Очакоф«, »Ґуляй-поле«, »Перекаті-поле« та інших. Всі ці московські перекручення вимовно свідчать про те, що перекладачі не мають поняття про українську мову взагалі, а про її назовництво зокрема, і всі вони перекладали »Вершників« з московської мови. Тому тим посереднім перекладом не будемо займатися. Хай він лишиться на вічну ганьбу москалям та їхнім французьким поплентачам!

---

*) **»Вершники« Юрія Яновського;** Совєтська література, ч. 3. Переклад з української мови П. Зянкієвича Маргарити Окутюр'є і Еліяни Жаке, переглянений і представлений Араґоном. Видавництво »Ґалімар«, Париж 1957.

Litteratures sovietiques. 3. »Les Cavaliers« par Jouri Janovski, Traduction de l'ukrainien par P. Zankievitch, Marquerite Aucouturier et Eliane Jacquet, revue et présentée par Aragon. Gallimard, 6 edition, Paris 1957.

Розглянемо зате доволі довгу, бо аж на 36-ох сторінках, передмову Арагона, який — завдяки приналежності до компартії — удостоївся »замовлення« на переклад. Його знайомство з Юрієм Яновським (він декілька разів їздив із своєю дружиною Ельзою Тріоле, також письменницею і комуністкою, на з'їзди до Києва) мабуть не мало впливу на оте »замовлення«.

Та хоч комуніст, Арагон усе ж таки не москаль, а француз, і його передмова далеко відбігає від стандартних совєтських передмов до подібних видань. У цій передмові він зовсім не шукає за »здобутками комунізму« чи »вищістю« москалів. Як письменник, він захоплюється стилем та мистецькими засобами Яновського, називаючи його твір шедевром.

Арагонову передмову очевидно цензурувало московське »око«, бо тут і там нитка його думки вривається і він перескакує на іншу тему. Для »пояснень« оце московське »око« підсунуло йому московські підручники. Ось, напр., »Л'ар рюстік де Русі« пояснила йому, що різьблені вікна в українських хатах є »новішого походження« — »занесені в Україну... москалями«!...

На жаль, Арагон нічого не каже, хто вони оці три інші перекладачі, що так спотворили »Вершників«. Із прізвищ видно, що це двоє французів, які напевно знають московську мову, а третій »П. Занкієвіч« — це, мабуть, і буде оте московське »око«, замасковане псевдонімом...

Щоб познайомити українського читача зі стилем та безперечним письменницьким хистом Арагона, а разом із тим з нісенітницями, які він понаписував (у злій чи добрій вірі) — подаю уривки з його передмови:

»Пан Ж. С. був автором продовження Байронового »Дон Жуана«, першу пісню якого він переслав Стендалеві. Стендаль 19. 2. 1838 р. написав йому листа з різними порадами, між якими — я пригадую собі, — радив йому прочитати »Вершників« Яновського...«

Це парадокс і анахронізм, проте Арагон далі обґрунтовує цю »пораду« ось як: »У романі — так казав Стендаль, — вже з другої сторінки треба говорити про щось нове, індивідуальне, а від шостої — слід почати пригоди«.

»Вистачає — продовжує Арагон, — почати читати першу сторінку »Вершників«, щоб зразу перенестися туди, куди Стендаль і не думав! Тут відразу все введене: краєвид, люди, пригоди... Ввесь світ, люди, коні рухаються серед степу, що простягається на північ від Криму, над Дн'пром, на південь від Каховки. Це незайманий степ, звідки походить Данило Чабан, себто пастух, — напроти Одеси, де виростали брати Половці, які звуться так, як цей народ, чиї танці є в »Князю Ігореві«. Але в їхньому прізвищі є слово »ловець«, що означає »пешер« (неправильно, бо »пешер« по-французьки — рибалка, — С.Н.). Є теж ливарник з Донбасу і якщо він зветься Чубенко, то це тому, що в тому слові є »чуб«, що його носять українці як національну зачіску. Цю історію про велетнів у степу, що безмежний на обсяг двох людських ніг, чортівськи важко було перекладати, не тільки тому, що автор грається прізвищами героїв, а й тому, що сам опис місцевости, де відбувається

дія — це є те нове, питоме Яновському, чого вимагав Стендаль. Краєвид панує в цілій книжці, чи то над Чорним морем, як картини романтика Айвазовського, чи в молдавському селі, де вони переслідують гайдамаків Скоропадського... Уявляю собі, що сказав би Стендаль, закінчивши читати »Вершників« ...Але Стендаль не знав московської мови, а тим більше української... Уся справа в тому, щоб спільними зусиллями перекласти те, що говорить Яновський, його власним способом, прецизною, залізною рожею його стилю. І перекладачі з першого кроку саме зустрілися з цією рожею.

Труднощі перекладу перш за все становлять слова. Від першої сторінки перекладачам доводилося пояснювати такі слова як Половець, шлик, степняк (степовик? — С. Н.)... Хто такий Денікін? — відомо. Але Петлюра, Махно...? Мазепа в нас серед поетів — герой, а для українців — зрадник (ось як попрацювало московське цензурне »око«! — С. Н.), який змовлявся зі шведами проти Росії Петра Великого... А як перекласти »хата«?... »Ізба« — це назва сільської московської хати, а в московських перекладах з української мови »хата« залишається »хатою«. Може, я не маю слушности, але я вмістив »хату« всюди, так як це було в оригіналі... Те саме було з »перекотиполем« (»перекатіполе«)... Якщо доведеться мирним степовикам для оборони своїх прав перейти на спосіб життя своїх предків..., чи ж можна назвати їх корсиканським висловом... »макі«? Москаль каже »казачіт«, а літературно (українською мовою, — С. Н.) — »козакувати«, тож я зробив »фер ле козак« (щось у роді »виконувати козацьке ремесло , — С. Н.).

Візьміть українських клясиків і ні в Коцюбинського, ні в Івана Франка, ні в Марка Вовчка, ні тим більше серед наших сучасників ви не знайдете нічого, що нагадувало б фрази »Вершників«. А саме оця побудова фрази є оте індивідуальне, чого вимагав Стендаль від п. Ж. С., почавши з другої сторінки, а що в Яновського ніколи не відмежоване від дії...

Я вважаю, що перекладач мусить мати великий мистецький змисл, щоб відхилитися від письменника, якого він хоче перекладати. Саме ця висока ідея, яку я поставив собі для перекладного мистецтва, робить мене вимогливим до перекладачів. Я не хочу замість вірних малярів перекладної прози бачити отих шкрябунів пером, вийнятково зненавиджених, коли вони виходять із своєї скромної ролі виправлювачів, і їх називають редакторами! В СССР, де вони стали необхідним лихом, вони багато спричинилися до нівеляції характеру прози, до частої деформації оригінальности письменників, знижуючи її до норм своєї власної мізерности.

Це смішно, що це говорю саме я — редактор перекладів, але одна річ редаґувати переклад так, щоб його уподібнити до тексту, від якого він відхилився, а друга — редаґувати твір письменника своєю мовою, щоб не дозволити йому (письменникові) виломитися з деяких правил писання і мислення. Такий редактор — це одночасно і фігурка і цензор. І не

знати, чи найгірший цензор той, хто вам скаже, що такої-то фрази не можна друкувати з огляду на державні закони, чи саме той, який збреше, що краватка криво зав'язана... Для розвитку мистецтва писання — цензура гірша небезпека, ніж глупота жандарма, бо вона незаконно прибирає обличчя мистецтва. Саме вона приводить до цієї нівеляції стилів, до цієї сіризни, про яку часто говорять. Там, де цією практикою вже надто довго зловживали, треба буде довгих років, поки письменник перестане, врешті, практикувати сам над собою оцю попередню цензуру, яку він волів виконувати сам, ще перед приходом свого ворога — редактора... Побажаю, щоб книжки писали ті, хто підписує. І перекладачі не сміють цього забувати!...

Псьол — назва річки, яка співає в моїй пам'яті; де ж я зустрінув цей струмок, що звучить як струна гітари — української кобзи?... Віднаходжу в своїй пам'яті малу книжечку, видання Флямаріона, яку читав я у дитинстві: »Вечорі в Україні« Гоголя, переклад Е. Гальпіренна-Камінского. І треба сказати, добрий переклад... Псьол пливе поміж Полтавою і Миргородом, де Шевченко 1845 р. написав поему »Не завидуй багатому«. А свою історію Гоголь починає так: »У цю хвилину крик чайки, або дзвінкий голос перепілки, пролунає в степу... Смарагди, топази, яхонти етерних комах виблискують в городах, обрамованих струнками соняшниками...«

Що ж відрізняє Яновського від його попередника? Сторіччя, уже як він (Гоголь) писав, але майже ніщо не відрізняє тих селян, що приїздили на Сорочинський ярмарок, від партизан, що повстали проти німців і людей Петлюри (!? — С.Н.). Це завжди ця сама Україна з фільмів Довженка, від »Арсеналу« до »Щорса«, Україна з »Землі«, яка оп'янює письменників своєю пшеницею, своїми вишнями і степами, чия проза співає чарівну пісню, де хати мальовані, замаєні галузками на Зелені свята, а комарі — хмарами сідають на відноги рік. І всюди, як у часи Тараса Бульби, ще й досі кров пливе і люди гинуть у ранах... Минуле... майстро (вітер), який віє із степу, той самий, що віяв у часи Тараса Бульби, але він уже не несе на південь спогадів про царицю Єлисавету, бо сповнений нових назв із тих романсів (дум? — С. Н.), у яких герої мають усе ще чуба посередині голеної голови, цього українського кучера, що його видно на рисунках Шевченка; коли майстро говорить про червоні прапори, що розпорошили жовто-зелені (? — С. Н.) прапори Петлюри, коли він хапає з Дніпрового гирла спогади з останньої війни чи зачіпляється за побудову Дніпрельстану й губиться в пісках Дніпрогесу, — то все ж таки в тому вітрі з України є минуле, яке співає і якого не викидають у море... Це те звено між великим сучасним і давньою темною ніччю, яка, проте, блистіла тими самими зірками... Діти цього палкого і вільного народу підносять свої очі до неба і співають... Співають пісні Тараса Шевченка, Гоголя, Яновського, Тичини, Панча... Минуле — це їхнє минуле, тих із якоїсь Золотоноші чи Перекопу, це їхній спосіб розмальовування, синькою і червінню, хатніх печей у Великий тиждень, це спогад про наступ на Сівач (Січ? — С. Н..) і

на інше минуле, що вмирає. Але Псьол завжди ще передає, мов струною, що здрігається під пальцями, нічне ридання кобзи Тараса Шевченка«.

Ось цією блискучою похвалою для Яновського, в якій перемішана правда з неправдою, Араґон робить ведмежу прислугу покійникові. Замість відмести полову »данини« москалям-насильникам та знайти чисте, здорове зерно української правди, Араґон перемішав усе докупи, баламутячи французького читача. І хоч він нарікає на совєтську цензуру чи пак на »редакторів«, то йому й на думку не спадає те, що сам він виконує цензорську роботу над уярмленим письменником (та ще й у вільному світі!), який не може боронитися. Та ні, ми помиляємось, Араґон мабуть уповні свідомий того, що чинить літературний злочин як над українським письменником, так і над своїми, французькими читачами, а тому не слід його вчинків зараховувати до літератури, а до... аґентури.

Варто ще згадати й про ту, видруковану Араґоном-видавцем рекляму про Яновського, і біографічну довідку:

»Вершники. 1919 рік... Український степ, береги Чорного моря, ліси... Рибалки, пастухи, робітники перемінилися у вершників, щоб перейняти козацькі традиції проти білої ґвардії, людей Петлюри або Махна... Незвичайне світло панує в тій страшній книжці, подібній до історії часів Єлисавети. Короткі розповіді, що вияснюють один по одному факти — це роман одного народу, втілений у незабутні картини насильства і ніжности. Це шедевр. Шедевр української літератури XX віку. Перекладачі намагалися передати його чарівний і подиву ґідний текст, де речення поєднують кавалькаду вершників з краєвидом, погодою, дощем і вітром, небом і історією.

Автор — Юрій Яновський (в Араґона: Юрі Яновскі, 1902-1954) опублікував перший раз свою поезію 1922 року. Він автор новель. оповідань, есеїв, театральних п'єс і сценаріїв. Він теж романіст — »Кров землі«, »Чотири шаблі«, »Вершники«, »Київські оповідання« (останні одержали премію Сталіна). »Вершники« датовані — Харкоф, 1932-35«.

В тій довжелезній, хаотичній, з перекрученими фактами, передмові Араґон займається ще й біографією та індивідуальністю Яновського. Звідки, з якого джерела взяв Араґон ці вістки — невідомо, але в них також, як і в попередніх нами зацитованих уривках, правда перемішана з неправдою для баламучення читача.

»Петлюра був тоді з Києві, з якого втік ґетьман Скоропадський, покинений німцями. Україна розділена була поміж петлюрівцями і махнівцями-анархістами, ворожо наставленими до Української Демократичної Республіки Петлюри, готовими приєднатися то до одних, то до других, то поборюючи большевиків, то єднаючись із ними. А молодий Юрій Яновський кінчив ґімназію в Єлисаветґраді. Цього літа розіграється доля його батьківщини і його життя, бож Київ, де він має поступити на політехніку, все ще в руках Петлюри... Це було в той час, коли Половці билися з Половцями (»Половці«, герої »Вершників«, — С. Н.), навіть не підозріваючи цього. Щойно 6 травня 1920 р., коли червона

армія звільнила Київ, Юрій Іванович продовжує свої студії. Два роки пізніше Яновський друкує в »Пролетарській зорі« свою поему »Море«, але щойно 1924 р. стає професійним письменником...

Що ж говорить нам біографія Юрія Івановича? Ніякий пам'ятник зі золотим написом не взноситься над степом, чи серед кам'яниць, димарів або ставків, у яких більше нафти ніж води... Його (Яновського) історія така, як це є звичаєм у СССР: народжений... батьків таких-то, покінчив школи, має дипломи, професію, написав книжки, зредуковані до назв, чим був під час патріотичної війни, чи має премію Сталіна, дата смерти... Було б недоречно, коли б нам дали трохи більше інтимних деталів: чи людина була малого чи високого росту, білява чи рижа, грала на балалайці, чи любила плавати... Там, навіть як помре хтось із найбільших, напр., Довженко, один із найславніших кінових велетнів, то йому дадуть одну колонку на останній сторінці »Літературної газети«, вмістять знімок, дуже коротеньке повідомлення про смерть, підписане приятелями, товаришами або організаціями, до яких покійник належав...

Біографії там мало різняться одна від одної, але в одній, опублікованій біографії Яновського ще за його життя, я довідався, що мати його була селянка. Я не знаю, як перекласти назву його першої книжки поезій »Прекрасная Ут« (цінне признання, але непотрібне, бо якщо Араґон пише »Прекрасная...«, то якже ж може він правильно перекладати, коли навіть не відрізняє двох мов? — С. Н.). Щодо збірок оповідань, то це набагато легше: »Кров землі«, »Короткі історії«, »Земля предків«, »Київські оповідання« і романи »Чотири шаблі«, »Майстер корабля«, »Жива вода« і »Вершники«, що їх також зараховують до романів. Для театру він написав такі п'єси: »Завойовники«, »Нащадки«, »Донька прокурора«, »Сини династії«, »Англійська поема«. Він писав також есеї, сценарії, а коли ви ще довідаєтеся, що в 1941-46 рр. він редаґував »Українську Літературну« (?), що вліті та восени 1943 р. був воєнним кореспондентом під Харковом і Києвом, що в 1945-46 рр. він репрезентував якусь українську газету на процесі в Нюрнберґу, — вам не лишається нічого більше довідатися, як тільки про дату його смерти — 25 лютого 1954 року...«

Висновки з цієї довгої передмови комуніста Араґона — ясні. Їх не треба й уточнювати. Одне тільки можна зауважити: як мало, дуже мало, перекладів з української літератури появилося досі у вільному світі. А ось навіть із такого, хоч і невірного, бо комуністичного, розгляду одного-єдиного твору українського письменника можна переконатися, що якість нашої літератури не уступає, а може в багатьох випадках і перевищує твори світової літератури, навіть нагороджені літературними преміями!

Леонід БАЧИНСЬКИЙ

ВИДАННЯ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА У США

(Закінчення, 3)

VI

НОТНІ ВИДАННЯ ДО ПОЕЗІЙ

1959 рік

23. ЛЕНТА ЗА ЛЕНТОЮ.
Маршові пісні на мішаний хор і бандуру. Опрацював **Роман Левицький.** Серія: Музичні видання, ч. І. Видавництво »Говерля«, Нью-Йорк, 1959. Стор. 31 (255 × 185). Без обкладинки.
Вміщено уривки поеми »Гамалія«. Стор. 24-27 (ноти) і стор. 31 тексту.

1960 рік

24. КАТЕРИНА.
Опера на 3 дії за **Т. Шевченком Аркаса.** Ню-Йорк, 1960. Видавництво »Рампа«.
Стор. (6) + 137 + (I). З портретом автора та передмовою **В. Хавітневича.**

25. ОДИН У ДРУГОГО ПИТАЄМ (Т. Шевченко) — **Денис Січинський.** Для чоловічого хору. Українське Музичне Видавництво, ч. 09. Ukrainian Music Publications. Buffalo, N.Y.
Ці ноти вийшли в 1960 р. у Бафало, старанням **Осипа Залеського.** Наклад 250. Ціна 0.50. Нот дві сторінки.

26. ЧИГИРИН Тараса Шевченка. — **Осип Залеський.**
Для мішаного хору, барит. соля і фортеп. Українське Музичне Видавництво, ч. 10. Ukrainian Music Publications. Buffalo. N.Y.
Друковано в Бафало 1960 року, старанням автора-видавця. Наклад 250 прим. Нот 11 сторінок. Ціна — $1.50.

VII

ОКРЕМІ ВИДАННЯ ТВОРІВ РІЗНИХ АВТОРІВ, ЯКІ ПРИСВЯТИЛИ СВОЇ ПРАЦІ Т. ШЕВЧЕНКОВІ, ЯК ОПИС ЙОГО ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТИ, ХАРАКТЕРИСТИКУ ЙОГО ТВОРІВ ТА ОРИГІНАЛЬНІ ПРОЗОВІ Й ПОЕТИЧНІ ТВОРИ, НАПИСАНІ НА БІОГРАФІЧНОМУ МАТЕРІЯЛІ ПОЕТА.

1919 рік

27. **Кранихфельд, Вл.:** ТАРАС ШЕВЧЕНКО СПІВАК УКРАЇНИ. (Переклад **О. Ревюка**). Місцевість не подана.

1927 рік

28. **Шопінський, В.:** МАЛИЙ ТАРАС. Діточа п'єса на 3 дії. Ню-Йорк. Стор 30 + (2). Бібліотека Союза Укр. Робітничих Організацій. Накладом »Українських Щоденних Вістей«.

1930 рік

29. **Смаль-Стоцький, С.:** Т. ШЕВЧЕНКО — СПІВЕЦЬ САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНИ. (Чікаґо). Стор. 16. Видавництво »Самостійна Україна«.

1936 рік

30. **Doroshenko, D.:** TARAS SHEVCHENKO. BARD OF UKRAINE. New York. Стор. 59 + (I).

1940 рік

31. **Мишуґа, Л.:** ШЕВЧЕНКО І ЖІНКА. Джерзі Сіті. Стор. 91 + (I). Накладом »Української Пресової й Книжкової Спілки«.
32. **Myshuha, L.:** SHEVCHENKO AND WOMEN. Jersey City. Стор. 94 + (I).

1947 рік

33. **Русова, Н. Г.:** ШЕВЧЕНКО У РЕПНІНИХ. Інсценізація з життя Шевченка на І. дію. Филадельфія. Стор 28. Видання »Америки«.

1955 рік

34. **Холодна-Левицька, Н.:** ШЛЯХ ВЕЛЕТНЯ. Ілюстрована біографічна розповідь про Тараса Шевченка. Нью-Йорк, стор. 143. Видавництво М. Борецького.

1956 рік

35. **Завадович, Р.:** КОБЗАРЕВА ГОСТИНА. Сценічна картина з життя Тараса Шевченка у 3-х відслонах, Джерзі Сіті — Нью-Йорк. Стор. 22 + (2). Бібліотека »Веселки«, ч. 2. Видання Українського Народного Союза.

? рік

36. **Савчин, В.:** ХТО ТАКИЙ ШЕВЧЕНКО? Нью-Йорк, Стор. 62. Видавництво »Поступ«.

VIII

ЗБІРНІ ВИДАННЯ

1941 рік

37. ПРОМЕТЕЄВІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. Збірник присвячений пам'яті Т. Г. Шевченка. Нью-Йорк. Стор. 64. Вид. Української Секції Міжнародного Робітничого Ордену. Накладом Української Книгарні.

1952 рік

38. ШЕВЧЕНКО. Річник І. Нью-Йорк. Стор. 28 + (3). Шевченківська Конференція, 1952. Українська Вільна Академія Наук.

1953 рік

39. ШЕВЧЕНКО. Річник 2. Нью-Йорк. Стор 47 + (I). Шевченківська Конференція, 1953. Українська Вільна Академія Наук.

1954 рік

ШЕВЧЕНКО. Річник 3. Нью-Йорк. Стор. 47. Шевченківська Конференція, 1954. Українська Вільна Академія Наук.

1955 рік

41. ШЕВЧЕНКО. Річник 4. Нью-Йорк. Стор. 48. Шевченківська Конференція, 1955. Українська Вільна Академія Наук.

1956 рік

42. ШЕВЧЕНКО. Річник 5. Нью-Йорк.Стор. 52 + (4). Шевченківська Конференція, 1956. Українська Вільна Академія Наук.

1957 рік

43. ШЕВЧЕНКО. Річник 6. Нью-Йорк. Стор 54 + (4). Шевченківська Конференція, 1957. Українська Вільна Академія Наук.

1958 рік

44. ШЕВЧЕНКО. Річник 7. Нью-Йорк. Стор. 47 + (I). Шевченківська Конференція, 1958. Українська Вільна Академія Наук.

1960 рік

45. НАШ ШЕВЧЕНКО. Збірник-Альманах у сторіччя смерти Поета. 1861-1961. Український Народний Союз — Наукове Товариство ім. Шевченка. Джерзі-Сіті — Нью-Йорк. Видавництво »Свобода«, стор. 256. Наклад 20.000 прим.

IX

ПАМ'ЯТКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ, ЗВ'ЯЗАНІ З РОКОВИНАМИ

1957 рік

46. ПАМ'ЯТКОВА КНИЖКА З НАГОДИ ЗДВИГНЕННЯ І ВІДКРИТТЯ ПАМ'ЯТНИКА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА на Союзівці, Оселя Українського Народного Союзу, Кергонксон Н. Й., в неділю 16-го червня 1957. 81-83 Ґренд Стріт, Джерзі Сіті, Ню-Джерзі. Стор. 93 + (3).

1960 рік

47. EUROPE'S FREEDOM FIGHTER TARAS SHEVCHENKO 1814-1861. A documentary biography of Ukraine's poet laureate and National hero.

House of Representatives Document № 445, 86th Congres, 2 d Session. United States Government Printing Office, Washington: 1960. Стор. 45.

РЕЧЕВИЙ ПОКАЗНИК ВИДАНЬ

Розділ I-VI

I

Збірні видання творів

Повне видання творів. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 (Томи I, III, V, VI, VII, VIII, IX). Видавництво Миколи Денисюка.

II

Збірні видання поезій

Кобзар.
Видавництво »Дніпро«, 2.
Українське видавництво »Говерля«, 10.

III

Дрібні збірки поезій

Думи і пісні. Федерація Українців в Злучених Державах. Українська друкарська і видавнича спілка, 1.
Тарас Шевченко. Вид. Товариства »Просвіта« в Америці, 14.
Шевченко і його Україна. Друкарня »Свобода« (Україн. Народний Союз), 18.
Шевченкові думи і пісні. Вид. Укр. Нар. Союза і Наук. Тов. ім. Шевченка, 11.

Автографи

IV

Автограф Шевченка 1860 року, УВАН, 13.

V

Різні видання, присвячені Т. Шевченкові з його творами.

Про Шевченкові твори. Вид. »Просьвіти« У. Н. Союза, 15, 16.

VI

Драматичні твори за поемами Т. Шевченка

»Невольник« — Друкарня »Свобода« (Укр. Народний Союз), 20.
»Катерина« — 21.
»Катерина« — М. Сурмача, 22.
»Гамалія« — Г. Смолинський, 19.

VII

Видання англійською мовою

»Selected Poems«. Укр. Народний Союз, 19.

VIII

Нотні видання

»Лента за лентою« — Вид. »Говерля«, 23.
»Катерина« — Вид. »Рампа«, 24.
»Один у другого питаєм« — »Українське Музичне Видавництво«, 25.
»Чигирин« — »Українське Музичне Видавництво«, 26.

АБЕТКОВИЙ ПОКАЗНИК ТВОРІВ

Поезії, які знаходяться в окремих виданнях присвячених Т. Шевченкові

А. Українською мовою

»Гамалія« — 14, 19, 23 (уривок).
»До Основ'яненка« — 13 (уривок).
»Заповіт« — 14, 18.
»Иванъ Підкова« — 13 (уривок).
»Катерина« — 16, 21 (частина).
»Мені однаково« — 18.
»Минулі літа молодії« — 18.
»Наймичка« — 17.
»Молитви« — 18.
»Осії Глава XIV« — 14.
»Перебендя« — 15.
»Розрита могила« — 18.
»Село« — 18.
»Смерть чумака« — 15.
»Сон« (кріпачки) — 14.
»Суботів« — 18.

»Холодний Яр« — 18.
»Чигирин« — 18.

Б. Англійською мовою

»Заповіт« — 18. Переклади: L. Voynich і P. Selver.
»Катерина« — 22. Переклад: Padraic Breslin.

В. Німецькою мовою

»Заповіт« — 18. Переклад: І. Франка.

Ці поезії знаходяться у виданнях Українського Народного Союзу 1914-5 рр., в книжечках »В честь столітних роковин уродин Тараса Шевченка«, а саме: »Тарас Шевченко« — 14; »Про Шевченкові твори« — 15; »Ілюстрована збірка« — 16; »Про Шевченка-маляра« — 17 і »Шевченко і його Україна« — 18.

ПОЕЗІЇ ПРИСВЯЧЕНІ ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКОВІ

»Де памятник Тараса?« — О. Пчілка, 18.
»На Шевченковій могилі« — Я. Кочубеївна, 18.
»Памяти Тараса Шевченка« — Х. Альчевська, 18.
»Поклін душі великій« — Д. Макогон, 18.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ ПРИСВЯЧЕНІ Т. ШЕВЧЕНКОВІ

»На Тарасовій могилі« — Я. Марченко, 18.

СТАТТІ ПРИСВЯЧЕНІ Т. ШЕВЧЕНКОВІ

»Житє Тараса Шевченка«, 18.
»Кирило-Методіївське Брацтво«, 18.
»Про житє і твори Т. Шевченка« — Д. Лукіянович, 14.
»Про Шевченкові твори« — Д. Лукіянович, 15.
»Столітні роковини Т. Шевченка« — Ол. Негрицький-Грановський, 14.
»Чому кожний Українець і кожна Українка повинна знати житє Тараса Шевченка«, 18.
»Шевченко для свого народу«, 18.
»Шевченко між народом«, 18.

АБЕТКОВИЙ ПОКАЗНИК РЕДАКТОРІВ, УПОРЯДНИКІВ, ВИДАВЦІВ, ВИДАВНИЦТВ, МІСТ, ПОРТРЕТІВ ТА ІЛЮСТРАЦІЙ

Редактори й упорядники

1

В. Давиденко — 2.
П. Зайців — 3, 4, 5, 7, 8, 9.
О. Негрицький-Грановський — 14, 15, 16, 17, 18.
Я. Рудницький — 10.
М. Шустакевич — 21.
Редакція »Свободи«, 11.

2

Видавці

М. Денисюк — 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.
А. Сидор-Чарторийський — 10. (див. »Говерля«).
Г. Смолинський — 19.
М. Сурмач — 22.

3

Видавництва

»Говерля« — 10, 23.
»Дніпро« — 2.
»Просвіта« У. Н. Союза — 15, 16 17.
»Товариство »Просьвіта« в Америці« — 14.
»Українська Вільна Академія Наук« — 13.

»Український Народний Союз« — [18 20] 12 — (18 і 20 не позначено).
»Український Народний Союз« і »Наукове Товариство ім. Шевченка« — 11.
»Федерація Українців в Злучених Державах« — 1.
Не усталено — 21.

4

Друкарні

1. Кооперативна друкарня »The Atlantic Press« — 21.
2. »Свобода« — 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20.
3. »Українська друкарська і видавнича спілка« — 1.
4. »Ukrainian-American Publishing Co« — 13.
5. »Укр. Тов. »Просьвіта« (Ню-Йорк) — 19.
6. »St. Marks«, N.Y. — 22.
7. Офсетовий передрук — 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

5

Міста, де видано і друковано книжки

1. Джерзі Сіті (Jersey City) — 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20.
2. Нью-Йорк (Ню Йорк, Ne, New York) — 1, 2, 10, 13, 19, 21, 22, 23, 24.
3. Чікаго-Шікаго — 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.
4. Бафало — 25, 26.

6

Ілюстрації

А. Автопортрети

1. У молодому віці 1840 (В час виходу в світ першого »Кобзаря, Олія) — 2, 3, 11, 14, 18.
2. У молодому віці (Зі свічкою) — 14.
3. Салдат — 14.
4. На засланні 1848 — 7.
5. З часів Аральської експедиції 1848 — 8.
6. По повороті з неволі — 14.
7. В 1858 р. Олівцем — 9.
8. В 1860 р. — 10.
9. Передсмертний 1861. Олія, — 5.
10. Шкіц-автопортрет на сторінці автографу »Маряна-Черниця« — 3.
11. Рисунок пером, коли писав »Тризну« — 5.

Б. Автографи поезії та титулових сторінок видань творів Т. Шевченка

1. »До Основ'яненка« — 13.
2. З повісти »Художник« — 6.
3. Закінчення вірша »Заповіт« 1845 р. — 2.
4. »Іван Підкова« — 13.
5. Перша сторінка з автобіографії — 5.
6. »Сон«, з жандармськими підкресленнями — 4.
7. Сторінка з »Журналу« з портретом О. І. Герцена — 9.
8. Сторінка з меншої захалявної книжечки (»Готово! парусъ розпустили«) — 4.
9. Сторінки з »Кобзаря« 1860 р., з власноручними поправками Шевченка у баляді »Утоплена« — 3.
10. Уривок з »Маряна-Черниця« (рядки 55-82) — 3.

1. **Титулова сторінка** »Альманаха Ластівка«, 1841, — 3.
2. »Гайдамаки«, 1841, — 3.
3. »Гамалія«, 1844, — 3.
4. »Кобзаря«, 1840, — 3.
5. »Кобзаря«, 1860, — 3.
6. »Молодикъ«, 1843, — 3.
7. »Снѣпъ«, 1841, — 3.
8. »Чигиринський Кобзарь и Гайдамакы«, 1844, — 3.

Передплатний білет на видання »Гайдамаків« 1841 р.

В. Малюнки Тараса Шевченка

1. »Ауліе-Тау«. Свята гора. Акварель, 1851, — 5.
2. »Аулія-Тау«. Могила киргизького святого. Акварель, 1851, — 9.
3. »Богданові руїни в Суботові«. Акварель, — 5.
4. »Брама в Густині«. Акварель, — 5.
5. »В академічному класі«, — 6.
6. »Вид на Кару-Тау з долини Аназар«. Акварель, 1854-57, — 2.
7. »В киргизькій юрті«, — 2.
8. »Видубецький монастир у Києві«, 1844. Офорт, — 2,17.
9. »Гамалія«, 1842. Олія, — 2.
10. »Густинський монастир перед реставрацією«. Акварель, 1845, — 5.
11. »Дари в Чигирині«, — 5.
12. »Джангиз-ағала« (Святе дерево киргизів). Акварель, 1848, — 4.
13. »Жебрак на кладовищу«. Офорт, — 17.
14. »Зелена алея« (Кара шпіцрутами). Сепія, 1856. Нескінчений малюнок, — 9.
15. »Казах на коні«. Акварель, 1848-1849, — 4.
16. »Казка« (Смерть і москаль). Офорт, — 17.
17. »Кара-Бутак«. Акварель, 1848, — 4.
18. »Карикатурні рисунки на обгортці альбому »Три літа«, — 9.
19. »Киргиз в юрті«. Сепія, 1851, — 5.
20. »Кобзар з поводирем« (До поеми »Маряна Черниця«) — 7.
21. »На Смоленському кладовищі«. Сепія, 1840, — 6.
22. »Невольник«. Сепія, 1843, — 2.
23. »Новопетровський форт«, Вид з моря. Акварель, — 9.
24. »Образ Христа в церкві св. Юрія в Н. Новгороді«. Рисунок пером в »Журналі«, — 9.
25. »Остання сцена«. Сатира — поеми в малюнках »Блудний син«, — 9.
26. »Портрет Аґати Уськової«, 1853-1855, — 2.
27. »Серед товаришів на засланні«. Сепія, 1856-57, — 2.
28. Скелі над морем коло Новопетровського форту. (Ріг Тюб-Караган). Акварела, — 9.
29. »Старости«. Офорт, — 17.
30. »Судна рада«. Офорт, — 17.
31. »Товариші«, — 2.
32. »Туркменське кладовище в долині Долпана«. Акварель, 1851, — 5.
33. »Укріплення Раїм«. Акварель, 1848, — 4.
34. »У Решетилівці«. Акварель, 1847, — 4.
35. »Успенська церква Почаївської Лаври всередині«. Акварель, 1846, — 5.
36. »Філемон і Бавкида«, подружжя Зиґмунтовських. 1857, — 9.
37. »У Києві«. Офорт, — 17.
38. »Церква в с. Вербках, де похований кн. А. Курбський«, 1846, — 5.
39. »Церква в Суботові« або »Богданова церква в Суботові«. Акварель, — 2, 18.
40. »Церква св. Покрови в Переяславі«. Акварель, — 5.
41. »Щепкин, М.« Портрет, 1858 (Див. »Д« 13), — 9.
42. »Портрет О. І. Герцена« в »Журавлі« (Див. Розділ Д 2), — 9.
43. »Усков, І. О.«, Комендант Новопетровського форту. (Див. »Д« 11) — 9.

Г. Портрети і скульптури Т. Шевченка різних мистців

1. Красицького, — 21.
2. Півоварова, Г. Скульптура, — 2.
3. Рєпіна, — 2, 14.
4. Студент Академії. Етюд олівцем В. Штернберга (1839), — 6.
5. Фотографія 1860 р., — 12.
6. Шевченко-студент Академії (1840). Рисунок когось із товаришів Академії, — 6.
7. Шевченко-студент Академії 1839.
8. Шевченко-студент. Карикатура К. Брюлова, — 6.
9. Невідомого автора, — 22.

Ґ. Малюнки, які пов'язані з життям Тараса Шевченка

1. Алея статуй в Літньому саду в Петербурзі, — 6.
2. В академній клясі. Мал. І. Іжакевича, — 2.
4. Думи мої, думи мої, — 14.
5. Загальний вид Керелівки, — 7.
3. В казематі. Олія. Мал. Ф. Коновалюка, — 2.
6. Історія викупу Шевченка. Три карикатури В. Жуковського, — 6.
7. Могила Т. Шевченка, 1914 р. — 14.
8. На могилі Т. Шевченка 1914 р. (На обгортці), — 18.
9. Нічний концерт в Качанівці Г. С. Тарнавського, — 7.
10. Палата Енгельгардта в Вільшаній, — 5.
11. Пан зловив Тараса при малюванню, — 14.
12. Петербурзька Академія Мистецтв і єгипетський сфінкс коло неї, — 6.
13. Титулова ілюстрація до »Кобзаря« 1840 р. В. Штернберґа, — 3.
14. Тарас з сестрою, — 14.
15. Тарас пасе вівці, — 14.
16. Хата, в якій уродився Т. Шевченко, — 14.
17. Шевченко в труні. Мал. Д. Еймера, — 2.
18. Шевченко й Штернберґ голяться. Рис. Штернберґа 1940 р., — 6.
19. Шевченко на засланню в Новопетровській фортеці, — 14.
20. Шевченко серед кріпаків. Мал. П. Носка. Олія, — 2.
21. Шевченко у сестри, — 14.

Д. Малюнки осіб, з якими були пов'язані життя та творчість Т. Шевченка

1. Брюлов, К.П. — 6. 14.
2. Герцен, О. І. (Також рисунок Т. Шевченка. Див. В. 42), — 9.
3. Енгельгардт, — 5.
4. Жуковський, В. А., — 6.
5. Забіла, В. М., — 7.
6. Лазаревський, М., — 9.
7. Маркевич, А., — 4.
8. Сошенко, І. М., — 7.
9. Толстой, Ф. граф., — 9.
10. Ускова, А., — 6.
11. Усков, І. О. (Також рис. Т. Шевченка. Див. В 43), — 9.
12. Штернберґ, В. І., — 7.
13. Щепкин, М. (Також рис. Т. Шевченка. Див. В 41), — 9.
14. Репніна, княгиня, — 14.

Е. Ілюстрації до творів Т. Шевченка

1. »Гайдамаки« Олія. І. Іжакевича, — 2.
2. »Гамалія«, — 14.
3. »Зібралося козачество« — М. Мікешина, — 2.
4. »Іде шляхом молодиця« (До поеми »Катерина«), — 16.
5. Ілюстрація до »Катарини« — М. Мікешина. (Молись Богу), — 2.
6. Ілюстрація до »Катерини« — М. Мікешина, 1895. (Ти не пізнав мене Іване), — 2.
7. Ілюстрація до »Причинної« — М. Мікешина, 1895, — 2.
8. »Перебендя« — М. Мікешина, 1895, — 2.
9. На приспі вдвох собі сиділи. (До поеми »Наймичка«), — 17.
10. Оттака я дівчина, така я! — М. Мікешина, 1895, — 2.
11. Сидить батько кінець стола. (До поеми), — 16.
12. Смерть чумака, — 15.
13. »Сон« (Кріпачки), — 14.
14. Та в яр біжить — серед ставу (До поеми »Наймичка«), — 16.
15. Титулова ілюстрація до »Кобзаря« 1840 р. — В. Штернберґа, — 3.
16. Тяжко-важко заспіває (»Перебендя«), — 15.
17. Щось до лона пригортає (До поеми »Катерина«), — 17.
18. Без підпису (Солдат коло хати) — М. Мікешина, — 2.

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АРҐЕНТІНА

Листа ч. 1, збірщик **В. Заставний.** По 100 пезів склали: В. Заставний, Богдан Костюк, В. Буцяк, М. Головач, М. Сарахман; по 50 пез. — Маркович, Ф. Максимишин, Р. Ш., М. Витязь, М. Чорний, Т. Пшеницький; по 30 пез. — В. Микицей, С. Гобрей; О. Сабодаш — 25 пез., В. Матчак — 20 пез.

Листа ч. 8, збірщик **Т. Кіт.** Т. Кіт — 100 пез., І. Швак — 50 пез., І. Дерницький — 50 пез.; по 20 пез. — Козубенко, П. Тарас, В. Балич; А. Титла — 10 пез.

Листа ч. 13, зібрав **о. М. Куницький.** Іван Федурко — 100 пез.; по 50 пез. — о. М. Куницький, Михайло Шведюк, Кость Мацишин; по 20 пез. — М. Білусяк, Григорій Ґенджала, Теодор Гривник; А. Попович — 10 пез., Г. Петришин — 10 пез., Є. Ґрінка — 6 пез., І. Стеник — 5 пез.

Листа ч. 16, збірщик **М. Манджур.** По 50 пез. — Іван Кінах, Є. Лобач, Д. Гринів, Бернацький, Манчур; Т. Р. — 40 пез., Кіт — 25 пез.

Листа ч. 18, збірщик **П. Мех.** По 500 пез. — П. Мех, Стефа Мех, Т. Шуй; Микола Бачинський — 200 пез., Петро Мельник — 150 пез.; по 100 пез. — Богдан Калинич, Кравців, Антін Доктор, Богдан Кішко, Воробій; по 50 пез. — Іван Стойко, Іван Горнієнко, І. Мандзій; В. Галамай — 30 пез., Н. Н. — 20 пез.

Листа ч. 22, збірщик **С. Присько.** С. Присько — 100 пез., Анна Присько — 50 пез., Петро Виноградський — 20 пез.

Листа ч. 24, збірщик **Роман Прокопович.** По 50 пез. — Роман Прокопович, Мирон Петришин, Володимир Хорівський, Микола Зелінка.

Листа ч. 31, збірщик **Григорій Романів.** Г. Романів — 100 пез.; по 50 пез. — М. Крижановський, Степан Галюк, Іван Романів.

Листа ч. 34, збірщик **Іван Танасійчук.** По 100 пез. — Іван Танасійчук, Петро Заник, Іван Криховецький, Василь Філяк, Андрій Стадник, Петро Ґльомба, Василь Бойко, Роман Костирка; по 50 пез. — Володимир Каплун, Іван Мандзій, Василь Хабаль, Осип Якимів.

Листа ч. 35, збірщик **Зенон Василик.** По 50 пез. — Зенон Василик, Василь Василик.

Листа ч. 39, збірщик **М. Нижник.** По 100 пез. — М. Нижник, М. Сидорук, М. Шевдюк; М. Петришин — 50 пез., П. Кашуба — 10 пез.

Листа ч. 41, збірщик **Михайло Баланда.** Н. Н. — 100 пез., Володимир Стефанюк — 50 пез.; по 15 пез. — Михайло Гринишин, Михайло Гарапчук; по 10 пез. — Петро Мороз, Іван Татарин.

Листа ч. 44, збірщик **І. Масний.** Михайло Фітко — 10 пез, Іван Масний — 50 пез.

Листа ч. 45, збірщик **Маркіян Фесолович.** М. Фесолович — 100 пез., Михайло Ґура — 50 пез.; по 20 пез. — Юрій Фесолович, Марія Фесолович.

Листа ч. 46, збірщик **В. Каспрук.** Микола Мединський — 100 пез., В. Каспрук — 50 пез., Петро Сташків — 50 пез., Рауль Скрипничук — 40 пез., Б. В. — 20 пез.

Індивідуальні пожертви (Аргентіна): Ярослав Дикий — 80 пез., О. Галатьо — 200 пез., М. Кутний — 100 пез., Петро Плашевський — 50 пез., мґр Мирослав Самоверський — 500 пез., О. Шаварняк — 150 пез., О. Тарантюк — 100 пез., д-р Євген Рибак — 200 пез., Омелян Кулицький — 20 пез.

Індивідуальні пожертви з різних країн: І. Млиновський (Аделаїда, Австралія) — 1 фунт, Д. Стецок (Вінніпеґ, Канада) — 5 дол., М. Деберний (Торонто, Канада) — 5 дол., М. Береза (Бронх, США) — 3 дол. 75 ц., В. Євтушенко (Філядельфія, США) — 3 дол., П. Дацків (Едмонтон, Канада) — 2 дол., М. Ґурський (Нью Гейвен, США) — 2 дол., Т. Василик (Клівленд, США) — 2 дол., С. Збура (Ванкувер, Канада) — 2 дол., П. Білецький (Бафало, США) — 1 дол. 75 ц.

М. Соснівка (Англія) — 1 ф., Д. Саґалевич (Гічін, Англія) — 1 ф., І. Мороз (Лондон) — 1 ф., Т. Зарічний (Оксфорд) — 16 шіл., В. Дячок (Акрінґтон) — 16 шіл., В. Яцків — 4 шіл 6 п., О. Видра 6 шіл., С. Танчак — 4 шіл., В. Ходан — 3 шіл., І. Ткачик — 6 шіл., В Нагнибіда — 6 шіл., М. Прихідний — 5 шіл., С. Полозяк — 6 шіл., І. Гнида — 5 шіл., Й. Циган — 3 шіл., В. Макойда — 2 шіл., 6 п., Іван Л. — 2 шіл. 6 п., В. Процик — 2 шіл. 6 п., Г. Середич — 1 шіл. 6 п.

Всім Жертводавцям і Збірщикам — складаємо сердечну подяку за щиру підтримку »Визвольного Шляху«.

НАШІ ПРИЯТЕЛІ, ЩО РОЗБУДОВУЮТЬ »В. Ш.« ПРИЄДНУВАННЯМ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

1. п. БОГДАН КАШУБА (Чікаго, США) — 21 передплат.
2. Д-р Б. СТОЙКО (Нью Брунсвік, США) — 2 передплат.
3. п. М. Мадилюс (Бедфорд, Англія) — 1 передплат.

Щиро дякуємо всім активним Приятелям »Визвольного Шляху«. Хто черговий? Підтримуйте й розбудовуйте свій журнал!